

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΛΥΜΠΙΑ ΣΕΛΕΚΟΥ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΜΙΑΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΙΤΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΦΡΑΓΚΙΑΔΗ

ΑΘΗΝΑ 1891-1908

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1998

ΚΣΕ: 8217
ΝΔ: 11293

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

17 ΣΕΠ. 1999

ΟΛΥΜΠΙΑ ΣΕΛΕΚΟΥ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΜΙΑΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΙΤΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΦΡΑΓΚΙΑΔΗ

ΑΘΗΝΑ 1891-1908

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Συμβουλευτική Επιτροπή: Κωνσταντίνος Παπαθανασόπουλος
Μαρία Αντωνοπούλου
Νεοκλής Σαρρής

ΑΘΗΝΑ 1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	5
---------------	---

Πρώτο Μέρος

Κατάγωγή και Γενεαλογία της Οικογένειας Φραγκιάδη

Το οδοιπορικό : Χίος - Αγγλία - Ρωσία - Αθήνα	18
---	----

Οι ρίζες της οικογένειας.....	19
-------------------------------	----

Στέφανος Φραγκιάδης. Τα νεανικά χρόνια στο Λονδίνο.....	27
---	----

Η οικογένεια Ιωάννη Σκαρामαγκά της Ρωσίας.....	31
--	----

Η οικογένεια Στέφανου και Δέσποινας Φραγκιάδη.....	39
--	----

Μετοικεσία και εγκατάσταση στην Ελλάδα : Η προσαρμογή και είσοδος της οικογένειας στον ιστό της πόλης.....	43
---	----

Η εικόνα του ζεύγους.....	49
---------------------------	----

Δεύτερο Μέρος

Η ανασύσταση της καθημερινότητας.

Συμπεριφορές και δεκτικότητες.....	55
------------------------------------	----

Κατοικία και ενδυμения.....	57
-----------------------------	----

Διατροφή.....	65
---------------	----

Ενδυμασία.....	77
----------------	----

Εκπαίδευση.....	92
-----------------	----

Οικιακό - υπηρετικό προσωπικό.....	100
Υγεία και φάρμακα.....	104
Οικογενειακή ατμόσφαιρα και κοινωνική ζωή. Αναψυχή και ψυχαγωγία	
Αθλοπαιδιές-παιδιές, εκδρομές και ταξίδια.....	115
Το ταξίδι της Ρωσίας.....	122
Αφομοιώσεις πολιτισμού.....	126
Η συμμετοχή της οικογένειας στην κοινωνική ζωή της πρωτεύουσας.....	129
Θέατρο.....	135
Μουσική.....	138
Φιλαναγνωσία : Τύπος και βιβλία.....	142
Ευεργετισμός : Το εφαλτήριο προς την οικονομικής και κοινωνική κυριαρχία.....	149
Προεκτάσεις και πρακτική της ευεργεσίας στην περίπτωση της οικογένειας Φραγκιάδη.....	154.
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	172

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν, στις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κράτους η διαμάχη «ετεροχθόνων-αυτοχθόνων» συντάρασσε την εθνική - πολιτική ζωή, είχαν αρχίσει οι πρώτες ανιχνεύσεις του «έξω ελληνισμού» και των προοπτικών του σε σχέση με τη νέα πατρίδα, με άλλα λόγια σε σχέση με το αναδυόμενο κέντρο, την Αθήνα και με εκείνο που έδυε, την Κωνσταντινούπολη. Και όσο κι αν μπορεί κανείς να προσδιορίζει με σχετική ασφάλεια την κοινωνική και πολιτισμική φυσιογνωμία των «έσω ελλήνων», σχετικά με τους «έξω έλληνες» τα πράγματα είναι περισσότερο πολύπλοκα και ακανθώδη.

Η εργασία αυτή διερευνά αυτόν τον «έξω ελληνισμό», αυτών που περιγράφεται στην αναδρομική χρήση του όρου / φαινομένου της διασπορά και υποδηλώνει τους μετακινούμενους πληθυσμούς σ' ένα ταξίδι με ή χωρίς ενδιάμεσο ή ενδιάμεσους σταθμούς, από ένα τόπο αφετηρία και μετάβαση σε άλλον που βρίσκεται έξω από τα όρια ενός κράτους ή ανάλογα με την ιστορική συγκυρία, έξω από ένα χώρο λίγο – πολύ εθνικά συμπαγούς συνόλου, στην προκείμενη περίπτωση, έξω από τον ιστορικό γεωγραφικό χώρο όπου κυριαρχούσε το ελληνικό στοιχείο.

Διερευνά αυτόν τον «έξω ελληνισμό», τον «ταξιδεύοντα ελληνισμό», παρακολουθώντας τις κινητικότητες στο χώρο μιας οικογένειας που

συμβατικά θα λέγαμε έχει αποσπαστεί από ένα παραδοσιακό πλαίσιο και κινείται στο χώρο των νέων στρωμάτων που αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους διασχίζοντας σύνορα και τοπικές-πολιτισμικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες.

Είναι η εποχή των επαναστάσεων ασφαλώς για όλη την περιοχή της καθ' ημάς Ανατολής. Και αυτό δεν αφορά μονάχα την σύσταση των εθνικών κρατών, τη συρρίκνωση της «χιλιόχρονης» βασιλείας των Οθωμανών. Αφορά ακόμα την έντονη γεωγραφική και κοινωνική κινητικότητα, τη δημιουργία ευκαιριών, την ανακάλυψη νέων κόσμων, προτύπων συμπεριφοράς, τρόπων ζωής.

Αυτό που σήμερα θα λέγαμε ελληνισμός της διασποράς, δηλαδή ο ελληνισμός έξω από ελληνικό κράτος έχει τις ρίζες του βαθιές μέσα στην ιστορία και πλατιές τις ακτινώσεις του στο χώρο. Η σύνδεσή του με το ελληνικό κράτος δεν έγινε την επαύριο του ελληνικού κράτους, η κοινωνική του φυσιογνωμία δεν προσδιορίζεται από αυτό. Διότι ο ελληνισμός της περιόδου αυτής δεν είναι ο ελληνισμός μιας τυπικής μετανάστευσης, όπως αυτής που γνωρίσαμε εξ αιτίας της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης στο κράτος από τα τέλη του 19^{ου} και μέχρι τα μέσα του παρόντος αιώνα.

Ο ελληνισμός που άρχισε να «επιστρέφει» στην Ελλάδα από τα μέσα του περασμένου αιώνα ανήκει σε κοινωνικά περιβάλλοντα η σύσταση των οποίων συνδέεται με μια παράδοση κινητικότητας στο χώρο, ακολουθώντας ευκαιρίες και αναπτύσσοντας δραστηριότητες που καλύπτουν τους εμπορικούς δρόμους της Ανατολής και των εκτάσεών τους στα κέντρα της Δύσης. Πρόκειται για κοινωνικά περιβάλλοντα που πολύ πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους συνδέθηκαν με νέου τύπου οικονομικές δραστηριότητες, κυρίως εμπορικές που απετέλεσαν τον σύνδεσμο ανάμεσα στον αναπτυσσόμενο δυτικό κόσμο και την καθ' ημάς Ανατολή, οικειοποιήθηκαν ιδέες και πρότυπα συμπεριφοράς που τους απομάκρυναν

από τον παραδοσιακό κόσμο και τους έφερναν πιο κοντά στη νεότερη δύση.

Ωστόσο, παρά τις έντονες κινητικότητες, παρά τα «ξένα» περιβάλλοντα όπου έζησαν και ανέπτυξαν τις δραστηριότητές τους, αυτοί οι άνθρωποι δεν «χάθηκαν» στις κινητικότητες των καιρών τους, δεν απώλεσαν τη συνείδηση της διαφοράς τους, δεν οδηγήθηκαν στην κατάλυση δεσμών και σχέσεων που τους κρατούσαν προσδεμένους στο «Γένος» ή την «πατρίδα», δηλαδή το γενέθλιο τόπο τους.

Τοπικότητα και συγγένεια απετέλεσαν τα στοιχεία εκείνα που προσδιόρισαν την ένταξή τους στους νέους τόπους όπου μετανάστευσαν, τη δημιουργία κοινοτήτων, την παραγωγή δηλαδή διακριτών ταυτοτήτων στους «ξένους» τόπους. Επιπλέον, και αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, αυτοί οι δεσμοί όχι μόνον δεν διασπάστηκαν στο πλαίσιο των νέων οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, αλλά ακριβώς μέσω αυτών ενεργούνται κοινωνικές στρατηγικές ένταξης στους νέους κόσμους.

Στρατηγική ένταξης, επιβίωσης ή ισχυροποίησης, παράδοση σταθερών μεταναστευτικών ρευμάτων που ακολουθεί για αιώνες πλεονάζων δημογραφικό δυναμικό ή στρώματα που δεν ενσωματώνονται, ότι και να συμβαίνει από την Ρωσία και τον Καύκασο, την Κεντρική Ευρώπη και την Ιταλική χερσόνησο, τα μεσογειακά νότια και βόρεια παράλια και μέχρι τα μεγάλα λιμάνια της δυτικής Ευρώπης και τα κέντρα της Αγγλίας, ελληνορθόδοξες κοινότητες ανθούν και συντηρούν ταυτότητες και δεσμούς με την «πατρίδα», μια πραγματικότητα ή ένα σύμβολο τόσο ασαφές όσο και η περιπέτεια του ελληνικού κράτους και οι σχέσεις του με τον «έξω ελληνισμό».

Διότι από την αναφορά στο Πατριαρχείο μέχρι την «ανακάλυψη» του κράτους των Αθηνών η μετάβαση δεν υπήρξε αυτονόητη και χωρίς αντιφάσεις. Η εγκατάσταση στο νέο κράτος, όσο κι αν συνοδεύτηκε με την αύξηση του κύρους της Ελλάδος, συνάντησε την «καχυποψία» ή καλύτερα

την αντίσταση των «αυτοχθόνων» που είδαν μαζί με την άφιξη των ομογενών την απώλεια θέσεων στην πολιτική και κοινωνική ιεραρχία. Οι αφιχθέντες μαζί με την επιστροφή στην πατρίδα είδαν μια κοινωνία και κυρίως μια οικονομία που δεν «ταίριαζε» στα μέτρα των δικών τους δραστηριοτήτων και της δικής τους κοινωνικής ζωής.

Η παρούσα εργασία αναφέρεται σε μια οικογένεια από την Χίο και την περιπέτειά της, το οδοιπορικό της στους χώρους του ελληνισμού από την Ρωσία μέχρι την Αγγλία και την τελική εγκατάστασή της στην Αθήνα. Πρόκειται για μια τυπική οικογένεια που δραστηριοποιείται σε ένα σχετικά σταθερό εμπορικό δίκτυο, που διαμεσολαβεί και εξυπηρετεί την ανταλλαγή προϊόντων ανάμεσα στην βιομηχανικά ανεπτυγμένη ευρωπαϊκή οικονομία και την Ανατολή. Η οικογένεια αυτή ανήκει στα εύπορα και ηγετικά στρώματα της Χίου που παραδοσιακά επιδίδονται και διαπρέπουν σε διοικητικές θέσεις και εμπορικές δραστηριότητες. Ακόμα, ακολουθεί μια παράδοση μετακίνησης στο χώρο, που έχει να κάνει είτε με τη ζήτηση συγκεκριμένων προϊόντων (π.χ. Ρωσία, σιτηρά) από την ευρωπαϊκή αγορά, είτε με τη διάθεση βιομηχανικών προϊόντων της Δύσης στις αγορές της Ανατολής και της Ρωσίας. Με την πάροδο του χρόνου, τα κοινωνικά αυτά στρώματα, στα οποία ανήκει και η οικογένεια Φραγκιάδη, ανοίγονται σε νέου τύπου οικονομικές δραστηριότητες, όπως χρηματαγορά, ασφάλειες και δημόσια έργα.

Ένα άλλο ζήτημα που χαρακτηρίζει τα κοινωνικά αυτά στρώματα συνίσταται στο γεγονός ότι πρόκειται για μια κοινωνία η οποία μεριμνά για την εκπαίδευση των μελών της, όχι μόνο στα εγκύκλια γράμματα και τις ξένες γλώσσες, αλλά και στις πλέον εξειδικευμένες γνώσεις που υπηρετούν τις διευρυνόμενες ανάγκες για την άσκηση εμπορικών και άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων. Το μορφωτικό αυτό κεφάλαιο συγκροτείται κατ'αρχήν μέσω της μαθητείας στα εμπορικά καταστήματα των Χιωτών

και, κατόπιν, εξελίσσεται και αναφέρεται σε υψηλότερους αναβαθμούς γνώσης μέσω εκπαιδευτηρίων Ευρώπης.

Τα εύπορα στρώματα της Χίου, οι λεγόμενοι «καμπούσηδες», διασφαλίζουν τη διάκρισή τους από τα κατώτερα στρώματα και επιτυγχάνουν την αναπαραγωγή τους ακολουθώντας απαρέγκλιτα ένα σύστημα επιγαμιών, το οποίο συνεχίζει και προσδιορίζει τις γαμήλιες και κοινωνικές στρατηγικές και κατά την μετοικεσία τους σε διάφορες περιοχές στη Δύση και την Ανατολή. Ο Χιώτης που μετοικεί, ακολουθεί μια ήδη προδιαγεγραμμένη πορεία που καθορίζεται από την εξακτίνωση των δραστηριοτήτων των συντοπιτών τους που προηγήθηκαν στην μετοικεσία.

Η ιδιαιτερότητα αυτού του τύπου της μετακίνησης συνίσταται στο ότι δεν εξαντλείται σε ένα δίκτυο εγκατεστημένων κοινοτήτων, αλλά διαφοροποιεί συνεχώς το προϋπάρχον δίκτυο, σύμφωνα με τις ανάγκες και επιταγές των οικονομικών στρατηγικών των κοινωνικών αυτών στρωμάτων. Από αυτή την άποψη, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι το δίκτυο των χιώτικων κοινοτήτων δεν έχει να κάνει με ένα πλεονάζον δημογραφικό δυναμικό που αναζητά πόρους, αλλά συναρτάται με το διαρκώς διευρυνόμενο και ρευστό δίκτυο ανταλλαγών που χαρακτηρίζει την οικονομική γεωγραφία της ευρύτερης Μεσογείου.

Δεν θα πρέπει ακόμα να παραλείψουμε το γεγονός ότι τα στρώματα αυτά της Χίου και σχετικά με τις πνευματικές επιρροές, τη σύσταση των κοινωνικών τους στρατηγικών, τους τρόπους ζωής βρίσκονται πέραν της άμεσης επιρροής του Πατριαρχείου. Και τούτο διότι, πέραν της σχετικής αυτονομίας της κοινότητάς τους, που συνδέεται με σουλτανικά προνόμια, οι χιώτες οργανώνουν τις κοινωνικές τους στρατηγικές και εξασφαλίζουν την κοινωνική τους αναπαραγωγή μέσω των δραστηριοτήτων τους που δεν ελέγχονται και δεν συναρτώνται με πνευματικούς μηχανισμούς του Πατριαρχείου διοικητικούς μηχανισμούς της οθωμανικής διοίκησης. Η αυτονομία τους αυτή, συνδυασμένη με το γεωγραφικό εύρος των

δραστηριοτήτων τους αλλά και την παιδεία που αυτές τους παρέχουν, καθιστούν τους χιώτες ένα κοινωνικό στρώμα άμεσα εκτεθημένο στις ευρωπαϊκές επιρροές. Όχι μόνον όσον αφορά τον τύπο των οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά κυρίως και σε ό,τι αφορά τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης, καθημερινής ζωής, συναναστροφών με άλλα γεωγραφικά και ανθρώπινα περιβάλλοντα και τέλος αναφορικά με το ευεπίφορον απέναντι στις νέες ιδέες για την κοινωνική και πολιτική ζωή που κατακλύζουν την εποχή αυτή την Ευρώπη.

Η καταστροφή της Χίου στα 1822 θα σημάνει και την καταστροφή του κεντρικού κόμβου αυτού του τόσο διευρυμένου δικτύου χιώτικων κοινοτήτων. Τα ανώτερα στρώματα του νησιού θα εκπατριστούν μαζί με σημαντικό μέρος του πληθυσμού και η αναχώρησή τους θα σημάνει και το τέλος ενός τύπου μετοικεσίας, αλλά το μετασχηματισμό ενός τύπου οργάνωσης οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων που διήρκεσε αιώνες. Το δίκτυο αυτό απορρόφησε κατ'αρχάς μεγάλο μέρος του δυναμικού αυτού και το ενέταξε στις διάφορες τοπικές κοινωνίες ή προσανατόλισε μέρος του εκπατρισθέντος πληθυσμού σε νέα κέντρα εγκατάστασης. Η νέα μετοικεσία προσανατολίζεται περισσότερο από ποτέ άλλοτε στη μόνιμη εγκατάσταση και οι κινητικότητες αρχίζουν να αποδυναμώνονται.

Μια δεύτερη μεγάλη στιγμή θα είναι η περίοδος του ύστερου 19^{ου} αιώνα, οπότε η Ελλάδα θα αποτελέσει ένα ελπιδοφόρο πεδίο έσκτησης οικονομικών δραστηριοτήτων. Ανάμεσα στους κεφαλαιούχους που «επιστρέφουν» στην Αθήνα, βρίσκονται και χιώτες της διασποράς, οι οποίοι θα συστήσουν τις βασικές ομάδες κεφαλαιούχων που επενδύουν στην χρηματαγορά, τη γη και τα δημόσια έργα -απέχοντας κατά το σύνηθες από τη βιομηχανία.

Η άφιξή τους δεν σημαίνει ενσωμάτωση σε ένα ήδη διαμορφωμένο πλαίσιο οικονομικής δραστηριότητας. Οι κεφαλαιούχοι που έρχονται μαζί

με τα κεφάλαιά τους εισάγουν πλαίσια και κανόνες επιχειρηματικής δραστηριότητας και συμβάλλουν τα μέγιστα στη διαμόρφωση των ηγετικών κοινωνικών ομάδων. Και αν το ύψος των κεφαλαίων είναι ένα ζήτημα αμφισβητούμενο, αυτό που είναι πέρα από κάθε αμφισβήτηση συνίσταται στο γεγονός ότι εισάγουν κανόνες και πλαίσια οικονομικής δραστηριότητας που συνδέονται με τη διαχείριση του χρήματος και τη θέση του κεφαλαίου στην οικονομία. Και στο σημείο αυτό πέρα από το οικονομικό κεφάλαιο των εν λόγω «πλουσίων ομογενών», αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι το πολιτισμικό και μορφωτικό τους κεφάλαιο.

Πρόκειται με άλλα λόγια για ομάδες ανθρώπων που όχι μόνο επιδιώκουν οικονομική κυριαρχία, αλλά ταυτόχρονα και την επιβολή των πλαισίων της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και κινητικότητας. Εισάγουν νέα πρότυπα κοινωνικής ζωής και αποτελούν οι ίδιοι πρότυπα προς μίμηση για τους ανερχόμενα μικροαστικά στρώματα της πόλης. Νέου τύπου κατοικία διαφορετική αλλά και χωροταξικά διακριτή από τα υπόλοιπα στρώματα, ιδιαίτεροι κανόνες συμπεριφοράς που διαφοροποιούν το δημόσιο και το ιδιωτικό, αλλά και τις παραδεδεγμένες συνήθειες, ίδιες κοινωνικές εκδηλώσεις που τους αποσπούν από τους μέσους όρους, μέσω της προσομοίωσης με τα πρότυπα της Αυλής αλλά και της σύνδεσής τους με την Αυλή και τις εκδηλώσεις τους. Και αν η μίμηση των τρόπων της Αυλής επιφέρει καμιά φορά την αντίδραση του παραδοσιακού κόσμου για τα «νέα φερσίματα» ή τον χλευασμό τους από τους διανοούμενους ως «χρυσοκάνθαρων και αρχολίπαρων», η σύνδεσή τους με την Αυλή θα σηματοδοτεί την ένταξή τους στην κυρίαρχη τάξη. Μια τάξη, η αναπαραγωγή της οποίας πέρα από τις καθ'εαυτό οικονομικές δραστηριότητες, συναρτήθηκε με την εύνοια του κράτους και των μηχανισμών του.

Οι χιώτες που «επέστρεψαν» δεν θα ξεχάσουν τον κοσμοπολιτισμό τους, ούτε θα απωλέσουν την τεράστια εμπειρία προσαρμογής στα εκάστοτε δεδομένα. Η παράδοση του φερέοικου θα ανακοπεί και η μόνιμη εγκατάσταση θα σημάνει τη δυναμική διείσδυση και την καθολική ενσωμάτωσή τους στα κέντρα και τους μηχανισμούς ελέγχου της οικονομικής και πολιτικής ζωής. Ο ευεργετισμός και φιλανθρωπία θα αποτελέσουν σημαντικά μέσα για την κοινωνική τους ηγεμονία, και εγγράφονται στις στρατηγικές ένταξης και κυριαρχίας στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Η δύναμή τους αυτή και η συνακόλουθη κοινωνική ηγεμονία θα προσπορίσει στα μέλη της ένα πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο κληρονομείται και διασφαλίζει την αναπαραγωγή τους, ως ηγεμονικό στρώμα της κοινωνίας.

Η παρούσα εργασία αναμετρήθηκε με τρία κρίσιμα ερωτήματα που αφορούν την ανασύσταση της διαδρομής της οικογένειας Φραγκιάδη στο χρόνο και τον χώρο: 1ον. Την παρακολούθηση των οικονομικών και κοινωνικών της δραστηριοτήτων, την καθημερινότητα και τις προσωπικές σχέσεις, με όλα εκείνα τα προβλήματα δηλαδή που προβλήθηκαν σε ένα πλούσιο πλην όμως όχι πάντα επαρκές ιστορικό υλικό. 2ον. Την ένταξή της στο κοινωνικό και πολιτισμικό της περιβάλλον, τους βαθμούς ενσωμάτωσής της στους κανόνες αλλά και της προσαρμογής της στους ρυθμούς των κοινωνικών διεργασιών. Και, 3ον, την αποτίμηση συγκυριών ή ευρύτερων ιστορικών αλλαγών που χαρακτηρίζουν τον 19^ο αιώνα και που, όχι μόνο ορίζουν το πλαίσιο της δράσης της οικογένειας, αλλά και επιζητούν απαντήσεις και προσαρμογές, υποδεικνύουν ασυνέχειες και τομές, επιβάλλουν προσαρμογές η επιχειρησιακότητα των οποίων δεν είναι πάντα αυτονόητη. Το ό,τι η οικογένεια Φραγκιάδη επιβίωσε ως ηγετική κοινωνική κατηγορία ανάγεται ασφαλώς σε κανονικότητες, ωστόσο το βάρος της ως ιδιαίτερης περίπτωσης δεν πρέπει να μας διαφεύγει.

Από το ατομικό στο συλλογικό, από το ιδιαίτερο στο κανονικό, από την οικογένεια στην κοινωνική ομάδα, από το καθημερινό στον κανόνα και το σταθερό, παρεμβάλεται η ανθρώπινη δράση, η καθημερινή αγωνία. Όχι μόνο να επιβεβαιώσει τον κανόνα, να συμμορφωθεί στους μεγάλους βηματισμούς της ιστορίας, αλλά και ως έκφραση της προσωπικής ελευθερίας, της ατομικής δημιουργικότητας, ως παρουσία στην ιστορία της ατομικής τονικότητας, τους προσωπικού στίγματος, του ιδιαίτερου και μοναδικού κοινωνικού δράστη.

Είναι τα σημεία εκείνα μέσω των οποίων ξανακατασκευάζεται ο κόσμος, όχι μόνο ως επανάληψη, ως σταθερότητα, αλλά και ως αλλαγή, μετασχηματισμός, μικρό ή μεγάλο σχέδιο αλλαγής της οικονομικής, κοινωνικής θέσης του καθημερινού ανθρώπου. Και επιπλέον, είναι ο τόπος όπου συντελούνται οι μεγάλες πολιτισμικές αλλαγές, που μεταμορφώνουν τον χάρτη των προσωπικών και κοινωνικών σχέσεων, τη σχέση των ατόμων με τον κόσμο τους και την ιστορία. Η εποχή των επαναστάσεων έχει νόημα και σ' αυτή τη μικρή κλίμακα. Ίσως μάλιστα σ' αυτή τη μικρή κλίμακα τη διαχειρίστηκαν και τη βίωσαν όσοι συμμετείχαν στις μεγάλες αλλαγές και τις ιστορικές τομές και ασυνέχειες.

Αυτή η ιδιαιτερότητα του καθημερινού ή του ατομικού ίσως μπορεί να μας οδηγήσει όχι μόνο σε μια πολλαπλότητα των προσλήψεων του κόσμου, αλλά και στην συγκρότηση τυπολογιών, κανόνων και γενικοτήτων που, χωρίς να αρνούνται την ιδιαιτερότητα, μια περιπτωσιολογική καταγραφή και ανάλυση, επιτρέπουν τη σύγκριση στο χρόνο και το χώρο και ανακάλυψη του πλούτου μέσα στην ιστορία.

Η ίδια η έννοια της καθημερινότητας, όσο κι αν προσανατολίζει την έρευνα προς το εξαιρετικό, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την κανονικότητα, την δυναμική των κοινωνικών αλλαγών, την ίδια τη λογική της κοινωνικής αναπαραγωγής και του κοινωνικού μετασχηματισμού. Έτσι η ιστορία του καθημερινού και της εξαιρετικής περίπτωσης δεν αναζητά

την κανονικότητα για να επιβεβαιώσει κάποιες θεωρίες για την ιστορία ή την κοινωνική μεταβολή, αλλά έρχεται να αναζητήσει κανονικότητες, να ενσωματωθεί / ενταχθεί σε αυτές, να συστήσει τυπολογίες, να αναμετρηθεί με τους μεγάλους βηματισμούς της ιστορίας και τις μεγάλες κοινωνικές αλλαγές, να τροφοδοτήσει με διαρκώς ανανεούμενα πορίσματα και σώματα τεκμηρίων τα μείζονα προβλήματα της ιστορίας.

Οι οικονομικές δραστηριότητες της ομογένειας στο σύνολο τους διέπονται από πολυπλοκότητα, η οποία εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους και περιπτώσεις, ιδιαίτερα κατά την χρονική περίοδο της μαζικής στροφής - εισόδου προς την Ελληνική οικονομία και κοινωνία.

Παράλληλα με τη διερεύνηση του οικονομικού ρόλου της «επανακάμπουσας» διασποράς, σημαντική αποβαίνει η από παντοειδείς οπτικές και τεκμηριωτικές προελεύσεις ανασύνθεση του πλαισίου της ατομικής και συλλογικής κοινωνικής συμπεριφοράς. Πρακτικές και συμπεριφορές που ενώ αρχικά εντοπίζονται στο εσωτερικό διάφορων κοινωνικών ομάδων της διασποράς, σταδιακά θα διαχυθούν σε ευρύτερα πεδία της κοινωνίας.

Ο έμπορος, ο χρηματιστής, ο τραπεζίτης, ο κεφαλαιούχος με άλλα λόγια, εκτός από το ότι ηγεμονεύει στο οικονομικό σύστημα, διαμορφώνει τη φυσιογνωμία του, διατυπώνει με την παρουσία και τη δράση του, κώδικες συμπεριφοράς, εμφυτεύει και επιβάλλει νεοτερικά πολιτισμικά πρότυπα και εντυπωσιάζουν, αλλά καμιά φορά και θορυβοποιούν το περιβάλλον της ελληνικής πόλης, καταθέτει στην ιστορία της καθημερινότητας στάσεις και αντιλήψεις ζωής που συγκρούονται με την παράδοση.

Παράλληλα και αλληλεσύνδετα με τη διερεύνηση του οικονομικού ρόλου, της «επανακάμπουσας» διασποράς, πολύσημη αποβαίνει η από

παντοειδείς οπτικές και τεκμηριωτικές προελεύσεις ανασύνθεση του πλαισίου ατομικής και συλλογικής - κοινωνικής - συμπεριφοράς και πρακτικής της. Μια πρακτική που ενώ αρχικά εκδηλώνεται στο εσωτερικό - αποκλειστικά διαφορών ομάδων της διασποράς σταδιακά θα διαχυθεί στα ευρύτερα πεδία της κοινωνικής ζωής.

Ο έμπορος, ο χρηματιστής, ο τραπεζίτης, ο κεφαλαιούχος με λίγα λόγια, εκτός από το ότι ηγεμονεύει στο οικονομικό σύστημα, διαμορφώνει την φυσιογνωμία του, διατυπώνει με την παρουσία του και τη δράση του κώδικες συμπεριφοράς, εμφυτεύει και επιβάλλει νεότερικά πολιτισμικά πρότυπα που εντυπωσιάζουν αλλά καμιά φορά και θορυβοποιούν το περιβάλλον της πόλης, καταθέτει στην ιστορία της καθημερινότητας στάσεις και αντιλήψεις ζωής που συγκρούονται με την παράδοση.

Όλες οι ανιχνεύσεις που οδηγούν στην διαπίστωση της καθολικής είσδυσης της ομογένειας στο σώμα της Ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας είναι πολύτροπες, ποικίλες, και σ' αυτή την περίπτωση κάθε στοιχείο από αποσπασματικό έως συγκροτημένο επιπρόσθετα και συνάλληλα συμβάλλει στην στόχευση αυτή.

Η εξατομικευμένη απόδοση του μεγέθους μιας αστικής οικογένειας της Ελληνικής διασποράς, με φόντο την καταγραφή και ανάπτυξη των δομών του καθημερινού, του οποίου η ιστορία «μοιάζει να είναι εφικτή μέσα από τους δρόμους της ιστοριογραφικής μερίκευσης», τη στάθμιση του επιπέδου διαβίωσης της και την ένταξη του στην αναλογία των υπαρκτών ορίων όπως αυτά διαγράφονται στην ελληνική κοινωνία, αποκρυπτογραφεί την νοοτροπία της, προσεγγίζει το προσωπικό της στίγμα και τέλος συντάσσει μια μερίκευση που συμπληρώνει και φωτίζει όψεις της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας.

Η διερεύνηση και τυπολογία του χαρακτήρα των λειτουργιών, που στο πλαίσιο του δημοσίου και ιδιωτικού της βίου επιτελεί η οικογένεια περιγράφει όχι μόνο τα όρια της ατομικής συμπεριφοράς, τη σκιαγραφία

ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής, αλλά συντελεί και σε διακριβώσεις που προεκτείνονται στην οικονομία και την κοινωνική δομή της Πρωτεύουσας στη στροφή του 19^{ου} προς τον 20ου αιώνα.

Μέσα από την εξαντλητική χρήση ενός πλουσίου πρωτογενούς υλικού, την αξιοποίηση παραλλήλων πληροφοριών, επιχειρείται η απεικόνιση της φυσιογνωμίας και της ψυχολογίας αυτής της οικογένειας, ο εντοπισμός του επιπέδου ικανοποίησης όχι μόνο των ζωτικών αναγκών (διατροφή, ένδυση, κατοικία, υγεία) αλλά και άλλων υλικών και πολιτισμικών επιθυμιών, τους βαθμούς επάρκειας, μ' άλλα λόγια των συνθηκών και των προτύπων διαβίωσης που αυτή υιοθετεί.

Το κυρίως πληροφοριακό υλικό από το οποίο αντλείται η μελέτη προέρχεται από το αρχείο της οικογένειας, το οποίο μεταξύ των άλλων (έγγραφα, αλληλογραφία) περιλαμβάνει και τέσσερα κατάστιχα (τα οποία μικροφωτογραφημένα εναπόκεινται στο ΙΑΕΤΕ) δηλαδή τα καθολικά και ημερήσια βιβλία των εξόδων της : δύο καθολικά βιβλία, εξόδων διαστάσεων 0, 19 X 0.23 , δεμένα, με δερμάτινη τη ράχη και τις ακρογωνίες των εξώφυλλων και διακοσμημένη ταπετσαρία. Το δέσιμο είναι βιομηχανικό από τους Spiger brothers του Λονδίνου. Το πρώτο καθολικό βιβλίο αριθμεί 198 σελίδες, καλύπτει την περίοδο από Οκτώβριο 1891 μέχρι Ιούλιο 1894. Το δεύτερο, αριθμεί 294 σελίδες και καλύπτει την περίοδο από Ιανουάριο 1900 μέχρι Δεκέμβριο 1905.

Δύο βιβλία ημερησίων εξόδων, από αυτά το πρώτο, δηλαδή της περιόδου από Οκτώβριο 1898 μέχρι Σεπτέμβριο 1902 που αριθμεί 296 σελίδες είναι πανόμοιο με τα καθολικά, ενώ το δεύτερο που καλύπτει την περίοδο Οκτώβριο 1902 μέχρι Μάιο 1908, προέρχεται από το «ατμοκίνητον εργοστάσιο καταστήχων Πάλλη και Κοτζιά», οι διαστάσεις του είναι 0, 18 X 0,23 με μαύρο χονδρό - χαρτόδετο εξώφυλλο και υφασμάτινες τη ράχη και τις εξωτερικές γωνίες, αριθμεί 296 σελίδες .

Οι καταγραφές εκτείνονται σε σύνολο 1084 σελίδων, ιδιόγραφες της οικοδέσποινας σε γλώσσα αγγλική με σποραδική χρήση γαλλικών και ακόμη σπανιότερα ελληνικών λέξεων.

Αυτά τα αριθμοκρατούμενα τεκμήρια, συνδυαστικά με την ισοδύναμη χρήση άλλων ποικίλων πληροφοριών και πηγών εύφωνα μαρτυρούν και αναπαριστούν την καθημερινότητα μιας αστικής οικογένειας της διασποράς στην Αθήνα του λήγοντος 19^{ου} - αρχόμενου 20ου αιώνα, περιγράφουν και εννοιολογούν το πλέγμα των ατομικών συμπεριφορών, την παράλληλη εγγραφή και ενσωμάτωση στο κλίμα και τους ρυθμούς μιας εποχής, στις συλλογικές κανονικότητες των οικονομικών - κοινωνικών μηχανισμών.

Πρώτο Μέρος

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΦΡΑΓΚΙΑΔΗ

ΤΟ ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ: ΧΙΟΣ - ΑΓΓΛΙΑ - ΡΩΣΙΑ -
ΑΘΗΝΑ

Οι ρίζες της οικογένειας

Στην ενότητα αυτή καταγράφεται η καταγωγή και το οδοιπορικό της οικογένειας Φραγκιάδη στους διάφορους χώρους του παροικιακού ελληνισμού, η ένταξή της στα διάφορα οικονομικά και κοινωνικά δίκτυα της διασποράς και, τέλος, η επιστροφή στην Ελλάδα και η ένταξή της στην κοινωνία της Αθήνας.

Από τις αρχές του 17ου αιώνα η οικογένεια Φραγκιάδη¹ συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πιο εύπορες της Χίου και μαζί με άλλες των Καμπούσηδων αρχοντεύουν² στο νησί.

Σύμφωνα με την παράδοση, η καταγωγή της εντοπίζεται στο Μυστρά³, και η εγκατάσταση της στο νησί πραγματοποιείται την περίοδο της γενοואτικής κυριαρχίας και υπό την διοίκηση της Mahona των Giustiniani⁴.

1 Για την προέλευση και το σχηματισμό του επωνύμου, βλ. Γ. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου. Ιστορική τοπογραφία και γενεαλογία συνταχθείσα επιμελεία της θυγατρός αυτού Αίμ. Κ. Σάρου*, Αθήναι 1921-1928, σ. 518.

2 Ο Φίλιππος Αργέντης ονοματίζει τριάντα επτά «ευγενή γένη» οικογενειών του Κάμπου που αποτελούν την «αριστοκρατία» του νησιού και των οποίων περιώνυμοι κλάδοι θα συγκροτήσουν τα ευρύτετα γεωγραφικά – οικονομικά δίκτυα της διασποράς των χιωτών. Απαριθμεί τα «γένη» των : Αγέλαστου, Αργέντη, Αυγερινού, Βλαστού, Βούρου, Γαλάτη, Γκριμάλντι, Δαμαλά, Ζιζίνια, Ζίφου, Ζυγομαλά, Καζανόβα, Καλβοκορέση, Καλουτά, Καράλη, Καστέλη, Κοντόσταυλου, Κορέση, Μαζίμου, Μαυροκορδάτου, Νεγρεπόντη, Πασπάτη, Πατέρη, Πετροκόκκινου, Πρασασκάκη, Ράλλη, Ροδοκανάκη, Ροΐδη, Σαλβάγου, Σεβαστόπουλου, Σεκιάρη, Σκαναβή, Σκαρμαγκά, Σγούτα, Σκυλίτση, Φραγκιάδη, Χρυσοβελώνη. Για τις γενεαλογίες και οικογενειακές διαπλοκές βλ. Philip P. Argenti, *libro d' oro de la noblesse de Chio*, London, 1955. τ. 1 - 2.

3 Ζολώτας ό.π., σ. 518 και Argenti, ό.π., σ. 77. τ. 1.

Μέσα στο πρόσφορο κλίμα της γεωγραφικής θέσης, της οικονομικής αυτονομίας και αυτοδιοίκησης κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας μέλη της οικογένειας Φραγκιάδη επιδίδονται και διαπρέπουν στο εμπόριο μαστίχας και μεταξωτών⁵, ασκούν δημόσια αξιώματα (δημογεροντία), εντρυφούν στα γράμματα και ανέρχονται στην εκκλησιαστική ιεραρχία⁶.

Μετά την καταστροφή της Χίου (1822), κλάδοι της οικογένειας μαζί με τον υπόλοιπο διασωθέντα πληθυσμό θα εγκαταλείψουν αναγκαστικά το νησί, και θα διασπαρθούν προς διαφορετικές κατευθύνσεις κυρίως προς το Λονδίνο, αλλά και προς την Αίγυπτο, προς τη Βιέννη και την Τεργέστη.

Ο Εμμανουήλ Γ. Φραγκιάδης, φαμίλιάρχης⁷ της οικογένειας την οποία θα εξετάσουμε, αφού μειράκιον επέζησε της φοβερής καταστροφής βρήκε καταφύγιο μαζί με τους οικείους του στη Σύρο⁸ - λύση προσωρινή - για να εγκατασταθεί το 1823 οικογενειακά, κατά κάποιον τρόπο μόνιμα και ασφα-

4 Διεξοδικότερα βλ. Philip P. Argenti, *The occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island (1346-1566)*, Cambridge 1958, σ. 7-12. Εξαιρετικές οι προσωπογραφίες και τα οικοσήματα που συνοδεύουν τις βιογραφίες των Giustiniani στο βιβλίο του Δ. Ροδοκανάκη, *Ιουστινιάναι - Χίος 1346-1884*, Εν Σύρω 1900.

5 Για την οικονομική επικοινωνία της Χίου με Ανατολή και Δύση στα χρόνια της Τουρκοκρατίας βλ. Κων/νος Άμαντος, *Άρθρα και Λόγοι*, Αθήνα 1953. Για το ίδιο θέμα συνοπτικές περιγραφές παραθέτει ο Απόστολος Βακαλόπουλος. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', σ. 193-194.

6 Γόνος της οικογένειας είναι και ο Παντολέων Φραγκιάδης, Μητροπολίτης Χίου (1776-1782) βλ. Νικ. Κρουσουλούδης, *Ο βίος και το έργο του Εθνομάρτυρος Μητροπολίτου Χίου Πλάτωνος Φραγκιάδη*, Θεσ/κη 1981.

7 Γιος του Ζωρζή Φραγκιάδη, γεννήθηκε στη Χίο το 1813 και πέθανε στον Πειραιά το 1891. Βλ. P. Argenti, *Libro d' oro* ό.π., τ.2., σ. 63. Επίσης Αρχείο οικ. Φραγκιάδη: Η Νεκρολογία του Εμμ. Φραγκιάδη, η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Φως» του Πειραιά, Ιούλιος 1891.

8 Το καθεστώς της Γαλλικής προστασίας ευνοεί την συγκέντρωση προσφύγων από τα νησιά του Αιγαίου, τη Μακεδονία και την Κων/πολη οι οποίοι διωκόμενοι από τους Τούρκους συρρέουν κατά ομάδες στο νησί. Στη δική τους δραστήρια παρουσία οφείλονται και οι οικονομικές διαδικασίες που θα προσδώσουν ώθηση στο νησί με την ίδρυση πόλης ευλόμενης και εμπορικής.

Εκτενέστερα για τους Χιώτες πρόσφυγες και την χιώτικη κοινότητα στην Σύρο βλ. Τιμ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου*, Ερμούπολη 1874, σ. 601-605.

Επίσης Β. Καρδάσης, *Σύρος. Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σ. 28-32.

λέστερα στην Αγκώνα της Ιταλίας⁹ όπου ήδη από τον 16ο αιώνα είχαν σημειωθεί εγκαταστάσεις Ελλήνων.

Η οικογένεια εξασφαλίζει επαρκείς όρους διαβίωσης και προσήκουσα θέση στην κοινωνία της παροικίας και της πόλης, μιας και ο πατέρας του Εμμανουήλ, ο Γεώργιος Φραγκιάδης, θα ασκήσει επιτυχή εμπορική δραστηριότητα, ενεργοποιούμενος παράλληλα και στα κοινοτικά πράγματα¹⁰.

Ο μικρός Εμμανουήλ ανατρέφεται και παιδαγωγείται σύμφωνα με το πνεύμα του εκπαιδευτικού σχεδίου του Ιωάννη Καποδίστρια για τη «χριστιανική και εθνική μόρφωση των ελληνοπαίδων προσφύγων της καθημαγμένης Πατρίδος»¹¹.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας ενημερώνεται για την σχολική πρόοδο του Εμμανουήλ Φραγκιάδη μαθητή του ελληνικού σχολείου της Αγκώνας¹² και επιλαμβάνεται προσωπικά για την περαιτέρω εκπαίδευση του.

9 Αυτή η παλιά δωρική αποικία, στα χρόνια της Επανάστασης λειτούργησε ως κέντρο παντοειδούς περίθαλψης των θυμάτων του αγώνα στην Εσπερία. Μάλιστα, ήταν τέτοιος ο όγκος των προσερχομένων που η ελληνική κοινότητα αναγκάστηκε να συστήσει κατάλογο συνδρομών και να θέσει σε λειτουργία σχολείο ειδικά για προσφυγόπαιδα, βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου «Συμβολή στην Ιστορία της Ελληνικής παροικίας της Αγκώνας», *Δωδώνη* (1975), σ. 293-340.

10 Ο Γεώργιος (Ζωρζής, Τζωρτζής) Φραγκιάδης, διετέλεσε «εις εκ των πέντε αρχόντων» της ανασυσταθείσας από τον Ιωάννη Καποδίστρια Ελληνικής κοινότητας, όπου με την υπόδειξη του αναλαμβάνει την επιστασία του ελληνικού σχολείου.

Βλ. *Καποδιστριακόν Αρχείον Κέρκυρας*, φακ. 388. Επιστολή και «Οργανισμός» [=καταστατικό] του Ιωάννη Καποδίστρια για την αναδιοργάνωση της ελληνικής αδελφότητας της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Σπυρίδωνος του Αγκώνα και για την ίδρυση Σχολείου. Επιστολή, 1/12/1827. σ. 1-5.

11 «Δια το περί συστάσεως σχολείων σχέδιον», την κινητοποίηση ομογενών και φιλελλήνων για την υλική-ηθική στήριξη στην ίδρυση ελληνικών σχολείων σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις όπου θα συγκεντρώνονταν παιδιά προσφύγων βλ. Αθ. Γ. Δουρούτης, «Ο Κυβερνήτης της Ελλάδος εν Αγκώνι τω 1827», *Αττικόν Ημερολόγιον*, 1887, σ. 411-422.

12 Ο επιτηρητής του ελληνικού σχολείου της Αγκώνας Γεώργιος Φραγκιάδης συνάμα και πατέρας του εν λόγω μαθητή σύμφωνα με το άρθρο Ε του καταστατικού της κοινότητας υποχρεούται μεταξύ άλλων, κάθε τρίμηνο να συντάσσει και να αποστέλλει στην Ελληνική Διοίκηση, καταστάσεις προόδου των μαθητών ώστε αυτή «να ευεργετήσει τους κατά το παρών εν αυτό μαθητευομένους

Σε ηλικία 14 χρονών μεριμνά και τον στέλνει «εις Κοάρ της φυλής των Γριζώνων»¹³, για εμπορικές σπουδές στην εκεί δημόσια σχολή Εμποριολογίας¹⁴.

Μάλιστα για να παρακολουθήσει την πορεία φοίτησης του προστατευομένου του γράφει, στον στρατηγό Δελαάρπ στην Λωζάνη παρακαλώντας τον να φροντίσει να ενημερώνεται για την πρόοδο του νέου, να αλληλογραφεί μαζί του να τον νουθετεί και στην μεταξύ τους αλληλογραφία να τον πληροφορεί σχετικά¹⁵.

Με την αποφοίτηση του από τη σχολή, ο Εμμανουήλ Φραγκιάδης μεταβαίνει στο Λονδίνο¹⁶ (1830), αρχίζοντας την εμπορική του σταδιοδρομία ως καταστιχάριος σε οίκους Χιωτών εμπόρων¹⁷.

προβιβάζουσα αυτούς εις υψηλότερον σχολεῖον εις τα Ευρωπαϊκὰς Ακαδημίας κατά την κλίσιν την οποίαν καθείς νέος μαθητής ήθελε δείξει. Η κλίσιν την οποία θέλει συμφέρει εις την Ελλάδα να παρακινή και να αυξάνη παρά πάσαν άλλην εις το τρυφερόν πνεύμα αυτών των μαθητών θέλει είναι διάθεσις προς τας τέχνας τας ελευθέρους, προς τα εργόχειρα, προς το εμπόριον, προς την ναυτικήν, και προς την γεωργικήν». *Καποδιστριακόν Αρχεῖον Κέρκυρας*, φακ. 388 ό.π., σ. 4.

13 Εννοεί το ελβετικό καντόνι Grauboden (Grisous) με την πρωτεύουσα Κουρ (Χούρ, Κουάρ). Βλ. πλήρες περιεχόμενο της επιστολής στον Δελαάρπ, Ι.Α.Καποδίστριας *Επιστολαί* μτφ. Κ.Σχοινά, Αθήναι 1841. Επιστολαί Α 241.

14 Το εμπορικό γνωστικό πλαίσιο της εποχής απαραίτητα περιελάμβανε αριθμητική, λογαριαστική, καταστιχογραφία, επιστολογραφία, γεωγραφία, ιστορία, ευρωπαϊκή εμπορική νομοθεσία, και γλώσσες ιταλικά-γαλλικά-ρωσικά. Αποτελεί μακρότατη παράδοση η έφεση των Χιωτών για το εμπόριο να ενισχύεται και με παροχή γνώσεων όπως «η αριθμητική και η γεωγραφία χρήσιμη για τους εμπόρους γιατί συνήθως από παιδιά εδώ ασχολούνται με το εμπόριο στην ξηρά και στη θάλασσα». Από επιστολή με ημερομηνία 3 Μαΐου 1648 του καθολικού επισκόπου της Χίου Δομίνικου Μαυρικού, της Συντροφίας του Ιησού. βλ. Θωμάς Ι.Παπαδόπουλος, «Δομίνικου Μαυρικού της Συντροφίας του Ιησού: Έκθεση περί των Ιησουητών της Χίου», *Σύγχρονα Βήματα*, τεύχος 77-78. Ιανουάριος-Ιούνιος 1991, σ. 82. Γενικότερα για την εμπορική παιδεία βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18ου αρχές 19ου αιώνα)*, Αθήνα 1990, σ. 7-12.

15 Βλ. ό.π. Ι.Α.Καποδίστριας, *Επιστολαί* μτφ. Κ. Σχοινά.

16 Για την παροιμία του Λονδίνου στα πρώτα χρόνια της σύστασης της βλ. Δημ. Ροδοκανάκης, *Ελλάς*, Αθήναι 1872, σ. 149. Επίσης, Αρχιεπισκόπος Θυατείρων Μεθόδιος Φούγιας, *Σύντομη Ιστορία των πρώτων ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στην Ευρώπη (Λονδίνο, Λίβερπουλ, Μάντσεστερ, Κάρδιφ)*, Θεολογικά και Ιστο-

Σύντομα εγκαταλείπει την υπαλληλική ιδιότητα ίσως και το στάδιο της πρακτικής εξάσκησης και βασιζόμενος στην συνήθεια αλληλοϋποστήριξης¹⁸ των Χιωτών, εισέρχεται στο εμπόριο, συνεταιρίζεται με τον Ιωάννη Ροδοκανάκη συστήνοντας οίκο εμπορίας με την επωνυμία «Φραγκιάδης & Ροδοκανάκης»¹⁹, τον οποίο και διευθύνει με επιτυχία²⁰. Ο οίκος αυτός, ασχολείται κυρίως με το εμπόριο σιταριού, ενώ παράλληλα επιδίδεται και στην εισαγωγή άλλων προϊόντων (βαμβάκι, λινάρι, καρποί), τα οποία χρησιμοποιούνται σαν πρώτη ύλη στη βιομηχανία της Αγγλίας.

ρικά μελέται, Τόμος Ε, Αθήναι 1984. Μ.Κωνσταντινίδης, *Ο Εν Λονδίνω Ελληνικός Ορθόδοξος Ναός*, Οξφόρδη, 1933. Γενικότερα για την παρουσία (από το 1864) των Ελλήνων στο Λονδίνο αλλά και σε άλλες πόλεις της Αγγλίας ενδιαφέρουσες πληροφορίες, βλ. Τ. Dowling and E.W. Fletcher, *Hellenism in England*, Λονδίνο 1915. Faith Press.

17 Για τις πετυχημένες επιδόσεις ειδικά των Χιωτών στο εμπόριο βλ. Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος» στο συλλογικό έργο: *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών 15ος - 19ος αι.* Εισαγωγή - Επιμέλεια, Σπύρος Ασδραχάς, Μέλισσα, Αθήνα 1979. Για το ίδιο βλ. και Κ. Άμαντος, «Το εμπόριο των Χίων προ του 1821», *ΔΙΕΕ*, 12- (1957-1958), σ. 178-185.

18 Στη δραστηριότητα που αναπτύσσουν οι Χιώτες έμποροι και τις διασυνδέσεις των μελών της Χιακής κοινότητας, τα οικογενειακά-εμπορικά δίκτυα αναφέρεται ο F. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, Αθήνα 1972. τ. Β, σ. 69-73.

Επίσης ο Α. Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1908. τ. Α, σ. 37-53, και ο Δ. Βικέλας, *Η ζωή μου. Παιδικαί αναμνήσεις - Νεανικοί Χρόνοι*, Αθήναι 1908, σ. 318-340.

19 Αρχείο οικ. Φραγκιάδη βλ. Νεκρολογία, Εμμ. Φραγκιάδη ό.π. Ο οίκος συγκαταλέγεται στους πρώτους 6 ή 7 που ιδρύθηκαν στο Λονδίνο και ανήκαν αποκλειστικά σε Χιώτες (βλ. Χρήστος Μουλάκης, *Ο Οίκος των Αφών Ράλλη*, Αθήνα 1964, σ. 9. Επίσης, Φ. Χρυσοβελόνης, *Χίος και Χίοι*, Αθήνα 1935. Ειδικά για τους κλάδους και τη γεωγραφική διασπορά της οικογ. Ροδοκανάκη βλ. Philip P. Argenti, *Libro d' oro* ό.π. τ. 2. σ. 61-65, επίσης Δημ. Ροδοκανάκης, *Ελλάς*, ό.π.

20 Βλ. Χρήστος Μουλάκης, *Ο Οίκος των Αφών Ράλλη*, Αθήνα 1964, σ. 9. Επίσης, Φ. Χρυσοβελόνης, *Χίος και Χίοι*.

Την περίοδο αυτή, συγκροτείται στην Αγγλία ο πυρήνας της ελληνικής παροικίας²¹, στα χέρια του οποίου βαθμηδόν θα συγκεντρωθεί το σύνολο των εμπορικών συναλλαγών με την Ανατολή και την Μαύρη Θάλασσα²².

Είναι η στιγμή που στη χώρα αυτή η βιομηχανική επανάσταση ολοκληρώνεται και η εγχώρια αστική τάξη ισχυροποιεί τις κατακτήσεις της. Οι εξελίξεις αυτές θα ευνοήσουν σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη και κραταίωση των ελλήνων εμπόρων.

Ο Εμμανουήλ Φραγκιάδης, το 1833, σε ηλικία 20 χρονών, επισφραγίζει την υλική και κοινωνική του ανέλιξη, συνάπτοντας γάμο με την Μαριγώ Ροδοκανάκη²³ αδελφή του συνεταίρου του Ιωάννη Ροδοκανάκη, με την οποία θα αποκτήσει τέσσερα παιδιά, με την ακόλουθη ονοματοδοσία και σειρά γέννησης/θανάτου: Γεώργιος (Λονδίνο 1839 - Νέα Υόρκη 1873), Μιχαήλ (Λονδίνο 1841 - Αθήνα 1859), Ελισσάβετ (Λονδίνο 1843 - 1933, συζ. Γ. Σκαραμαγκά), Στέφανος (Λονδίνο 1845 - Αθήνα 1922).

Αυτός ο γάμος²⁴ αποκτά διττή σημασία: συντηρεί το ομογενές, ομόεθνο και ομόθρησκο αίσθημα ενώ διευρύνει την οικονομική επιφάνεια τους.

Το εύρος των εμπορικών επιχειρήσεων, σταθερή συνεργασία με τον Σκαραμαγκά, αρχηγό του οίκου εμπορίας και εξαγωγής σιτηρών στη Νότια Ρωσία, καθώς και οι συναλλαγές στο χρηματιστήριο εμπορευμάτων του Λονδίνου, κατατάσσουν συνολικά την οικογένεια Εμμανουήλ Φραγκιάδη

21 Για την δημογραφική κίνηση της ελληνικής παροικίας βλ. Δημ. Μαγκριώτης. «Η δημογραφική ιστορία της ελληνικής εμπορικής παροικίας του Λονδίνου 1837-1881», *Τα Ιστορικά*, 6, (1986). σ. 349-368.

22 Κων. Παπαθανασόπουλος, *Ελληνική εμπορική ναυτιλία 1833-1856*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983, Παράρτημα «Οι Έλληνες έμποροι» εφημ. *Αιών*. Τετάρτη 25.2.1853. αριθμ. 1335 έτος ΙΕ.

23 Η Μαριγώ Ροδοκανάκη γεννήθηκε στη Χίο στις 13 Ιανουαρίου 1821 και πέθανε στο Λονδίνο σε ηλικία 33 χρονών, στις 25 Ιουνίου 1854. Βλ. Phil. Argenti ό.π., τ.2, σ. 362.

24 Για τις ενδογαμίες και γαμήλιες πρακτικές των Χιωτών έχουν ενδιαφέρον τα όσα παραθέτει ο Δημ. Βικέλας, *Η ζωή μου. Παιδικαί αναμνήσεις-Νεανικοί χρόνοι*, Αθήναι 1908, σ. 5-6 και 26-27.

στις πλέον υπολογίσιμες οικογένειες, από οικονομική και κοινωνική άποψη, της ελληνικής παροικίας²⁵ αλλά και εκτός των ορίων της²⁶.

Ωστόσο, η μακρόχρονη πανευρωπαϊκή κρίση των ετών 1870 - 1875²⁷ θα επιφέρει αρνητικές συνέπειες και στις εργασίες του Φραγκιάδη.

Το γεγονός αυτό συντελεί στη λήψη απόφασης για αποτράβηγμα από τις δραστηριότητες στην Αγγλία, (η προσωπική και επαγγελματική του υστεροφημία στενά συνδέεται με το κύρος της υπό διαμόρφωση καριέρας του γιού του Στέφανου), την οποία εγκαταλείπει, και έρχεται για μόνιμη εγκατάσταση στον Πειραιά²⁸ μαζί με την Αγγλίδα, δεύτερη σύζυγο του Constance Clara Harmon²⁹.

25 Η οικογένεια αναπτύσσει πλούσια κοινωνική δραστηριότητα: συμμετέχει σε οικογενειακές και εθνικές εκδηλώσεις, ανταποκρίνεται στις ομογενειακές εκκλήσεις εισφορών για εθνωφελείς σκοπούς. Ο Εμμανουήλ Φραγκιάδης εγγράφεται συνδρομητής σε εκδόσεις (βιβλία, εφημερίδες) της διασποράς, συνεισφέρει οικονομικά για την αγορά βιβλίων με προορισμό την ελληνοεμπορική σχολή Οδησσού (1845). (Βλ. κατάλογο ευεργετών του εν Οδησσώ σχολείου των Γραικών. Οδησός 1867). Συνεισφέρει διακόσιες λίρες στην «εν Μασσαλία Κεντρική Επιτροπή Κοραή» (1872). (Βλ. σχετικά Ανδρέας Μάμουκας, *Αδαμάντιος Κοραής. Βίος και έργα*, Αθήναι 1881, ειδικά τον πρόλογο σ. 59-60).

26 Τούτο αντανακλάται και στο μέγεθος της αγαθοεργούς συνδρομής του ζεύγους Εμμανουήλ και Μαριγώς Φραγκιάδη (100 λίρες), για την ανέγερση και συντήρηση του νοσοκομείου των οφθαλμιώντων στην Αθήνα, βλ. Αρχείο Οφθαλμιατρείου Αθηνών, βιβλίο δωρητών (χειρόγραφο), των ετών 1842-1851, σ. 2, α/α 28-29 (φυλάσσεται στην Διεύθυνση του Οφθαλμιατρείου).

27 Και που η διάρκεια και η επιρροή συνεχίστηκε ως τα μέσα του 1895, είχε σαν κύρια χαρακτηριστικά: την υπερπαραγωγή σιταριού και τις τιμές του στις αγορές της Ευρώπης. Η κρίση αυτή ξέσπασε λόγω της απότομης αύξησης της εξαγωγής προς την Ευρώπη φτηνού σιταριού από τις ΗΠΑ.

28 Η επιλογή δεν είναι καθόλου τυχαία, ο χώρος αυτός «από το 1835 συνωκίσθει υπό εμπόρων Χίων» (βλ. *Ιστορία του Πειραιώς, από του 1833-1882 έτους*, υπό Παντολέοντος Καμπούρογλου. Εν Αθήναις 1883. σ. 31). Όλη η κίνηση, εμπορική, ναυτιλιακή, χρηματιστική, κοινωνική τροφοδοτείται από τον δυναμισμό των εποίκων της Χίου. Αλλά και στην Αθήνα δεν έχει συντελεστεί η «κάθοδος των ομογενών», που θα την αναγορεύσουν σε δικό τους κέντρο.

29 Και πρώην τροφό των παιδιών του με την οποία παντρεύτηκε στην Αγγλία το 1858. Μάλιστα, ενόψη του γάμου στέλνει στον Πειραιά τους Μιχαήλ και Στέφανο, για να ασκηθούν στην ελληνική γλώσσα. Όμως το 1859 στην επιδημία χολέρας πεθαίνει ο Μιχαήλ. Ενταφιάζεται στο Α' Νεκροταφείο (όπου μέχρι σήμερα η οικογένεια διατηρεί ιδιόκτητο τάφο) (βλ. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ε. Τσουκλίδου-Πεννά Δ., *Μητρώον Α' Νεκροταφείου Αθηνών*, Αθήναι 1972. σ.

Προσηκόντως θα προσαρμόσει τη ζωή του στο νέο τόπο διαμονής, θα εναρμονιστεί με τα μεγέθη της πειραϊκής κοινωνίας και σαν «επίλεκτο» μέλος της Χιώτικης ομάδας, εύκολα θα αναζητήσει τις διόδους που οδηγούν σε μια ευπρόσωπη - αξιοπρεπή επαγγελματικά επαναδραστηριοποίηση, εξυπνοείται στα όρια των δυνατοτήτων που διαγράφει η πόλη του Πειραιά.

Διορίζεται επόπτης³⁰ του Χρηματιστηρίου Αθηνών (1880)³¹, αλλά τα εισοδήματα του συμπληρώνονται και από άλλες πηγές όπως, τόκοι ομολογιών του Λαχειοφόρου Δανείου της ΕΤΕ των 60.000.000 FR³², ετήσια χορηγία 200 λιρών και έκτακτες χρηματικές ενισχύσεις από το στενό του οικογενειακό περιβάλλον³³.

65). Στη μνήμη του Μιχαήλ θα κτιστεί στα 1859-1860 το δημοτικό σχολείο στα Υδραίικα (κατεδαφίστηκε το 1960) γνωστό ως σχολείο των Φραγκιάδων. Βλ. Β. Τσοκόπουλος, *Πειραιάς 1835-1870. Εισαγωγή στην Ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Αθήνα 1984. σ. 118. Επίσης: *Πανελλήνιον Ιστορικόν Εγκόλπιον. Ιστορία των ονομασιών των οδών Αθηνών - Πειραιώς*. Υπό Ηλία Ευθ. Κουρή. Αθήνησι 1912. σ. 319.

30 Σύμφωνα με το άρθρο 11 του χρηματιστηριακού κανονισμού (1879) ο επόπτης διορίζεται από την Επιτροπή η οποία καθόριζε και τον μισθό που κατεβάλλετο από το ταμείο του Χρηματιστηρίου. Καθήκον του Επόπτη ήταν η τήρηση ευταξίας στην αίθουσα συναλλαγών.

31 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Πιστοποιητικό με αριθμ. πρωτ. 843/22.9.1952 του Χρηματιστηρίου Αθηνών. Βλ. επίσης, *Χρηματιστική κλείς ή εν τω Χρηματιστηρίω Αθηνών διαπραγματευόμεναι αξίαι*, Υπό Ν. Γ. Νικολαΐδου, γραμματέως του Χρηματιστηρίου Αθηνών (επόπτης του Χρηματιστηρίου Αθηνών από Μαΐου 1880 μέχρις Απριλίου 1887).

32 Αρχείο οικ. Φραγκιάδη. Σε επιστολή του ιδίου προς τον γιό του Στέφανο με ημερομηνία 13/25 Ιουνίου 1890, αναφέρεται στην κατοχή 50 ομολογιών του Λαχειοφόρου Δανείου. Για το Δάνειο βλ. ΙΑΕΤΕ, φακ. 3 (166). Δάνεια Λαχειοφόρα της ΕΤΕ. Επίσης, Ι.Α. Βαλαωρίτης, *Ιστορία της ΕΤΕ. 1842-1902*. Αναστατική έκδοση 1980. σ. 74-78.

33 Αρχείο οικ. Φραγκιάδη. Ευχαριστήρια επιστολή του ιδίου προς τον γιό του Στέφανο με ημερομηνία 22/31 Ιουνίου 1890.

Στέφανος Φραγκιάδης. Τα νεανικά χρόνια στο Λονδίνο.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης, τέταρτο στη σειρά παιδί του Εμμανουήλ Γ. Φραγκιάδη γεννήθηκε στο Λονδίνο στις 8 Μάϊου του 1845³⁴, σε εποχή που η οικογένεια του βρίσκεται στο απόγειο της οικονομικής και κοινωνικής της κατάστασης.

Σε ηλικία 2 ετών βαφτίζεται σύμφωνα με το Ορθόδοξο τυπικό στην ελληνική εκκλησία του Λονδίνου³⁵, με ανάδοχο τον προεστώτα της παροικίας Θεόδωρο Ράλλη³⁶. Η κουμπαριά των Φραγκιάδη με τον Θ. Ράλλη σημασιοδοτεί τη θέση που κατέχουν στην κοινωνική σύνθεση της παροικίας, ενώ παράλληλα δημιουργεί καινούργιες δυνατότητες συνεργασίας με τους εξωευρωπαϊκούς κόμβους των Χιώτικων εμπορικών δικτύων.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης έζησε και ανατράφηκε σε μια ατμόσφαιρα μικτή από άποψη βιωμάτων, πολιτισμικών αγωγών και οσμώσεων.

Από τη μία πλευρά γίνεται κοινωνός και μέτοχος μιας κανονικότητας, μιας πραγματικότητας που παράγεται στο οικογενειακό περιβάλλον και στο μικρόκοσμο της κοινής γεωγραφικής - τοπικής προέλευσης. Ο χιώτικος πυρήνας συντηρεί τις εθιμικές ιδιαιτερότητες και ο νεαρός Στέφανος Φραγκιάδης παρακολουθεί και συμμετέχει σε οικογενειακές δεξιώσεις, τήρηση

34 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Φακ. 1. Ακριβές αντίγραφο Μητρώου γεννήσεων .

35 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Φακ. 1. Πιστοποιητικό βάπτισης, όπου όπως βεβαιώνει ο ιερέας «της εν Λονδίνω Ορθοδόξω Ανατολικής εκκλησίας των ελλήνων ο Σωτήρ, εβαπτίσθη ο Στέφανος... Ανάδοχος ο Κύριος Θεόδωρος Ράλλης... ο ιερέυς Διονύσιος Ξενάκης. 10 Ιουνίου 1847». Αυτή η βεβαίωση επικυρώνεται, από τον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στο Λονδίνο, δωρεάν Παντιάς Ράλλη - αριθ. 213-. (Βλ. Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη ό.π. Πιστοποιητικό του Ιερέα Δ. Ξενάκη με προξενική επικύρωση 17/29 Ιουνίου 1847).

36 Ο Θεόδωρος Ράλλης είναι ένα από τα βασικά στελέχη του οίκου Ralli Brothers, σ' αυτόν κυρίως οφείλονται οι προεργασίες για το άνοιγμα γραφείου στις Ινδίες (Βομβάη), τη διεύθυνση του οποίου θα αναλάβει ο γιός του Παντιάς Ράλλης ο οποίος είχε χρηματίσει και πρώτος γενικός πρόξενος της Ελλάδας στο Λονδίνο. Βλ. Χρήστος Μουλάκης ό.π. σ. 10-11.

ορθόδοξου εορτολογίου, σύναψη στενών σχέσεων κυρίως με τους προεξάρχοντες του χιώτικου - παροικιακού πυρήνα.

Από την άλλη πλευρά, εξέρχεται από την περιχαράκωση του παροικιακού πλέγματος, προσλαμβάνοντας παραστάσεις, εικόνες και δεκτικότητες από τις όψεις και πραγματικότητες του ευρύτερου περίγυρου, της βικτωριανής κοινωνίας, μιάς κοινωνίας δέσμιας σε κανόνες, τύπους και μοντέλα καθωσπρεπισμού. Η υλική άνεση του οικογενειακού περιβάλλοντος συμβάλλει θετικά στη σύνθεση όλων εκείνων των υπερεισμάτων που θα διευρύνουν τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες μιας μελλοντικής σταδιοδρομίας στους τομείς του εμπορίου ή της χρηματαγοράς.

Αυτό ακριβώς το περιβάλλον του επιτρέπει την πρόσβαση στις εγκύκλιες γνώσεις μέσα από το σύστημα της κατ' οίκον διδασκαλίας, (ο ιερέας της ελληνικής κοινότητας και οι από την γενέτειρα προερχόμενοι για ανώτερες σπουδές στην Εσπερία, είναι συνήθως τα άτομα που επί μισθώ παρέχουν τις υπηρεσίες αυτές), τη μετέπειτα εγγραφή του σε αγγλικό κολλέγιο, την εκμάθηση ξένων γλωσσών και την δρομολόγηση των ενδιαφερόντων προς ένα συγκεκριμένο επαγγελματικό προσανατολισμό που δεν εκφεύγει σε νεωτερικά πεδία, αλλά χωρίς παρέκλιση υπακούει στην από καταγωγή διαμορφωμένη παράδοση.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης από την νεαρή του κιόλας ηλικία συνέχεται από ψυχολογία αν όχι ταύτισης σχεδόν όμως εξομοίωσης με αντίστοιχες εγχώριες κοινωνικές διαβαθμίσεις³⁷.

Οι δραστηριότητες του νοηματοδοτούν επιθυμία μετατόπισης από τη θέση του έξοικου και μεταστέγαση σε εκείνη της αποδοχής και ενσωμάτωσης από / στο κυρίαρχο κοινωνικό, πολιτισμικό περιβάλλον.

37 Στο Ilford του Essex όπου κατοικεί η οικογένεια λειτουργεί η Debating and Literary Society, στη λογοδοσία της οποίας για το έτος 1863-1864, συναντάμε τον Στέφανο Φραγκιάδη εγγεγραμένο στο μητρώο των τακτικών μελών, και με την ιδιότητα του ομιλητή. (Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Προγραμματισμός - Λογοδοσία της Λέσχης).

Σύντομα καθίσταται ενεργός και δραστήριος μέτοχος των οικογενειακών εμπορικών δραστηριοτήτων, ενώ δοκιμάζει τις ικανότητες του και στο Χρηματιστήριο Εμπορευμάτων του Λονδίνου.

Το 1875, σε ηλικία τριάντα χρονών, παντρεύεται την εικοσιενάχρονη Δέσποινα, θυγατέρα του Ιωάννη Σκαρामαγκά. από το Ροστόβ της Νότιας Ρωσίας στενού συνεργάτη του πατέρα του³⁸ και του οποίου η αδελφή, Ελισσάβετ Φραγκιάδη έχει συνάψει γάμο με τον πρεσβύτερο αδελφό του Ιωάννη, τον Γεώργιο Εμ. Σκαρामαγκά. Ο Γάμος έχει προσυμφωνηθεί από παλαιότερη εποχή μεταξύ των δύο γονέων, έχει δε η συμφωνία επικυρωθεί με παιδικό αρραβώνα εκ του μακρόθεν³⁹.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης παρά τον ευρωπαϊσμό του δεν παρεκκλίνει από τους ισχυρούς πατροπαράδοτους θεσμούς. Δεν είναι ζήτημα μόνο υπακοής στην πατρική βούληση, είναι η επίγνωση των όσων συνεπάγεται η αναπαραγωγή κοινωνικών διαδικασιών μέσα από τις οποίες διασφαλίζονται και εξαρτώνται οι όροι ατομικής - συλλογικής, οικονομικής - κοινωνικής ύπαρξης.

38 Η ισχύς του συστήματος των επιγαμιών αποτελεί για τους κύκλους της Χιώτικης διασποράς απαραβίαστη αποδοχή, ακριβώς σ' αυτή αποδίδεται και το σύνολο «των αρετών» που χαρακτηρίζει τους χιώτες. Για τις επιγαμίες των χιωτών συγκεντρώνονται αρκετές πληροφορίες. Αναφέρονται σ' αυτές περιηγητές όπως ο M.D. Griffiths, *Travels in Europe, Asia Minor and Arabia*, Λονδίνο 1830, Τ. 3, σ. 27 -45. Επίσης Phil. Argenti - St. Kyriakides, *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγητές από του 8ου μέχρι του 20ου αιώνα*, τ.3, Αθήνα 1964. Για το ίδιο βλ. Δημ. Βικέλας, *Η Ζωή μου*, Εν Αθήναις 1908, Α. Α. Πάλλης, *Ξενητεμένοι Έλληνες*, Αθήνα 1954.

39 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Φακ. 4. Επιστολές. Βλ. Επιστολή του Ιωάννη Σκαρामαγκά με ημερομηνία 21/2 Δεκεμβρίου 1861, με την οποία απευθύνεται στον Στέφανο Φραγκιάδη ως εξής: «...Ο Σεβαστός και ενάρετος πατήρ Σου ακολουθών μιαν εκ των παλαιών ευτυχών συνηθειών της πατρίδος μας, ήνωσε την τύχην σου με εκείνη της θυγατρός μου Δεσποίνης και αυτήν την μέλλουσαν ένωσιν Σας μου έγγραφεν εσχάτως οτι Σοι εκκοινοποίησεν και ότι την ήκουσες και εδέχθης μετά χαράς...».

Συνεπώς εκλαμβάνει τον μακρόχρονο παιδικό αρραβώνα σαν προσωπική δέσμευση, γεγονός με ισχύ, το οποίο δεν διαννοείται να καταλύσει⁴⁰. Η απάντηση του προς τον Ιωάννη Σκαραμαγκά, είναι καταφατική και αποδέχεται την τέλεση των γάμων στη Ρωσία, όπου και ο γενέθλιος τόπος της μνηστής⁴¹.

Η μετάβαση του για τη γαμήλια τελετή, συνδυάζεται με την επιθυμία επιτόπιας διερεύνησης δυνατοτήτων διεύρυνσης των επαγγελματικών του δραστηριοτήτων, σκέψη την οποία υποβάλλει στον μέλλοντα πεθερό του Ι. Σκαραμαγκά και επιζητεί την υποστήριξη του⁴².

Η Χίος σαν τόπος καταγωγής, συνδέει την ομάδα των Χιωτών της διασποράς και συνιστά όρο άρθρωσης κοινωνικών/οικονομικών σχέσεων στην αλλοδαπή.

Οι κοινωνικοί θεσμοί (μνηστείες, γάμοι, κουμπαριές) διαρθρώνουν ένα ισχυρό πλέγμα διατομικών σχέσεων και αλληλεγγυοτήτων στο εσωτερικό της κοινότητας των Χιωτών και ενισχύουν την παγίωση της ηγετικής τους θέσης στον ευρύτερο παροικιακό περίγυρο, διευκολύνοντας ωστόσο την είσοδο τους στα κλειστά κυρίαρχα περιβάλλοντα, στην δεδομένη περίπτωση λόγος γίνεται για το βικτωριανό. Οι γαμήλιες στρατηγικές πρακτικές και συμβάσεις οι προικοδοτοικές συνήθειες υποκρύπτουν ή κυοφορούν ενίσχυση / δημιουργία οικονομικών μονάδων, αρμών στα σε κάθε γεωγραφική κατεύθυνση υπάρχοντα επιχειρηματικά δίκτυα των Χιωτών της διασποράς.

40 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Φακ. 5. Επιστολές Στ. Φραγκιάδη προς την οικογένεια Ιωάννη Σκαραμαγκά στη Ρωσία. Βλ. Επιστολή Στέφανου Φραγκιάδη με ημερομηνία 14 Ιανουαρίου 1862.

41 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. ό.π. Βλ. Επιστολή Στέφανου Φραγκιάδη με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1873.

42 Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. ό.π. Βλ. Επιστολή Στέφανου Φραγκιάδη με ημερομηνία 10 Νοεμβρίου 1873.

Η Οικογένεια Ιωάννη Σκαραμαγκά της Ρωσίας.

Η οικογένεια του Ιωάννη Εμμανουήλ Σκαραμαγκά είναι παρακλάδι της ομώνυμης παλαιάς ευγενούς και πολυάριθμης χιώτικης⁴³ οικογένειας διάφοροι κλάδοι της οποίας ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια βρίσκονται εγκαταστημένοι, πλην της Ρωσίας, στην Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Αυστρία⁴⁴, στην Πόλη και τη Σμύρνη.

Ο Ιωάννης, (Τζαννής) ή Ιβάν Μανούλιτς (επί το ρωσικότερον) Σκαραμαγκάς, γιος του Εμμανουήλ Σκαραμαγκά και της Δέσποινας Σαλβάγου γεννήθηκε στη Χίο στις 10 Αυγούστου 1815. Επταετής νεανίσκος αφού με τρόπο περιπετειώδη επέζησε του φοβερού χαλασμού, ανδρώθηκε ηλικιακά και επαγγελματικά παρεπίδημος στη Σύρα και το Λονδίνο⁴⁵.

43 Λεπτομερέστερα βλ. Sturza, Michail Dimitri, *Grandes Familles de Grece d' Albanie et Constantinople. Dictionnaire historique et genealogique*, Paris 1983. Επίσης Argenti, *Libro d' oro de la noblesse de Chio*, τ. 2. σ.123.

44 Για τις επιχειρήσεις των Σκαραμαγκά της Τεργέστης βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751 - 1830)*, τ. II, σ. 556-557.

45 Στην οικογενειακή παράδοση των απογόνων του διαθρυλείται, πως μέσα στον πανικό διαφυγής δεν κατόρθωσε ο πατέρας του να τον πάρει μαζί του στη Σύρο. Ο μικρός Τζαννής παρέμεινε στο νησί προστατευόμενος από κάποιο γείτονα Τούρκο αγά. Μόλις κόπασαν οι αναταραχές ο Εμμανουήλ Σκαραμαγκάς επέστρεψε για να περιμαζέψει το παιδί του αλλά ο αγάς απαίτησε λύτρα. Με οικογενειακές συνεισφορές συγκέντρωσε περίπου έξι χιλιάδες τούρκικες λίρες για την εξαγορά του νεανίσκου. (Οι πολύμηνες συνομιλίες, το 1986, με την εξαιρετική για το ισχυρό θυμητικό της Κυρίας Τερέζα Σκαναβή, εγγονή του Ιωάννη Σκαραμαγκά, κατάρρυτες συναρπαστικών εξιστορήσεων σε ορόσημα και καθημερινά περιστασιακά του ανθρωπίνου και κοινωνικού περιβάλλοντος της, διαιωνίζουν την συναισθηματική μνήμη μέσα στις ενδιαφερόμενες οικογένειες, ενώ αυτοδύναμα και ικανοποιητικά ως πληροφορίες και τεκμήρια προσαυθίζονται σε συλλογικές προσλήψεις. Ο Γιώργος Κανδύλης δημιούργησε την Φωτοαφήγηση του πάνω στις «παραδόσεις» μνήμης και φωτογραφιών που διέσωσαν οι θείες του Τερέζα και Όλγα Σκαναβή, αδελφές της μητέρας του Αλεξανδρίνας Σκαραμαγκά. Βλ. Γ. Κονδύλης, *Τρεις Οικογένειες της μεγάλης διασποράς Χίος - Πόντος - Ρωσία 1822 - 1924*, Αθήνα, 1994.

Το 1845, σε ηλικία τριάντα χρόνων, με δόκιμη θητεία στα εμπορικά πράγματα και σε συνεννόηση με τον πρεσβύτερο αδελφό του Γεώργιο Σκαρμαγκά αναχωρεί από την Αγγλία μετοικεί στη Νότια Ρωσία όπου θα πρωτοεγκατασταθεί στο Ταγκανρόγκ (Ταϊγάνιο), εμπορική πόλη λιμάνι στη βόρεια - ανατολική πλευρά της Αζοφικής θάλασσας⁴⁶ εγκαθιστώντας έναν ακόμα κόμβο στο οικογενειακό - επιχειρηματικό δίκτυο.

«Η πόλη αυτή αποτελεί ελληνικό Βασίλειο. Όλοι Έλληνες. Εκατομυριούχοι σιτέμποροι με τα μεγάλα σπίτια. Ο Βαλλιάνος, ο Σκαρμαγκάς, ο Κοντογιαννάκης, ο Μουσούρης, ο Σφαέλος, ο Καντηλάκης, καθώς και οι Αντωνόπουλοι, Μαυροκορδάτοι, Κοτοπούληδες, Αλφεράκηδες... αλλά και

χαμάληδες, παπάδες, γυμνασιόπαιδα, υπάλληλοι, πράκτορες, λογιστές, γραφείς.... Μέγαλα λαμπρά και αχεροκαλύβες...».⁴⁷

46 Από το 1774 πλήθος των Ελλήνων κυρίως από την Πελοπόννησο και το Αρχιπέλαγος καταπλέουν στο Ταγκανρόγκ όπου συγκροτούν παροικία και θεμελιώνουν κοινότητα, η οποία θα ακμάσει σ' ολόκληρο τον επερχόμενο 19ο αιώνα. Η έντονη παρουσία των Χιωτών και Κεφαλλήνων θα ενισχύσει την κοινότητα και θα αναδείξει την παροικία σε εμψυχωτή της πόλης, της δικαιολογημένα καλούμενης «ελληνικής». Εξαιρετική και συνάμα συνοπτική η περιγραφή της πόλης, από τον V.J. Svetlov, *Gorod Tanganrog*, δημοσιευμένη στο περιοδικό *Niva*, T.9., Σεπτέμβρης 1902, Αγία Πετρούπολη, σ. 3 -46 (στα ρωσικά). Για την αρχική εγκατάσταση των ελλήνων αποίκων και τον πυρήνα τους βλ. Ολ. Σελέκου, «'Και έλαβον γαίας όσας έκαστος εβούλετο'» Οι πρωτοικιστές και οι απαρχές της παροικιακής συγκρότησης στο Ταϊγάνι της Αζοφικής. 1774-1830», διεθνές συνέδριο με θέμα, *Η διασπορά των Ελλήνων στη Ρωσία από την πτώση της Πόλης μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1992, ΕΚΚΕ, ΙΑΕΤΕ, επίσης, Zagoronski, *Vojenaja Kolonizacija novorosii pri Potemkine*, Οδησσός 1913.σ. 31 - 84 (στα ρωσικά). Γαβριήλ Αρχιεπίσκοπος Χερσώνος και Ταυρίδος : *Pere-selenije grekon iz Krima v Azonstvu guberniju Zapiskii odeskono opsestva istorii I drevnostei*, Οδησσός 1884, (στα ρωσικά), σ. 200- 265 Συμπληρωματικά βλ. Γ.Π., «Οδοιπορικά αναμνήσεις από Ταϊγάνιον δια της Κριμαίας κατά το 1860», *Πανδώρα* τομ. ΙΓ./1862 σ. 287 -290, 223 - 326. Παλαιολόγος, «Ο εν νοτίω Ρωσία ελληνισμός», *Παρνασσός* τομ. Ε. σ. 409 - 420, 534 -550, 585 - 616. «Ρωσικά έγγραφα περί της Ελλάδος», ό.π. τομ. 8, 1895, σ. 693.

47 Από τις αναμνήσεις του Ρώσου πεζογράφου Βασίλη Σλεπτσώφ δημοσιευμένες στο βιβλίο, Μ. Αλεξανδρόπουλος, *Περισσότερη ελευθερία. Ο Τσέχωφ*, Αθήνα Σύγχρονη Εποχή. 1981. Την φυσιογνωμία της πόλης επίσης παραστατικά αποτυπώνει και ο βιογράφος του Α.Π. Τσέχωφ: «Πολλοί ξενόφερτοι έμποροι στην πλειοψηφία τους Έλληνες. Είχαν εγκατασταθεί εδώ παίρνοντας υπό τον έλεγχο

Στο Ταγκανρόγκ, με την φροντισμένη και χαρακτηριστική των νοτιο-ρωσικών επαρχιακών πόλεων πολεοδομική όψη και αρχιτεκτονική, ο Ιωάννης Σκαραμαγκάς με ευρωπαϊκά διαπιστευτήρια και τη χιώτικη γνώση στο εμπορεύεσθαι θα ασχοληθεί (με τι άλλο;) αποκλειστικά με το σιτεμπόριο και την εξαγωγή σιτηρών. Οι πράκτορες του οργάνουν τη σιτοφόρα ενδο-χώρα, προαγοράζει και προωθεί καλές ποιότητες σιταριού στο κόμβο του Λονδίνου και αντίστροφα εξασφαλίζει ευρωπαϊκά προϊόντα εισαγωγικής ζήτησης⁴⁸.

Ήδη στα πρώτα πέντε χρόνια διαμονής του στη πόλη υπολογίζεται ανάμεσα στους προεξάρχοντες του οικονομικού κοινωνικού περίγυρου. Αγαστά με τα κέρδη κατακυρώνεται το κύρος: διαμένει στην οδό των ελλήνων, την γκρετσεσκαγια ούλιτσα, συναγωνίζεται ισάξια τους γόνους και κατέχοντες τίτλους ευγενείας των πρωτοικιστών (πολλών η φυλλοροή έχει ήδη αρχίσει), αγοράζει κτηματικές εκτάσεις (το σημερινό τοπωνύμιο Σκαραμαγκόφκα υπενθυμίζει το πέραςμα του), ανέρχεται στην πρώτη τάξη των εμπόρων (Α' γκίλντα), εισέρχεται στο αυστηρά ιεραρχημένο περιβάλλον της ρωσικής κοινωνίας, παρασημοφορείται και συνεισφέρει σε έργα ευποιότητας.

Οι αναπροσανατολισμοί των επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων (εμπόριο, ασφάλειες, τραπεζικές εργασίες) η ανάδειξη του Ροστόφ σε κόμβο επικοινωνίας με τα μεγάλα αστικά κέντρα - Πετρούπολη, Μόσχα, Ο-

τους τις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων. Είχαν γίνει ένα είδος αριστοκρατίας του χρήματος και είχαν εξασφαλίσει την κυριαρχία τους πάνω στους ντόπιους που μεταβλήθηκαν σύντομα σε παραγιούς και εργάτες. Ανάμεσα σ' αυτούς τους βαθύπλουτους άρχοντες συναντούσες ονόματα όπως Βαλλιάνος, Σκαραμαγκάς, Κοντογιαννάκης, Μουσούρης, Σφαέλος.... Έμεναν στην καλή συνοικία, δεξιώνονταν ο ένας τον άλλο, κυκλοφορούσαν με άμαξες, φορούσαν παριζιάνικες τουαλέτες, επιχορηγούσαν το τοπικό θέατρο και έστηναν στο ελληνικό νεκροταφείο μνημεία από μάρμαρο της Πάρου ή της Καρρόρας γι' αυτούς και τις οικογένειες τους». Βλ. Ανρί Τρουγιά, *Τσέχωφ Αντών* μτφ Θωμά Σκάσση Libro 1986, σ. 15-17.

48 Βλ. για τον κλάδο της Νοτίου Ρωσίας, «Σκαραμαγκάδες εν Ρωσία» εφημ. *Αιών*, 31 Ιανουαρίου 1851.

δησσό, Χάρκοβο, Κίεβο και Καζάν- η ανοδική εξέλιξη του σε κέντρο εξαγωγικού εμπορίου των αγροτικών προϊόντων που συγκεντρώνονται από τις νοτιοανατολικές επαρχίες, περιορίζουν, υποβιβάζουν το ρόλο / συμμετοχή του Ταγκανρόγκ στο εξωτερικό εμπόριο.

Αυτή η πραγματικότητα προσωθεί τον Ιωάννη Σκαραμαγκά ύστερα από σχεδόν δεκατρία χρόνια παραμονής στο Ταγκανρογκ, να μετακινηθεί στο γειτονικό Ροστόφ - μια απόσταση σχεδόν στα 90 βέρστια- στη δεξιά όχθη του ήρεμου Δόν, όπου θα εγκαταστήσει την έδρα των εμπορικών - οικονομικών δραστηριοτήτων καθώς και την οικογένεια του. Έχει παντρευτεί όπως το συνηθίζουν μεταξύ τους τα παρακλάδια των Καμπούσηδων (επιγαμίες), στα 36 χρόνια του την 23 χρόνο Καλλιόπη θυγατέρα του Εμμανουήλ Πετροκόκκινου και της Αλεξάνδρας Ράλλη⁴⁹.

Η Καλλιόπη συνοδευόμενη από τους γονείς της, την κινητή προίκα και τα προσωπικά της αντικείμενα έφτασε από τη μακρινή Τοσκάνη στο Ταγκανρογκ όπου έγινε και ο γάμος στις 24 Ιουνίου 1851.

Ο Γιάννης και η Καλλιόπη Σκαραμαγκά απέκτησαν επτά παιδιά από τα οποία τα δύο πρώτα πέθαναν νήπια αβάπτιστα, το τρίτο ο Εμμανουήλ γεννήθηκε το 1853 και πέθανε το 1861 και επέζησαν τα υπόλοιπα τέσσερα : η Δέσποινα (1854 - 1943), η Αλεξανδρίνα (1855 - 1932), ο Γεώργιος (1860 - 1930) και η Αμαλία (1866 - 1943).⁵⁰

Ο έγγαμος βίος του ζεύγους κράτησε μισό αιώνα διέκοψε πρώτος το δεσμό ο Ιβάν Μανούλιτς ο οποίος τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε καθηλωμένος σε αναπηρική πολυθρόνα δεχόμενος τις περιποιήσεις των οικείων του και του προσωπικού του υπηρέτη Θεόδωρου, πέθανε το 1901 σε ηλικία 86 ετών. Η Καλλιόπη δέκα τρία χρόνια νεώτερη του, έζησε

49 Θυγατέρα του Εμμανουήλ Πετροκόκκινου και της Αλεξάνδρας Ράλλη, γεννήθηκε στο Λιβόρνο 18 Ιανουαρίου το 1828 πέθανε στο Ροστόβ στις 25 Νοεμβρίου 1914. Βλ. P. P. Argenti ό.π.

13 ακόμη χρόνια μετά τον θάνατο του, μικροσκοπική και εύθραυστη και τελείως κουφή παραδομένη στη λατρευτική φροντίδα της υστερότοκης κόρης της Αμαλίας.

Η Δέσποινα Σκαραμαγκά, πρώτο παιδί ανάμεσα σ' αυτά που επέζησαν γεννήθηκε στο Ροστόφ, στις 17 Φεβρουαρίου 1854, ένα χρόνο μετά την έναρξη του Κριμαϊκού πολέμου.

Το πατρικό σπίτι στο Ροστόφ ήταν μια αστική υποδειγματική διώροφη κατοικία που οικοδομήθηκε το 1858 σε έκταση μισού εκταρίου μεταξύ των οδών Παλαιού Φυλακείου και Μικράς Λεωφόρου, σε γειτνίαση με την Κεντρική αγορά και το Σομπόρ. Η οικία Σκαραμαγκά, περιελάμβανε το κεντρικό διώροφο κτίριο, ενδιαίτημα της οικογενείας με καλοσχεδιασμένη, λειτουργική διαρρύθμιση, ευρωπαϊκού αστικού τύπου οικοσκευή και διάκοσμο. Τα κτίσματα για την στέγαση και διαμονή του υπηρετικού και οικιακού προσωπικού, το οποίο συμπλήρωνε το πλήρωμα του νοικοκυριού και τις σιταποθήκες. Στο μεγάλο περιαύλιο είχαν βρει τη θέση τους ο κατάφυτος κήπος, η στεγασμένη σέρα, το αμαξοστάσιο, ενώ κοντά στην όχθη του ποταμού είχε διαμορφωθεί το κολυμβητήριο με καμπίνες για τους λουόμενους.

Στο σύνολο τους οι χώροι κατοικίας καλύπτουν με επάρκεια, «υπηρετούν» και διευκολύνουν, τις ιδιωτικές και κοινωνικές ανάγκες της οικογένειας, συνάμα δε περιανυγάζουν στον κλειστό ομογενειακό καθώς και ευρύτερο τοπικό κοινωνικό περίγυρο την ευπορία της.

Περνάει τα παιδικά, νεανικά της χρόνια σε ευημερούσα υλικά και καλλιεργημένη από άποψη διαγωγής και συμπεριφορών ατμόσφαιρα, μια ατμόσφαιρα σύστοιχη του εμποροαστικού πλαισίου και περιβάλλοντος το ο-

50 *Αρχείο οικογένειας Φραγκιάδη*, χειρόγραφο σημειωματάριο Δέσποινας Φραγκιάδη όπου αναγράφει ημερομηνίες γεννήσεων /θανάτων συγγενών προσώπων.

ποίο διαρθρώνεται κάτω από τους όρους και ρυθμούς της εγχώριας οικονομικό - κοινωνικής ανάπτυξης.

Αναπνέει τον αέρα της ρωσικής επαρχίας του δευτέρου μισού του 19^{ου} αιώνα, με τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις μιας κοινωνίας που την βάλουν τόσο η σκληρή, άκαμπτη εξουσία όσο και οι δεισιδαίμονες προκαταλήψεις, που δηλώνονται πλέον ως μορφή ευρύτερης κοινωνικής έκφρασης⁵¹.

Σύμφωνα με τα παραδεδομένα της εποχής και της σειράς της η Δέσποινα Σκαραμαγκά παιδαγωγείται πάνω στα πρότυπα της εκπαίδευσης η οποία παρέχεται στα μέλη των μη αριστοκρατικών στην καταγωγή, πλην όμως εύπορων, αστικών ρωσικών οικογενειών⁵².

Η Δέσποινα Σκαραμαγκά διακρίνεται για την επίδοση της στο πιάνο, έχει πάρει μαθήματα από τον Kortman (μαθητής του Bulow), ο οποίος έζησε στη Ρωσία παραδίδοντας μαθήματα και οργανώνοντας κονσέρτα στα εύπορα σπίτια.

Με την προσέλευση οικοδιδασκάλων αποκτάει γενικές, εγκυκλίες, γνώσεις στην αριθμητική, γεωγραφία, ιστορία, σε μουσική και χορό, σε ευρωπαϊκές γλώσσες.

Η πολύχρονη συμβίωση με την Ελβετίδα παιδαγωγό madame De La Harpe θα είναι περίοδος μαθητείας σε κανόνες κοινωνικής ευγένειας ευπρέπειας, και πλήρους εξοικείωσης και γνώσης της γαλλικής αγγλικής και γερμανικής γλώσσας.

51 Βλ. Constantin Grunwald, *De la Societe et Civilisation Russes au XIX Siecle*, Paris 1987.

52 Η «μεμορφωμένη, ορθοφρονούσα και καλούμενη ανεπτυγμένη κοινωνία» επιδιώκει για τα μεν άρρενα νεαρά μέλη της, τη φοίτηση σε ανώτατα εκπαιδευτήρια, για τα θήλεα την κατ' οίκον διδασκαλία στην οποία συνδυάζεται παροχή κλασικών και πρακτικών γνώσεων. Βλ. ειδικότερα A.S. Nifodov, *Obrazovaniye klassov burzhuaznogo obshchestva v russkom gorode v II polovine XIX v.*, Μόσχα, 1960. (στα Ρωσικά). Συνοπτική παρουσίαση της εκπαίδευσης στη Ρωσία στο β' μισό του 19ου αιώνα και ειδικότερα περί της γυναικείας εκ-

Από τη νιάνια της τη Ρωσίδα, εκτός από την τρυφερή φροντίδα θα παραλάβει και τη γλώσσα την οποία θα χρησιμοποιεί στην επικοινωνία με το προσωπικό του σπιτιού και σε συναναστροφές με τους ντόπιους, η χρήση των ελληνικών είναι περιορισμένη, φαίνεται να κυριαρχούν στις προτιμήσεις τα γαλλικά.

Η γλωσσομάθεια ανοίγει παράθυρο στον ευρωπαϊκό κόσμο: αναγνώσματα, στο πρωτότυπο κλασικών έργων λογοτεχνίας συναναστροφές με σημαίνοντες παρεπιδημούντες στην πόλη ή επισκέπτες / φιλοξενούμενους στη γονεϊκή κατοικία. Διάπλατο το άνοιγμα του, όταν η Δέσποινα σε ηλικία 10 – 11 χρόνων μαζί με τους γονείς και την αδελφή της ταξιδεύουν στην Ευρώπη όπου συνδυάζουν περιήγηση και αναψυχή με συγγενικά ανταμώματα και καταστροφές επιχειρηματικών σχεδίων.

Όλα αυτά τα εφόδια, συνθέτουν μια αξιοπαρατήρητη περίπτωση, που όμως η ισχύουσα συντηρητική κοινωνική νοοτροπία⁵³ και το απαραβίαστο σύστημα των επιγαμιών θα την περιορίσουν στην πράξη μόνον μιας συμφέρουσας γαμήλιας σύμβασης, η οποία ωστόσο αξιολογείται από την κοινωνική ομάδα στην οποία υπάγεται θετικά, σαν σωστή και φυσική διαδικασία.

Η μετοικεσία στην Αγγλία με την ιδιότητα πλέον της υπάνδρου, περιέχει το συναισθηματικό κόστος του αποχωρισμού από το οικείο περιβάλλον πράγμα που δεν συμβαίνει για το ευρύτερο κοινωνικό, μιας και η σύνδεση

παιδεύσεως βλ. Αικ. Στσέπκινα, *επίτομος Ιστορία της Ρωσίας*, , μετάφραση Π. Λέφα, βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήνα 1907, σ. 524-542.

53 Στη δεκαετία 1850-1860 η ριζοσπαστική μερίδα της ρωσικής αριστοκρατίας και αστικής τάξης αγωνίζεται για την κατοχύρωση του δικαιώματος των γυναικών στην πανεπιστημιακή μόρφωση το οποίο έχει καταστρατηγηθεί.

Τα παραδείγματα των νεαρών γυναικών που έτυχαν οικογενειακής ενθάρρυνσης ώστε να φοιτήσουν σε Πανεπιστήμια ημεδαπής και αλλοδαπής περιορίζονται στις παραπάνω ομάδες. Βλ. την εξαιρετική εισαγωγή και περιπτώσεις ρωσίδων γυναικών «με ανδρικό μυαλό» της Julia Lermontova, *Recollections of Sophia Kovalevsky*, Μιλάνο 1895. σ. 7-36. Στο Ροστόβ πάντως, στη γενέτειρα της Δέσποινα Φραγκιάδη, ο τοπικός τύπος, συνιστά παράδειγμα αποφυγής τη Zhanna Enveinoβα, η οποία σπούδασε νομικά στη Λειψία και το 1873 επέστρεψε στην

μαζί του είναι μάλλον χαλαρή. Αυτό οφείλεται στο ότι η οικογένεια (και δεν είναι η μοναδική) δεν αναμειγνύεται σε εξωκοινοτικά ζητήματα, δεν παραλαμβάνει τα ανήσυχα μηνύματα της δημοκρατικής, ριζοσπαστικής ρωσικής σκέψης, προϊόντα έντονης και οξυμένης κοινωνικής προβληματικής. Η νοοτροπία των πολιτών του κόσμου σαφώς και ορίζει μια αντίστοιχη συμπεριφορά⁵⁴

πόλη, ήταν η πρώτη γυναίκα δικηγόρος και εξελίχθηκε σε πασίγνωστη φεμινίστρια. Βλ. L.A. Vorontsova, *Zhanna Evreinova*, Μόσχα 1957. (στα Ρωσικά).

- 54 Οι κορυφές της παροικιακής συγκρότησης στο σύνολο τους συμπορεύονται και ταυτίζονται με το κατεστημένο, διακείμενες εχθρικά προς κάθε πρακτική που επιφέρει κραδασμούς και άμεσα ή έμμεσα διασαλεύει την ισχύουσα τάξη, μέσω της οποίας επιβεβαιώνονται οι λόγοι παρουσίας τους στην χώρα υποδοχής. Η ενασχόληση με εξωκοινοτικές υποθέσεις προσλαμβάνει μη πολιτικό χαρακτήρα και περιορίζεται σε δραστηριότητες ευποιοίας-αγαθοεργίας που απευθύνονται στον κοινωνικό περίγυρο αδιακρίτως εθνικής, γλωσσικής διαφοροποίησης. Τη στάση αυτή δεν εγκολπώνεται «ο χύδην λαός» της παροικίας, του οποίου η ζωή είναι οργανωμένη λιγότερο μέσα στην κοινότητα και περισσότερο στον ευρύτερο ανοιχτό κοινωνικό περίγυρο. Ωστόσο υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις «αιρετικών» γόνων πρωτοκλασάτων που σαν «κοινωνικοί ανατροπείς» έχουν να επιδείξουν θεωρητική και πρακτική συμβολή στις συντελούμενες ιδεολογικο-κοινωνικές διεργασίες. Ενδεικτικές περιπτώσεις:
- ο Περικλής Αργυρόπουλος του Εμμανουήλ, γόνος φαναριώτικης οικογένειας από την Κων/πολη, φοιτητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Μόσχας, έντονα δραστηριοποιημένος στο παράνομο δημοκρατικό-επαναστατικό κίνημα του 1861-62. Βλ. Κωστής Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 156-157. Εκτεταμένη πληροφόρηση για τη ζωή, δράση και θάνατο του Αργυρόπουλου στο περιοδικό *Κολοκόλ*, 1863, φύλλο 155 και *Νεκρολογία* από τους Ν. Ανδρούσενκο και Λ. Παντελέεβα. B.N. Lind, *Otcherk istorii universitetskix dvizenii v Moskve v 1861-1862 godox*, Μόσχα 1911 (στα Ρωσικά). N.A. Alexeef, «Studentshevskii kruzok Argiropoulo i ego dejatel'nost'», περ. *Golos Minounsego*, 1922, N. 1. p. 102-147.
 - ο Ζωρζής Κ. Ράλλης, γεν. στο Ροστόφ, οπαδός του Μπακούνιν, εκδότης της «εφημερίδος των Ρώσων εργατών» Γενεύη 1875-1876, αρχισυντάκτης της κοινωνικο-επαναστατικής επιθεώρησης *Κοινότητα*, Γενεύη - Λονδίνο 1878.
 - ο Κ. Στεφάνου, γεν. στο Ροστόφ, αρθρογράφος στο περιοδικό του Γκέρτσεν, *Κολοκόλ*.
 - ο δικηγόρος Αντώνιος Ροσόλλυμος με ενεργό υποκινητική δράση στις απεργίες 1895-1896 στην Πετρούπολη. Οι πληροφορίες για τους ανωτέρω αντλούνται από «Αναφορές για δράση τρομοκρατών στο εσωτερικό /εξωτερικό της Ρωσίας». Πηγή: *Κρατικό Αρχείο περιοχής Ροστόφ (ΓΑΡΟ)*. Fond 814 (b) φακ. 31.

Η οικογένεια Στέφανου και Δέσποινας Φραγκιάδη

Το 1876, ζευγάρι πιά, ο Στέφανος και η Δέσποινα Φραγκιάδη βρίσκονται εγκαταστημένοι στο Λονδίνο⁵⁵ κατοικούν στο Bayswater, εντάσσονται στο δυναμικό της Ελληνικής κοινότητας και οργανώνουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις ανάγκες και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την διάταξη της οικονομικό - κοινωνικής θέσης.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης επανέρχεται στις επαγγελματικές του ασχολίες, εγκαταλείπει το εμπόριο και δραστηριοποιείται στη χρηματαγορά. Εκμεταλλευόμενος με σύνεση τη θητεία του πατέρα του στο Χρηματιστήριο Εμπορευμάτων, διευρύνει το δικό του πεδίο δράσης συναλλάσσεται ως μεσίτης στο χρηματιστήριο αξιών για λογαριασμό τρίτων, αποκομίζοντας κέρδη από τις επί των αγοραπωλησιών προμήθειες. Αργότερα εγκαταλείπει το επάγγελμα του μεσίτη (1880) και μετέρχεται σε εκείνο του χρηματιστή⁵⁶. Κατά συνέπεια η προσωπική και κοινωνική του δραστηριότητα σε όλες τις εκφάνσεις αναδιοργανώνεται στη βάση υπαγορεύσεων του επαγγέλματος. Αυτό συνιστά συνεχή παρακολούθηση και ενημέρωση της χρηματιστικής και τραπεζικής κίνησης, προγραμματισμένη και μεθοδική παρουσία στο χρηματιστήριο, επισκέψεις σε χώρους συναφείς προς το αντικείμενο και τα συμφέροντα της εργασίας⁵⁷ συνάψη επωφελών συναναστροφών.

55 Παραστατικές οι περιγραφές για τις κατ' εξοχήν ελληνοκατοικούμενες συνοικίες του Λονδίνου, City, Bayswater, Loundon Wall, West - end και Mayfair, ιδιαίτερα από το 1852 κι ύστερα, οφείλονται στα έκπληκτα μάτια και τις ισχυρές εντυπώσεις του νεαρού τότε Δημ. Βικέλα, βλ. Βικέλας, ό.π. σ. 201 - 205.

56 *Αρχείο οικ. Φραγκιάδη*, Επιστολή με ημερολόγιο 13/25 Ιουνίου 1890, του Εμμανουήλ Φραγκιάδη «προς τον Στέφανο Φραγκιάδη εις Λονδίνο».

57 Ο Ανδρέας Συγγρός εκτός του city «όπου είναι το κέντρο των εργασιών του Λονδίνου, όπου και του χρηματιστηρίου και παζάρια και τράπεζαι και τραπεζίται και μεγαλέμποροι», (Β' τόμος σ. 333) αναφέρεται στο Baltic, είδος εμπορι-

Η Δέσποινα Φραγκιάδη αναλαμβάνει τα ενδοοικιακά, και σαν οικοδέσποινα, οργανώνει τη ζωή και την κίνηση του σπιτιού, συντάσσει τους ρυθμούς του, διεκπεραιώνει τις λειτουργικές ανάγκες ολόκληρου του νοικοκυριού ακολουθώντας εκείνα τα μοντέλα συμπεριφοράς που επιβάλλει η κοινωνική της θέση.

Μελήματά της η ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών (ο αριθμός των οποίων χρόνο με το χρόνο αυξάνεται), η επιλογή νάρσας, η πρόσληψη και διοίκηση του αναγκαίου υπηρετικού και λοιπού βοηθητικού προσωπικού, η συντήρηση των συγγενικών - φιλικών δεσμών και η ανάληψη ευρύτερων κοινωνικού - φιλανθρωπικού περιεχομένου δραστηριοτήτων⁵⁸. Οι δραστηριότητες αυτές έχουν κληροδοτηθεί ως συνήθειες από το περιβάλλον, τις-βαράίνει η συναίσθηση του κοινωνικού διαφωτισμού, η μετακένωση και οικείωση των δυτικών ηθών στην καθημερινή ζωή. Αυτό άλλωστε σημαίνει και η σταθερή παραπομπή στα εγχειρίδια που κατακλύζουν τα σπίτια αυτά και τα εγκολπώνονται όσοι έχουν δυνατότητα να «ευδαιμονούν και να βελτιώνουν την τέχνην του ζην».

κής λέσχης, συνδυαζούσης την κουβέντα με παντός είδους εμπορικές και χρηματιστικές εργασίες, βλ. Α. Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', Αθήνα 1908, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σ. 236.

58 Για τις ακτινοβολίες της δυτικής παιδείας και τρόπου ζωής στους Ελληνικούς πυρήνες του εξωτερικού, τον κόσμο των εμπειριών ο οποίος είτε με όσμωση είτε σε άμεση επαφή πλουτίζει την κοινωνική δομή του ελληνισμού βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ε' έκδοση Αθήνα 1989, σσ. 33-35

**Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΑΙ ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΦΡΑΓΚΙΑΔΗ
(1891)**

Όνομα	Τόπος / χρόνος γέννησης & θανάτου	παρατηρήσεις
Στέφανος	Λονδίνο 8.5.1845 - Αθήνα 31.12.1922	(46)* 1.Τέλεση γάμου Ρο 18.5.1875,
Δέσποινα	Ροστόβ 17.2.1854 - Αθήνα 31.1.1943	σε (37) αντίστοιχη ηλικία 30/ ετών. Διάρκεια έγγαμου βίου έτη.
	Τα παιδιά	
Μαριγώ	Λονδίνο 29.4.1876 - Αθήνα 28.4.1918	(15) συζ Ι. Μινέτα. Τέλεση γάμου 2.5.1902
Μανώλης	Λονδίνο 25.5.1877 -	(14)
Γιάννης	Λονδίνο 25.5.1876 -	(13)
Τζώρτζης	Λονδίνο 20.2.1880 -	(11)
Στρατής	Λονδίνο 1.9.1881 -	(10)
Καλλιόπη	Λονδίνο 21.2.1883 -	(8)

* Οι αριθμοί της παρένθεσης αντιστοιχούν στις ηλικίες των μελών κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης, ώριμος σε ηλικία και έμπειρος παρακολουθεί με προσοχή την κίνηση και τους προσανατολισμούς της ελληνικής οικονομίας όπως αυτή διαμορφώνεται στα τελευταία τριάντα χρόνια του 19ου αιώνα με διορατικότητα αντιλαμβάνεται το πρόσφορο έδαφος της μικρής, στενής εθνικής αγοράς της Ελλάδας προς τις τραπεζικές και χρηματιστικές λειτουργίες και μάλιστα εκείνων που εκτρέφονται στους κόλπους της ομογένειας. Αξιολογεί προς όφελος του το γεγονός της βαθμιαίας, πλην όμως σταθερής παραπομπής των οικονομικών πραγμάτων της χώρας αυτής στη διαχείριση της διασποράς⁵⁹.

Οι διαπιστώσεις αυτές σε αλληλεξάρτηση με τα επακόλουθα των κρίσεων που αλληπάλληλα πλήττουν στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και αυτό το «εργαστήρι του κόσμου», την Αγγλία, φαίνεται ν' αποτελούν τον κυριότερο λόγο της μετοικεσίας στην Ελλάδα, ενώ συντρέχοντες λόγοι υγείας ίσως επιτάχυναν τη λήψη της τελεσίδικης απόφασης.

Έτσι, το 1891, σύσσωμη η οικογένεια Φραγκιάδη εγκαταλείπει οριστικά την Αγγλία, και επιλέγει ως τόπο μόνιμης εγκατάστασης την Αθήνα.

59 Για το ρόλο και τις οικονομικές λειτουργίες της διασποράς βλ. Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880 - 1909*. Εξάντας. Αθήνα 1974, σε' 13-36 επίσης Κ. Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα*, Εξάντας 1978 σ. 15 - 19.

Μετοικεσία και εγκατάσταση στην Ελλάδα

Η προσαρμογή και είσοδος της οικογένειας στον ιστό της πόλης.

Το 1891 και προς το τέλος του καλοκαιριού η οικογένεια Στέφανου και Δέσποινας Φραγκιάδη εγκαθίσταται οριστικά στην Αθήνα. Η Αθήνα, στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα καθώς και στην έναρξη του 20ου, χαρακτηρίζεται από συνεχή πληθυσμιακή αύξηση⁶⁰, γεγονός που συνεπάγεται σύνθεση ή και ανασύνθεση κοινωνικών μορφωμάτων - συντελεστών του αστικού βίου.

Η πομπώδης και παιανίζουσα παρουσία της συρρέουσας ομογένειας από όλα τα σημεία του ορίζοντα, προσδίδει στην πόλη ευπρεπές εξωτερικό παρουσιαστικό, αλλά και της επιβάλλει ιδιότυπους κανόνες στη συλλογική της συμπεριφορά. Η έλλειψη αμιγών αστικών λειτουργιών, αστικής οργάνωσης, ευνοούν την άναρχη ανάπτυξη της, την καλλιέργεια και αποδοχή

60 Πίνακας απογραφών του Δήμου Αθηναίων.

Έτη	Κάτοικοι
1834	12.000
1844	25.190
1854	30.520
1861	43.371
1871	68.677
1889	114.335 (η Πόλη 107.251)
1896	128.735 (η Πόλη 111.486)
1907	175.430 (η Πόλη 167.479)

Πηγή : Μιχ. Χουλιάρáκης, «Στατιστικές πληροφορίες και εξέλιξη της σύγχρονης Αθήνας», Εγκυκλοπαίδεια *Υδρία*, τ.3. σ.318.

ξένων προτύπων ατομικής και κοινωνικής στάσης⁶¹ με αποτέλεσμα μιά νωθρή ψυχολογία επαρχιωτισμού και ψευδοευρωπαϊκού μιμητισμού να ριζώσει βαθιά στον κορμό της πρωτεύουσας.

Η διασπορά «οικοδομεί» την Αθήνα⁶² στοχεύοντας έτσι στην πληρέστερη εξυπηρέτηση των αναγκών της, στην διαμόρφωση χωροταξικών ενότητων τέτοιων που να λειτουργούν σαν διαρκείς υπομνήσεις της κοινωνικής της υπόστασης προς το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Οι κατοικίες των ομογενών συνιστούν αρχιτεκτονικά υποδείγματα όπως και τα δημόσια καταστήματα παρομοίως, σε αντίθεση με τις κακές συνθήκες κατοικίας και διαβίωσης του γηγενούς πληθυσμού.

Η ύδρευση⁶³, ο φωτισμός⁶⁴ και συγχρονισμός της αστικής συγκοινωνίας⁶⁵ ωθούν την πόλη σε μια συνεχή αναζήτηση προσωπικού στίγματος, που

61 Για την ανάπτυξη και αστική σύνταξη της νεοελληνικής πόλης - παράδειγμα Αθήνας, βλ. Β. Φίλιας, *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, Σύγχρονη Εποχή, 1983 σ.59-63.

62 Βλ. Κ.Μπίρης, *Αι Αθήναι από τον 19ου εις τον 20ο αιώνα*, Αθήναι 1977.

63 Η αθρόα εισροή και εγκατάσταση νέων κατοίκων στην Αθήνα επιτείνουν το πρόβλημα της ύδρευσης. Το Αδριάνειο υδραγωγείο και τα άλλα μικρότερης χωρητικότητας (Τσακουμάκου, Γουδί, Βουνού, νερά της Καλλιρόης, Βούρου, Ιππικού) δεν επαρκούν για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φάσματος της λειψυδρίας που απειλεί ιδιαίτερα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Βλ. περισσότερα : Κ. Μητσόπουλος, *Τα πόσιμα ύδατα των Αθηνών*, Αθήνα 1899. Επίσης Δ.Α. Γέροντας, *Το Χρονικό της ύδρευσης των Αθηνών*, Αθήνα, 1963.

64 Αρχικά οι δρόμοι φωτίζονταν με γκάζι (Αέριο, 1857 δημαρχούντος Σπ. Μπενιζέλου), το 1862 η πόλη τροφοδοτείται με αερίοφως με συνδυαστική χρήση λόγω του ανεπαρκούς φωτισμού των αναρτημένων λαδιού και πετρελαίου φανών (μέχρι το 1873). Το 1889 η «Γενική Εταιρία Εργοληψιών» αναλαμβάνει την παραγωγή και παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και ιδρύει εργοστάσιο ισχύος 1500 kwatt (γωνία Πανεπιστημίου και Αγγέσμου). Το 1896 η Ελληνική Ηλεκτρική Εταιρία εξαγοράζει την ΓΕΕ και το 1903 ιδρύει στο Ν. Φάληρο εργοστάσιο ισχύος 1500 kwatt . Η Αθήνα ηλεκτροδοτείται αλλά με πολύ ακριβή την τιμή του ηλεκτρικού ρεύματος. Βλ. εκτενέστερα Νίκος Στέφ. Παντελάκης, *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδος. Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889 - 1956) ΜΙΕΤ*, Αθήνα 1991. σ.40 - 47.

65 Η κατάργηση των υποκίνητων τροχιοδρόμων, χρήση του ατμοκίνητου σιδηρόδρομου Αθήνα - Π. Φάληρο (1904), και η αντικατάσταση του από τον ηλεκτροκίνητο (1908).

ωστόσο, προσκρούοντας στην καχεξία των υφισταμένων δομών στρέφεται συχνά σε αδιέξοδο.

Σ' αυτή λοιπόν την «παροικοκρατούμενη» πόλη (ο Πειραιάς με τον οποίο υπήρχαν παλαιότεροι δεσμοί δεν κεντρίζει το ενδιαφέρον μιας και οι λειτουργίες του δεν συμπίπτουν με τις επαγγελματικές/οικογενειακές στρατηγικές) η οικογένεια Φραγκιάδη οριστικοποιεί τη διαμονή της, μεταφέροντας υπάρχοντα και συνήθειες που σωρεύτηκαν χρόνια πριν στην αλλοδαπή. Η ηγεμόνευση της αστικής ζωής από τους κύκλους των παροίκων αμβλύνει κατά πολύ τις δυσκολίες προσαρμογής της, ελαχιστοποιεί τον απαιτούμενο για την εκ νέου οργάνωσή της χρόνο και τέλος διαμορφώνει πρόσφορους όρους για την ακριβή οριοθέτηση και διάσταση του πλαισίου αναφοράς της στο πεδίο το οικονομικό (τοποθέτηση κεφαλαίων κατά τον επικερδέστερο τρόπο) και στο πεδίο το κοινωνικό (την προσδοκώμενη ένταξη στην ανώτερη κοινωνική βαθμίδα)⁶⁶.

Πρώτη κίνηση, η μέριμνα για την ανεύρεση κατοικίας, τέτοιας που να ανταποκρίνεται στα ζητούμενα της οικογένειας, σύμφωνα με το συρμό της εποχής επιλέγεται η περί την Βασιλίσσης Σοφίας - με τους κοντινούς προς αυτή δρόμους - περιοχή, η οποία έχει διαμορφωθεί και κατοικείται κυρίως από ετερόχθονες. Μισθώνει προς 350 δρχ. το μήνα δηλαδή 4.200 δραχμές το χρόνο⁶⁷, ένα διώροφο μεγάλο και ευρύχωρο οίκημα, επί της οδού Ακαδημίας αριθμός 9, στο οποίο θα κατοικήσει μέχρι και το 1900. Το ποσόν του μισθώματος αντιστοιχεί περίπου στο 15% των μηνιαίων δαπανών της.

66 Για την εισδοχή των παροίκων στην κοινωνία της πόλης βλ. Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Θεσ/νίκη, 1979, σ.132 -135.

67 Βλ. *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891-1894*, σ. 2.

Το ενοίκιο⁶⁸ είναι υψηλό και αν το συσχετίσουμε με τις μηνιαίες εργατικές αποδοχές ποσού 78 δραχμών (στη βάση ημερομισθίου των 3 δραχμών), βλέπουμε ότι οι 350 δραχμές αντιστοιχούν σε 4,5 μήνες εργασίας⁶⁹.

Το σπίτι επιδιορθώνεται και διαρρυθμίζεται έτσι ώστε να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες της ο κ τ α μ ε λ ο ύ ς οικογένειας, συμπεριλαμβανομένου και του οικιακού - υπηρετικού προσωπικού (μόνιμο, απαρτιζόμενο από τέσσερα άτομα). Για το σκοπό αυτό θα δαπανηθεί ποσό 973,60 δραχμών, δηλ. 7,74% επί του συνόλου των δαπανών του τελευταίου τριμήνου του 1891⁷⁰.

Η οικοσκευή προέρχεται από την Αγγλία. Ιδιαίτερα η βαρειά επίπλωση είναι του οίκου Frederock A. Mullett, Booker & Co, που στεγαζόταν στην Devenport street, στο Hyde Park, καθώς και πολλά διακοσμητικής χρήσης μικροέπιπλα και αντικείμενα (κρυστάλλινοι πολυέλαιοι, λάμπες, ασημικά, πίνακες, κρύσταλλα, πορσελάνες)⁷¹. Σ' αυτή την οικοσκευή, συμπεριλαμβάνονται το σαμοβάρι, το ασημένιο σερβίτσιο του τσαγιού, τρεις ζωγραφικοί πίνακες με επίχρυσες κορνίζες και δύο εικόνες του Χριστού, δώρα προς την οικοδέσποινα από τους συγγενείς της Ρωσίας.

Για όλα αυτά οι δασμοί που πληρώνονται ανέρχονται στο ύψος των 4.577,50 δρχ. ενώ ολόκληρη η διαδικασία της μετεστεγάσης από τη μία χώρα στην άλλη, στο σύνολο της θα κοστίσει 5.274,30 δραχμές, δηλαδή το 41,93% των δαπανών που σημειώθηκαν τους τρεις τελευταίους μήνες του

68 Ενδιαφέρουσα η σύγκριση με τιμές ενοικίων στην Αθήνα της Οθωμανικής περιόδου. Οι τιμές για τα σπίτια στην γύρω από τα Ανάκτορα περιοχή, κυμαίνονται από 110 μέχρι 175 δραχμές βλ. Ευτ. Λιάτα, *Τιμές και Αγαθά στην Αθήνα 1839 - 1846*. ΜΙΕΤ Αθήνα 1984.

69 Για την κίνηση και εξέλιξη των ημερομισθίων βλ. Κ.Μοσκόφ, ό.π. σελ. 177, 242. Επίσης Κ.Τσουκαλάς, «Η εξέλιξη των ημερομισθίων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Μιά πρώτη προσέγγιση ενός ανοικτού προβλήματος», περ. *Ο Πολίτης*, τεύχος 31/1979, σ. 22-30.

70 Βλ. *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891-1894*, σελ. 5.

71 *A catalogue of the superior furniture*. Fred. A. Mullett, Booker & Co. London. Τα περιεχόμενα στον εκθετήριο κατάλογο διακρίνονται για την ποιότητα και ποικιλία, Μαρτυρούν τις προτιμήσεις και δυνατότητες της οικοδέσποινας.

1891⁷². Στον κύριο όγκο της οικοσκευής που αποκτήθηκε το 1885, προστίθενται - επίσης για μεταφορά στην Ελλάδα - και ορισμένα άλλα κομμάτια (κονσόλα και βενετσιάνικος καθρέφτης, βιενέζικο ρολόϊ επίχρυσο και δύο καντηλιέρια ίδιας ποιότητας κλειδοκύμβαλο-πιάνο με ούρα-) που αγοράσθηκαν ενωρίτερα, το 1878 δηλαδή τρία χρόνια από την έναρξη του έγγαμου βίου της Δέσποινας και του Στέφανου Φραγκιάδη. Συγκεκριμένα για τα έπιπλα και αντικείμενα αυτά ξοδεύτηκαν 149 λίρες, από τις οποίες μόνο οι 30 λίρες αναφέρονται στην τιμή του κλειδοκύμβαλου⁷³.

Βέβαια πολλά εξαρτήματα του οικιακού εξοπλισμού και κυρίως χρήσης καθημερινής η οικογένεια τα προμηθεύεται από την εγχώρια αγορά, η οποία εν τω μεταξύ λόγω ζήτησης διευρύνεται. Σταδιακά αλλά και σε χρόνο βραχύ η οικογένεια τακτοποιείται, προσαρμόζεται στο καινούργιο περιβάλλον, ρυθμίζοντας ανάλογα και τη ζωή της.

Η όψη και το περιεχόμενο, η δόμηση των ενδοοικογενειακών διαβαθμίσεων και αποστάσεων*, ο ενστερνισμός κανόνων και τύπων συμπεριφοράς προσεγγίζουν και συχνά αντιγράφουν μοντέλα και πρότυπα ξένα μεν προς την εγχώρια κοινωνική αντίληψη, προσφιλή δε και απαραίτητα στον περίγυρο της εισρέουσας ομογένειας γενικά, και της δεδομένης οικογένειας ειδικότερα. Ενοείται, πως ο συνολικός τρόπος ζωής με την έννοια της καθη-

72 Καθολικό ό.π. σελ. 12.

73 Στο Αρχείο της οικογένειας Φραγκιάδη περιλαμβάνεται το καθολικό βιβλίο εξόδων του έτους 1878, συγκείμενο από 55 φύλλα, από το οποίο μπορεί και να εξαχθεί ένα γενικό συμπέρασμα για τα όρια της καταναλωτικής συμπεριφοράς της πενταμελούς τότε οικογένειας στην Αγγλία. Βλέπουμε πως σε όλη τη διάρκεια του 1878 η οικογένεια δαπανά 974 λίρες. Συγκρίνοντας το ποσό αυτό με εβδομαδιαία αστικά ημερομίσθια των διαφόρων κλάδων στην Αγγλία, συνάγεται πως η οικογένεια ετησίως δαπανά το δεκαπλάσιο των παραπάνω αποδοχών.

Χειρώναξ - κτίστης (οικοδομική)	= 40-69 νέες δραχμές
Τέκτονες - ξυλουργοί	= 40-50 «
Μολυβδουργοί	= 39 «
Αρτοποιοί	= 36 «
Σιδηρουργοί	= 36 «
Ράπτai	= 36 «
Υποδηματοποιοί	= 37 «

μερινής και πολύπλευρης αναπαραγωγής των βιωτικών αναγκών και των προσόδων συστήνει την ειδοποιό διαφορά στα όσα διαφορετικά αντιλαμβάνεται ενστερνίζεται ο ντόπιος Αθηναίος, ή γενικότερα ο αυτόχθονας που ποτέ δεν «ασπάστηκε» την Εσπερία.

Η εγκατάσταση της οικογένειας στην Αθήνα συνοδεύεται από όλα εκείνα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανωτέρων τάξεων, και ως τέτοια επιδιώκει να καταγραφεί και στο καινούργιο περιβάλλον.

(ΠΗΓΗ: *Οικονομική Επιθεώρησης* έτος 7. φυλ. 84, Φεβρ. 1880. σ. 529-531).

Η εικόνα του ζεύγους.

Ο οικογενειάρχης Στέφανος Φραγκιάδης αισθάνεται υπεύθυνος για την ευδαίμονα εξασφάλιση των συνθηκών διαβίωσης των οικείων του, όπως θα αποδειχθεί από το αντικείμενο των εργασιών του και όπως αυτές θα κλιμακωθούν, φαίνεται ότι πολύ πριν εγκαταλείψει την Αγγλία προβαίνει σε επιστημένη διερεύνηση όλων των δυνατοτήτων που συνεπάγεται η εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Παρακολουθώντας την θεαματική αποκατάσταση άλλων ομογενών, την ραγδαία κοινωνική τους ανέλιξη και κυρίως το εύρος των προνομίων που αφειδώς παρέχει η σχετική με αυτούς πολιτική που διεξάγει ο Τρικούπης, (με τον οποίο από την Αγγλία ακόμα συνδέεται προσωπικά), αποφασίζει να κάνει εξαντλητική χρήση κάθε είδους προνομιακής μεταχείρισης η οποία συνάδει με την πολύτιμη ιδιότητα της παροικιακής προέλευσης.

Ερχόμενος στην Αθήνα, ανασύρει και αναθερμαίνει τις προεκτάσεις των κοινωνικών διασυνδέσεων και φιλικών και επαγγελματικών δεσμεύσεων που κατά καιρούς και περιστάσεις έχει συνάψει, επιδιώκοντας την προσάρτηση ή την συστέγαση, τοποθέτηση των κεφαλαίων του μαζί με άλλα σημαίνοντος βεληνεκούς.

Εισέρχεται στη νεοιδρυθείσα, καινοτόμο για την ελληνική τραπεζική παράδοση Τράπεζα Αθηνών⁷⁴ σε περίοδο που συγκροτείται ως κοινωνική

74 Η Τράπεζα Αθηνών ιδρύεται το 1893, με αρχικό κεφάλαιο 10.000.000 από τους Αλ. Λαμπруνούδη, κτηματία, Αλ. και Νικ. Τριανταφυλλίδη, νομομηχανικό και διευθυντή Σιδηροδρόμων Αθηνών - Πειραιώς αντίστοιχα, Αντ. Καλλέργη, τραπεζίτη, Επ. Εμπειρικό, κτηματία και βουλευτή, Μιλ. Ιορδανόπουλο,

κατηγορία το τραπεζικό σώμα της διασποράς. Εκλέγεται στην διοίκηση της τράπεζας ως μέλος του εννεαμελούς συμβουλίου της⁷⁵ καταθέτοντας σύμ-

τραπεζίτη. Η Τράπεζα Αθηνών αναφέρεται ως η πρώτη τράπεζα καταθέσεων που λειτούργησε στο ελληνικό κράτος, με εκτεταμένη γεωγραφική διασπορά υποκαταστημάτων, με δυναμική χρηματιστική οικονομική δραστηριότητα σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο (Κρήτη, Τουρκία, Αίγυπτο, Σουδάν, Κύπρο), καθώς και στην Αγγλία. Η Τράπεζα Αθηνών λειτούργησε κατά το λογιστικό πρότυπο του Credit Lyonnais και σε αντίθεση με την εθνοκεντρική ΕΤΕ, δραστηριοποιήθηκε στις ελληνικές παροικίες της Ανατολής, υποβοηθώντας την διείσδυση Γαλλικών κεφαλαίων στην περιοχή λειτουργώντας σε σαν αντίβαρο της Γαλλίας στον ανταγωνισμό με τη Γερμανία. Για την Ιστορία της Τράπεζας Αθηνών, τη συμβολή της στην Ελληνική Τραπεζική, οικονομική πραγματικότητα (υποστήριξη στην ελληνική βιομηχανία), το διοικητικό-στελεχικό δυναμικό βλ. το ειδικό αφιέρωμα στο *Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος*, τόμος Α, Αθήνα 1921. *Τράπεζα Αθηνών. Επετηρίς 1901*, Αθήνα 1901. Κ. Κωστής - Β. Τσοκόπουλος, *Οι τράπεζες στην Ελλάδα 1898 - 1928*, Ένωση Ελληνικών Τραπεζών - εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα 1988 σ. 42 - 53, 132 - 152. Γενικότερα για την κίνηση των εργασιών της βλ. τους ετήσιους απολογισμούς.

75 Με απόφαση που λαμβάνεται από την Γεν. Συνέλευση των μετόχων της Τράπεζας Αθηνών, η συνέλευσις εγκρίνει και παραδέχεται την εκλογή του Κου Φραγκιάδη ως Συμβούλου".σελ. 13. *Τράπεζα Αθηνών. Απολογισμός έτους 1894*, έτος πρώτον. Οι Ιδρυτές και τα διοικητικά στελέχη της νεοσύστατης Τράπεζας προέρχονται από το περιβάλλον της διασποράς, μάλιστα η ομάδα των χιωτών-χιωτοσυμυρνιών προσκολλημένη στην πλαισίωση δικτύων (τοπική-γεωγραφική προέλευση, επιγαμίες, επιχειρηματικές στοχεύσεις), στη σύνθεση του διοικητικού συμβουλίου κατέχει αισθητή παρουσία από της οποίας την οντότητα εξαρτώνται συνδυαστικά η κραταιώση των επιχειρησιακών προσανατολισμών και η κοινωνική άνοδος και αναγνώριση. Η σπουδαιότητα των δύο αυτών παραγόντων σηματοδοτεί το κύρος και την αίγλη, ομαδικά είτε εξατομικευμένα που για το κάθε υποκείμενο προσλαμβάνει ξεχωριστή αξία, σαν διαπίστωση αναγνώρισης/αποδοχής από το καινούργιο περιβάλλον, και μεγεθύνεται περισσότερο μπροστά στην ανάκληση προσπαθειών απόκτησης τους στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις και στις πρωτεύουσες της ανατολής, μέσα και έξω από τον κοινοτικό περίγυρο, προσπάθειες που συχνά τις επισκίαζε η εκτυφλωτική λάμψη κεφαλαιουχικών κολοσσών, ομίλων ή προσώπων. Στην περίπτωση του Στέφανου Φραγκιάδη, η παλαιά οικογενειακή γνωριμία και συνεργασία με τον Αλ. Λαμπруνούδη, έναν από τους Ιδρυτές της Τράπεζας Αθηνών και προερχόμενο από τους παροικιακούς κύκλους της Αγγλίας, επενεργεί καταλυτικά για την τοποθέτησή του στην Τραπεζική Ιεραρχία, προσόν εξαιρετικών συναφειών για την σε σύντομο χρόνο ένταξη, καθιέρωση και αποδοχή στην από την συγκεκριμένη ομάδα και τον ευρύτερο περίγυρο.

φωνα με το καταστατικό στα ταμεία της 250 μετοχές ως εγγύηση της υπηρεσίας⁷⁶ του.

Μια εικόνα για το μέγεθος της περιουσίας του αποδίδεται και μέσα από την λεπτομερή απαρίθμηση και τον προσδιορισμό των αντικειμένων κληρονομιάς του ενεργητικού της αρχικής δήλωσης φόρου και τελών κληρονομιάς, με ημερομηνία 30 Ιανουαρίου 1923, (ο Στέφανος Φραγκιάδης πεθαίνει το 1922 - συντάσσει ιδιόγραφο διαθήκη το 1918 η οποία κηρύσσεται κύρια με την υπ' αριθμ. 4932/1922 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών), όπου σε συγκεντρωτικά μεγέθη η αποτίμηση της κινητής περιουσίας του σε αξία υπερβαίνει τα 2 εκατομμύρια δραχμές.

Στη βάση των από την διαθήκη και τις δηλώσεις φόρου και τελών κληρονομιάς προερχομένων στοιχείων, αυτή η περιουσία περιλαμβάνει:

1. Μετρητά στην Τράπεζα Αθηνών σε δραχμές, λίρες Αγγλίας και γαλλικά φράγκα των οποίων η αξία υπολογίζεται σε 103.095,5 χιλ. δρχ.
2. Ρέντα γαλλική ονομαστικού κεφαλαίου φρ. 25.000, αξίας 118.370 χιλ. δρχ.
3. Μετοχές 250 Εταιρείας Αταλάντης αξίας 25.000 χιλ. δρχ.
4. Μετοχές 457 Τράπεζας Αθηνών αξίας 170.918 χιλ. δρχ.
5. Μετοχές 200 Οίνων - Οινοπνευμάτων αξίας 96.800 χιλ. δρχ.
6. Μετοχές 25 Γενικών Ασφαλίσεων αξίας 12.500 χιλ. δρχ.
7. Ομολογίες 47 ΣΑΠ αξίας 21.210 χιλ. δρχ.
8. Μετοχές 225 Εταιρείας Ερμής αξίας 24.075 χιλ. δρχ.
9. Μετοχές 250 Προνομιούχες Εταιρείας Σταφίδας αξίας 161.000 χιλ. δρχ.
10. Μετοχές Προνομιούχες 100 Βελγικής εταιρείας Τραμ.
11. Μετοχές 100 Ελληνικής Εταιρείας Μαρμάρων.
12. Μετοχές 50 Grande Hotels Egypte αξίας 179.000 χιλ. δρχ.

⁷⁶ Καταστατικόν της Τραπεζης Αθηνών, Αθηνησιν, εκ του τυπογραφείου των αδελφών Περρή, 1893, Αριθ.6.

13. Μετοχές 2 Banco di Venezuela προς 30.000 φράγκα χρυσά αξίας 480.000 χιλ. δρχ.

14. Μετοχές 300 Amalgamated Pres προς 680 λίρες.

15. Μετοχές 200 Imperial Tobacco Co. προς 740 λίρες.

Θα σταδιοδρομήσει στην Τράπεζα Αθηνών παραμένοντας σε αυτή μέχρι το 1913, (χρονιά εισαγγελικών παρεμβάσεων και ενδοιεραρχικών συγκρούσεων)⁷⁷ μετερχόμενος από το 1902 στη θέση του αντιπροέδρου⁷⁸ και στην του προέδρου⁷⁹ του διοικητικού συμβουλίου από το 1907. Η εικοσάχρονης διάρκειας ευδόκιμη παραμονή του στην Τράπεζα Αθηνών, η παράλληλη συμμετοχή του σε ομίλους εταιρειών της ίδιας τράπεζας, σε κοινοπραξίες, περιγράφουν μία πολύπλευρη δραστηριότητα⁸⁰, ευπρόσδοη και υποστηρικτική άλλων εξωεπαγγελματικών παρεμβάσεων που επικυρώνουν σταθερές διακρίσεις στη διαδικασία οικονομικής και κοινωνικής ανόδου.

Ο Φραγκιάδης εγκολπώνεται με πίστη τις αξίες και προσανατολισμούς που με πάθος βιώνει ο ομογενής κεφαλαιούχος, επιζητεί την αύξηση των κεφαλαίων του αποκτώντας και διακινώντας κινητές αξίες και τίτλους⁸¹.

77 Για την κρίση, τις εισαγγελικές παρεμβάσεις, τους φατριασμούς που εκδηλώθηκαν στους κόλπους της Τράπεζας Αθηνών, και που εξαιτίας τους ο Φραγκιάδης αντικαθίσταται και η διοίκηση της Τράπεζας περνάει σε άλλη κεφαλαιουχική ομάδα της διασποράς βλ. Ζ.Κ. Μάτσας, *Η αλήθεια εν τη υποθέσει της Αθηναϊκής Τραπεζής*, Αθήναι 1914, Ζ.Κ. Μάτσας, *Η υπόθεσις της Αθηναϊκής Τραπεζής κρινόμενη από τον κόσμον των εργασιών*, Αθήναι 1915, Ζ.Κ. Μάτσας, *Υπόμνημα προς τον Εισαγγελέα των εν Αθήναις Εφετών και προς το παρ' Εφέταις Δικαστικόν Συμβούλιον*, Αθήναι 1915.

78 Τράπεζα Αθηνών, *Απολογισμοί των ετών 1894, 1903, 1907*, Τυπογραφείον αδελφών Περρή.

79 Τράπεζα Αθηνών, *Απολογισμός έτους 1907*, ό.π.

80 Συμμετέχει στο συμβούλιο της Εταιρείας Ε-Σ-Α-Π των σιδηροδρόμων Αθηνών-Πελοποννήσου, στην Εθνική Ατμοπλοϊκή εταιρεία, στην Προνομιούχο Εταιρεία προς προστασίαν της παραγωγής και της εμπορίας της Σταφίδος, ως μέλος της διοικούσας επιτροπής, στην Ελληνική Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων, στην Ελληνική Εταιρεία χημικών προϊόντων και λιπασμάτων και αλλού.- Βλ. περισσότερα για τις σχέσεις της Τράπεζας Αθηνών με την βιομηχανία Κ.Κωστής - Β.Τσοκόπουλος, *Οι τράπεζες στην Ελλάδα*, ό.π. σ. 108-113.

81 Βέβαια δεν θα μείνει ανεπηρέαστος από την τάση των άλλων ομογενών για την απόκτηση ακινήτων. Συγκεκριμένα το σπίτι που αγοράζει το 1893 στην συμ-

Η Δέσποινα Φραγκιάδη εγκαθίσταται στην Αθήνα και διοργανώνει την προσωπική και οικογενειακή ζωή στην ηλικία των 37 χρόνων. Ανταποκρίνεται στα αισθητικά πρότυπα της σειράς της και αποδεικνύεται άτομο δυναμικό, με πνεύμα οξυδερκές και φλεγματικό, συγκρατημένη ως προς την εξωτερική των συναισθημάτων της ακόμα και προς τους οικείους της, διακατέχεται από αίσθηση της τάξης και ορθολογισμού, που διοχετεύονται σαν γενικότερη αντίληψη στην καθημερινότητα της. Η μακρόχρονη και επαναλαμβάνουσα μεταξύ του ζεύγους, συνήθεια αλληλοενημέρωσης κυρίως για πράγματα που αφορούν την ανάπτυξη και λειτουργία της οικογένειας, την καθιστά ικανή να συλλαμβάνει την ουσία της κοινωνικής σύστασης του περιβάλλοντος εντός του οποίου πρόκειται να ενδημήσουν αυτή και οι οικείοι της.

Διακρίνει το μέγεθος των κοινωνικών απαιτήσεων και μέσω των από την συμπεριφορά της εξαρτωμένων αρμοδιοτήτων προάγει και διασφαλίζει το status κατά πρωτεύοντα τρόπο του συζύγου της, ακολουθούμενων και των υπολοίπων μελών. Κυριολεκτικά προΐσταται επί των πραγμάτων του οίκου της, διαχειρίζεται τα οικονομικά του, διευθύνει, οργανώνει, εμπνέει την εσωτερική ζωή του σπιτιού. Οι ρόλοι τους οποίους αναλαμβάνει να επιτελέσει είτε να παίζει ανταποκρίνονται σε εξωτερικές/εσωτερικές δραστηριοτήτων με αλληλοδιάδοχες επιδράσεις στην ατομική συγκρότηση, ψυχισμό στην κοινωνική συμπεριφορά⁸².

βολή των οδών Μασσαλίας και Καπλανών, με δική του παροχή πόσιμου ύδατος για την οποία και πληρώνονται στο Δήμο Αθηναίων 50 δρχ. ετησίως, έναντι 63.000 δρχ. από το νομομηχανικό Αλ. Τριανταφυλλίδη (που ταυτόχρονα είναι και ένας από τους ιδρυτές της Τράπεζας Αθηνών), θα το πουλήσει λίγα χρόνια αργότερα, γιατί εν τω μεταξύ οικοδομεί ιδιόκτητο μέγαρο επί της Νειφύτου Βάμβα. Για τιμές αστικών ακινήτων, αυτή την περίοδο βλ. λεπτομερέστερα Π.Πιζάνιας, *Μισθοί και Εισοδήματα στην Ελλάδα (1842-1923). Το παράδειγμα των υπαλλήλων της ΕΤΕ*, ΜΙΕΤ 1985. σ. 76-78.

82 Γενικότερα για την εννοιολόγηση και το θεωρητικό υπόβαθρο των λέξεων ρόλος-στάτους από βασική βιβλιογραφία της κοινωνικής ψυχολογίας προστρέξαμε στα έργα, G.H. Mind, *Self and Society*, Chicago University press, Chicago 1934. W. Coutu, «Role-playing - Role-taking: An appeal for clarification»,

Η αλλαγή της ζωής της στην Αθήνα δημιουργεί επιπρόσθετες υποχρεώσεις που δεν έχουν τίποτα το κοινό με την πλήξη της τρυφής ζωής στην μακρινή ρώσικη επαρχία των παιδικών της και νεανικών της χρόνων, ούτε με την τυπολατρία των ρυθμών ακριβείας που της επέβαλλε η αγγλική νοοτροπία (αυτοί οι ρυθμοί δεν θα παραμένουν αταλάντευτα ισχυροί στην ζωή του σπιτιού, μιας και εξωγενείς επιδράσεις θα επιφέρουν μετατοπίσεις από τις προσηλώσεις αυτές).

Η Δέσποινα Φραγκιάδη εισελαύνει στην κοινωνική ζωή της Αθήνας στα τέλη του περασμένου αιώνα και για μία περίπου εικοσαετία δηλαδή μέχρι τον θάνατο του Στέφανου Φραγκιάδη (1922) επιδεικνύει ενεργότατη συμμετοχή. Ακολουθεί και συμπληρώνει τα προβαδίσματα του συζύγου και όσο το επιτρέπει ο χαρακτήρας/δομή της οικογένειας, στα ηθελημένα όρια παρισφύει μια ιδιότυπη εξουσία, αυτή της οικοδέσποινας με καταμερισμένες αρμοδιότητες, κοινωνικές, πολιτισμικές-θυμικές λειτουργίες, μιας και οι φυσικές, ως γνωστόν δεν της ανήκουν, ούτε βέβαια μέρος τους αποπειράται να διεκδικήσει. Μαζί της θα συμπαρασύρει και τις δύο θυγατέρες της, ενώ τα τέσσερα αγόρια έγκαιρα προσπερνούν το ύφος των ντιστεγκέδων και παρομαρτούν επιτηδεύματα «παραδοσιακά κι ενδεδειγμένα» για την οικογένεια τους και για την εποχή τους.

American Sociological Review, 2 (1951), σ. 27-40. J. Stoezel, *La psychologie Sociale*, Flammarion, Paris 1963.

Δεύτερο Μέρος

Η ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΕΣ

Η σχέση του ελληνισμού με τον δυτικό κόσμο και πολιτισμό υπήρξε εξαιρετικά πολύπλοκη. Αφ' ενός μεν, μπορούμε να εντοπίσουμε ομάδες που είχαν συνδεθεί στενά με τον κόσμο της Ευρώπης στα πεδία της οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού. Αυτοί οι έλληνες είχαν την αίσθηση της υπαγωγής και της εξοικείωσης με τον δυτικό πολιτισμό. Μάλιστα, ιδεολογικά ρεύματα της εποχής, και ιδίως ο κλασικισμός, διευκόλυναν αυτή την ένταξη, δεδομένου ότι ο πολιτισμός της δύσης θεωρήθηκε απότοκος της δικής τους αρχαιοελληνικής κληρονομιάς. Αφ' ετέρου, στην ιστορία των τελευταίων αιώνων παρουσιάζονται άλλοι έλληνες, από αιώνες απόμακροι από τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, προσδεμένοι στο βυζαντινό παρελθόν, στην βαλκανική πραγματικότητα και την οθωμανική ατμόσφαιρα, καταστάσεις που «ευθύνονται» για τη διαμόρφωση ιδιότυπων πολιτισμικών μορφωμάτων και ιδιότυπων κοινωνικών ομάδων. Η ίδρυση του ελληνικού κράτους συνιστά πράγματι μια τομή που, μεταξύ των άλλων, αγγίζει και την καθημερινότητα των ανθρώπων, καθώς στο πλαίσιο της απεικονίζονται πολύμορφες σχέσεις με τη δύση, αλλά και την ίδια την παράδοση των κατοίκων του νέου κράτους.

Η διερεύνηση της καθημερινής ζωής μιας αστικής οικογένειας -ο τραπεζίτης Στέφανος Φραγκιάδης, η σύζυγος που κινείται στον περικλειστό κόσμο των γυναικών, τα παιδιά που προστατεύονται συναισθηματικά, κοινωνικά και υλικά από την οικογένεια, μας αποκαλύπτει την επαφή και τις αποστάσεις με τις διεργασίες που συντελούνται στο δημόσιο χώρο και τους τρόπους που εσωτερικεύονται στον ιδιωτικό. Πρόκειται, λοιπόν, για επίσκεψη σε μαρτυρίες που αναφέρονται στα βιώματα και στον υλικό βίο άλλων εποχών, ένα σύνολο από σημάνσεις μιας πραγματικότητας που συνήθως διαφεύγει της μεγάλης ιστορίας: κατοικία και διατροφή, ενδυμασία και συναναστροφή.

Κατοικία και Ενδυμάνεια

Η εμπειριστατωμένη και πολύπλευρα αναλυτική εξέταση των δαπανών της οικογένειας Φραγκιάδη σε κατηγορίες, όπως αυτές κατά προτεραιότητα διαρθρώνονται, στοχεύει στην ανάγνωση και στάθμιση του βιοτικού της επιπέδου, το βαθμό ένταξης σε διαδικασίες πολιτισμού και, πολύ περισσότερο όταν αυτό όχι μόνο αντανάκλα την ευζωία της, αλλά εξυπηρετεί την διάγνωση ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών οι οποίοι κάλλιστα μπορούν να μας εισάγουν σε ευρύτερες αναγνώσεις - μαρτυρίες που εκφεύγουν από την προβληματική των συγκεκριμένων δεδομένων της οικογένειας και συνιστούν υπόδειγμα - περίπτωση για την προσέγγιση ομοιόβαθμων κοινωνικών συγκροτήσεων.

Η διάρκεια 1891 - 1908 εντός της οποίας εκτείνονται οι εγγραφές στα κατάστιχα συμπίπτει με μια περίοδο που αντιπροσωπεύει ίσως το πλέον ενδιαφέρον από κάθε άποψη στάδιο εξέλιξης της νεοελληνικής κοινωνίας, όπου ισχυρότερα όσο ποτέ άλλοτε εμφυτεύονται παντοειδείς προσμίξεις κοινωνικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζονται από ανομοιογένεια περιεχομένου και πολυμιγείς αντιφατικούς αποδέκτες.

Όπως ήδη αναφέρθηκε η είσοδος της οικογένειας στον αστικό χώρο έχει επιτελεστεί από το 1891, καταλαμβάνει τη θέση της μέσα σε αυτόν, νέμεται και επωφελείται τα κέρδη της οικονομικό - κοινωνικής θέσης που κατέχει. Η ζωή της συντάσσεται σε συνάρτηση με τις αυξανόμενες δυνατότητες και διαθεσιμότητες.

Η ανέγερση ιδιόκτητης κατοικίας στα 1900 σε οικόπεδο, όπου την περίοδο της Βαυαροκρατίας ήταν εγκατεστημένο το μικρό χειροποίητο ζυθο-

ποιείο του Μπαχάουερ, έκτασης σχεδόν ενός στρέμματος, στην οδό Νεοφύτου Βάμβα 4, επιβεβαιώνει την αντοχή αλλά και την ανοδική εξέλιξη των οικονομικών της.

Η οικία Φραγκιάδη είναι ένα νεοκλασικό κτίριο - υπολογίσιμο άθροισμα στον υπόλοιπο αρχιτεκτονικό οργανισμό που διαρκεί στην πρωτεύουσα μέχρι και τη λήξη της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας¹. Αποτελείται από δύο ψηλοτάβανους ορόφους, υπόγειο και υπερώο, διακρίνεται για τους μεγάλους καλοσχεδιασμένους και λειτουργικούς χώρους, για τις ανέσεις και τους εκσυγχρονισμούς της στην κατασκευή της συνολικά.

Ο πρώτος όροφος περιλαμβάνει ένα ευρύχωρο, επιβλητικό δωμάτιο υποδοχής (χωλ), μια τραπεζαρία με έξοδο και θέα στην καλοσυντηρημένη σέρα, στην οποία καθημερινά και κυρίως αγγλοπρεπέστατα συγκεντρώνονται οι ομοτράπεζοι και μόνον, το γραφείο του Στέφανου Φραγκιάδη και το αναγνωστήριο, ένα άνετο living room που επίσης βλέπει προς την σέρα, τέλος ένα ευρύχωρο, τεράστιο σαλόνι στο οποίο έχουν τοποθετηθεί το κλειδοκύμβαλο και το ρολόι με τα κηροπήγια πάνω στο τζάκι.

Μια μεγάλη, ξύλινη με φαρδιά γλυπτή κουπαστή σκάλα ενώνει τον πρώτο με τον δεύτερο όροφο ο οποίος διαθέτει για κοινή χρήση από όλα τα μέλη της οικογένειας έναν χώρο (χωλ) ανάπαυσης περισσότερο ιδιωτικό και εκτός «πρωτοκόλλου», εκατέρωθεν ενός μεγάλου σε πλάτος και μήκος κοριντοριού αριθμούνται πέντε κοιτώνες, των γονιών και των παιδιών με την αντίστοιχη επίπλωση, ενώ στον ίδιο όροφο βρίσκεται το εμαγέ λουτρό και water closed που χρησιμοποιεί η οικογένεια².

1 Για την αυξητική τάση ανέγερσης ιδιοκτητιών κατοικιών από τους κεφαλαιούχους της διασποράς βλ. Μιχαήλ Γρηγορόπουλος, *Η Ελλάς : περιγραφή των σημαντικότερων πόλεων της, από γεωγραφικής, ιστορικής, αρχαιολογικής, κοινωνικής και στατιστικής απόψεως*, Αθήναι 1888 σ. 60 - 78.

Επ. Στασινόπουλος, *Η Αθήνα του περασμένου αιώνα*, Αθήναι 1963 σ. 135 - 139.
Κ. Biris, « La Societé d' Athènes au temps du Roi George ? », *Hellenisme Contemporain*, 1950 Μάρτιος Απρίλιος, σ. 146.

2 Η περιγραφή της εσωτερικής διαρρύθμισης και στοιχεία οικιακού εξοπλισμού του νεοκλασικού κτιρίου, στη θέση του οποίου μετά τον δεύτερο πόλεμο ανεγέρθηκε πολυκατοικία, οφείλεται στις αναμνήσεις των παιδικών χρόνων του εγγονού, κυρίου Ιωάννη Φραγκιάδη και στη ζωντανή μνήμη της Τερέζας Σκαναβή

Το υπερώο με το υπόγειο του σπιτιού επικοινωνούν καθώς και οι δύο όροφοι μεταξύ τους με ένα εσωτερικό ασανσέρ, μιά ευκολία που συμβάλει στην αποτελεσματική τακτοποίηση των εσωτερικών αναγκών του σπιτιού. Το υπόγειο έχει διαρρυθμιστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να υπηρετεί όλες τις λειτουργικές ανάγκες.

Εδώ βρίσκεται η μεγάλη κουζίνα - μαγειρείο εξοπλισμένη με όλα τα απαραίτητα σύνεργα και σκεύη. Από τα κατάστιχα παρατηρούμε μέσω της ποικιλίας των αγορών σε κουζινικά τη φροντίδα, που δείχνει η οικοδέσποινα για το χώρο αυτό και παρά το γεγονός της μη συμμετοχής της στην πρακτική του, (δεν το επιτρέπει η κοινωνική της θέση) εν τούτοις ρυθμίζει στην εντέλεια όλες τις ανάγκες του.

Εδώ βρίσκεται το πλούσιο σε επάρκεια και ποικιλία αγαθών κελάρι³, του οποίου αποκλειστικός «κλειδοκράτορας»⁴ θα παραμείνει για όλη της ζωή η Δέσποινα Φραγκιάδη. Εδώ βρίσκονται οι αποθήκες για τα ξύλα, το κάρβουνο και το πετρέλαιο και η εγκατάσταση του καλοριφέρ.

Στο υπόγειο υπάρχουν δύο ξεχωριστά δωμάτια και ένας κοινόχρηστος χώρος υποδοχής που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από το μόνιμο υπηρετικό προσωπικό.

Ο κήπος καλοσυντηρημένος με φοίνικες (10 δρχ. έκαστος), κυπαρίσσια, κληματαριές και λογής - λογής καλλωπιστικά φυτά (φτέρες, φίκτοι, τριανταφυλλιές και κάκτοι) περιβάλλει το σπίτι και συμπληρώνει την εξωτερική του εμφάνιση. Για τη χάραξη, το σχεδιασμό και το φύτεμα προσλαμβάνεται ειδικός κηπουρός, ο Μουχλίδης, γνωστός ανθοκόμος της Αθήνας που

(1985) από το Ροστόβ, ανενιάς της Δέσποινας Φραγκιάδη και θείας του Γιώργου Κανδύλη.

3 Μια άποψη εξαιρετικά παραστατική για την συστατική σύνδεση των κελαριών με την υπόλοιπη ενδοοικιακή λειτουργία που όχι μόνον μαρτυρεί για τη φυσιογνωμία της αγοράς αλλά επιπλέον δηλώνει ευμάρεια, παρουσιάζει η Π. Σ. Δέλτα, *Πρώτες Ενθυμήσεις*, (επιμ. Π. Α. Ζάννα), Αθήνα 1981, σ. 141.

4 Ο μικρός Γιάννης ενθυμείται την προμάμμη του με τα κλειδιά του κελαριού πάντα στο χέρι.

διατηρεί στον αριθμό 30 της οδού Σταδίου και το ανθοπωλείο του. Οι εργασίες διαμόρφωσης του κήπου θα κοστίσουν 1018,45 δρχ.⁵

Με την αποπεράτωση του το σπίτι της Νεοφύτου Βάμβα ασφαρίζεται από τον ιδιοκτήτη Στέφανο Φραγκιάδη για πέντε χρόνια στην Sun Insurance office έναντι του ποσού 90.000 δρχ.⁶

Από μεταγενέστερη πηγή αντλείται πληροφορία σχετική με την αξία της οικίας Φραγκιάδη. Το 1923 η αξία της αποτιμάται στο ποσόν των 835.000δρχ.⁷

Στην νεόδμητη κατοικία⁸ η οποία βασίστηκε σε αστικά ευρωπαϊκά πρότυπα εσωτερικής διαρρύθμισης / ενδυμένειας, μεταφέρεται η οικοσκευή που όπως προαναφέρθηκε προερχόταν από την Αγγλία. Ωστόσο αυτή λόγω ύπαρξης καινούριων χώρων αποδεικνύεται ελλιπής, γεγονός που επιβάλλει την παραγγελία συμπληρωματικής καινούριας επίπλωσης στην Αγγλία, ενώ κάποια είδη περισσότερο καθημερινά θα τα προμηθευτεί από τους γνωστούς για την εποχή οίκους επιπλοποιίας Φιλλιπάκη και Λέχου, ενώ ειδικά για κάποια είδη θαλαμοστολής αρχαϊκού - ελληνικού ρυθμού απευθύνεται στον γνωστό οίκο επίπλων Ανδρέου Σαλούστρου⁹.

5 Καθολικό βιβλίο εξόδων, ετών 1900 - 1905, σ. 9.

6 Αρχείο οικογένειας Φραγκιάδη, Ασφαλιστήριο Νο 6473091/1900, γραφείου Αθηνών της Sun Insurance office, έτος ίδρυσης 1710, έδρα Λονδίνο.

7 Αρχείο διαθηκών Πρωτοδικείου Αθηνών, Αρχική δήλωση φόρου και τελών κληρονομιάς, 30.01.1923, καταχωρημένη με τον αριθμό 114 στο βιβλίο του οικονομικού εφόρου Αθηνών.

8 Αρκετά χαρακτηριστική όσο και ενδιαφέρουσα από κάθε άποψη η αναπαράσταση ενός άλλου εσωτερικού κατοικίας μιας αστικής οικογένειας της Αθήνας στα 1881 - 1882.

Αφορά την οικία του Ν. Ι. Σαριπόλου η οποία οικοδομήθηκε το 1862 και ευρίσκετο στη γωνία των οδών Πατησίων και Χαλκοκονδύλη. Βλ. Δέσποινα Αλάτση, *Ένα αρχοντικό των Αθηνών του περασμένου αιώνας*, Αθήνα 1979.

Συγκριτικά βλ. και τις περιγραφές αστικού σπιτιού Ελλήνων της διασποράς στη Σμύρνη. Ελένη Ισηγόνη - Μαργαρίτα Ισηγόνη, *Η οικογένεια Μιχαλάκη Ισηγόνη της Σμύρνης (Σμύρνη, Αθήνα, Αίγυπτος, Ινδίες, Λονδίνο, Αθήνα 1831 - 1995)*, Τροχαλία Αθήνα 1995 σε' 25 - 33.

9 Από διαφήμιση εποχής, καταχωρημένη στην *Ανατολή* (μηνιαίο εικονογραφημένο περιοδικό του Ε. Καβαλλιεράτου. σ. 187) «Έπιπλά καλλιτεχνικά. Ανδρέου Σαλούστρου, οδός Οφθαλμιατρείου 8 - μεταξύ οδών Σταδίου, Αγίου Γεωργίου - έπιπλα δια τραπεζαρίας, σαλόνια, εισόδους ρυθμού Ελληνικού, Ρωμαϊκού, Λου-

Η καινούρια επίπλωση που οι αγορές της θα πραγματοποιηθούν μέσα σε διάστημα τριών χρόνων (1900 - 1902) θα κοστίσει 9.000δρχ.¹⁰, ενώ αργότερα με την πάροδο 20 χρόνων η αξία της συνολικά πλέον θα εκτιμηθεί στο ύψος των 32.300 δρχ¹¹.

Εδώ πρέπει να υπογραμμιστεί πως αναλύοντας προσεκτικά την κρυμμένη δεύτερη φύση των ποσοτικών δεδομένων, εκλαμβάνοντας την αριθμητική τους υπόσταση όχι μονοσήμαντα αλλά με μια διερευνητική διάθεση να ιχνηλατηθούν ακόμα και οι φερόμενοι ως τυπικοί παράγοντες της εσωτερικής ζωής του παραπάνω σπιτιού παρατηρούμε πως κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων τα καταναλωτικά πρότυπα που υιοθετούνται από την οικογένεια δεν απευθύνονται στον κοινωνικό περίγυρο μόνο για επιδεικτικούς λόγους και αναγνώριση, αλλά υποτάσσονται σε μεγάλο βαθμό στην αναγκαιότητα σύστασης και συντήρησης ευεργετικών προϋποθέσεων για την άνετη και υγιεινή διαβίωση όλων ανεξαιρέτα των μελών της οικογένειας.

Δεν φείδονται εξόδων για την θέρμανση¹² και το φωτισμό του σπιτιού (3% ξοδεύεται για ξύλα, κάρβουνα και πετρέλαιο) και όταν η τεχνολογία επιτρέψει την είσοδο της ηλεκτρικής ενέργειας στην οικιακή χρήση σαν καταναλωτικό πλέον αγαθό και μάλιστα πολυτελείας, θα την χρησιμοποιήσουν (1902) πληρώνοντας το 2-3%, μάλιστα στον πρώτο χρόνο ιδιαίτερα

δοβίκου ΙΕ, Ρενεσάνς, Γοτθικού, Αραβικού, Σινοϊαπωνικού, Βυζαντινού και Αγγλικού. Είδη ταπετσαρίας, ανάκλιντρα, έδραι διπλαί, καθίσματα μονά, σκίμποδες, θρόνοι, πτυχωταί έδραι, παραπετάσματα..»

10 *Καθολικό βιβλίο εξόδων, ετών 1900- 1905*, σ. 9, 63, 114.

11 *Αρχείο Διαθηκών Πρωτοδικείου Αθηνών*, Αρχική δήλωσης φόρου και τελών κληρονομίας, 30.01.1923, καταχωρημένη με τον αριθμό 114 στο βιβλίο του οικονομικού εφόρου Αθηνών.

12 «Η θέρμανσις εἰς τας πλείστας τῶν οἰκίων ἦτο ἄγνωστος. Ἰσως μόνον δέκα εἰς τας ἑκατό εἶχον τζάκια ἐν λειτουργίᾳ καὶ ἕκαιον κώκ ἢ ξύλα. Οἱ λοιποὶ ἐθεώρουν τὴν θέρμανση ἐπιβλαβή. «Ἐχετε φωτιά; Τότε Φεύγω καλύτερα » ἦταν ἡ συνήθης φράσις. Ο πολὺς κόσμος ἕκαιεν εἰς τὴν κουζίναν ξύλα ἢ κάρβουνα, ἐλάχισται δὲ οἰκίαι φωταέριον.» βλ. Μαρίνος Γερουλάνος, *Αναμνήσεις, (1867 - 1957). Σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς νεώτερης ἱατρικῆς στὴν Ελλάδα*. Αθήνα 1995 βλ. ἐιδικὰ τὶς σελίδες που ἀναφέρονται στὴν περιγραφὴ τῆς πόλης καὶ κοινωνίας τῆς Αθήνας κατὰ τὸ 1902, σ.129 - 131

τους χειμερινούς μήνες χρεώνεται 750 KW τους υπόλοιπους μήνες μέσον όρο 500 KW ενώ για ολόκληρο το 1902 θα πληρώσει 919 δρχ.¹³

Η ύπαρξη εσωτερικού ασύρματου τηλεφώνου, το ασανσέρ, το χειροκίνητο, αρχικά, τηλέφωνο, η δια μέσω του κέντρου τηλεφωνική σύνδεση¹⁴, ο θερμοπομπός (καλοριφέρ), το θερμαινόμενο νερό, το εμαγέ λουτρό, το ψυγείο πάγου, όλες αυτές οι ανέσεις οι επαναστατικές, σκεύη του πολιτισμού και έξω από τα ειωθότα της μαζικής κατανάλωσης απεικονίζουν παραστατικά και περιγράφουν την είσοδο της τεχνολογίας και την ενσωμάτωση της στο σύνολο του από την Αγγλία εισαγόμενου οικιακού εξοπλισμού που χρησιμοποιεί η οικογένεια.

Ο εντοπισμός, οικοδόμηση και οργάνωση του χώρου κατοικίας, η εξωτερική - εσωτερική διαρρύθμισή, η επιλογή του οικιακού εξοπλισμού και η διακόσμηση και ενδυμένεια είναι σχεδιασμένα, ορθά μελετημένα και εναρμονισμένα με την οικονομική κατάσταση και στόχους της οικογένειας¹⁵.

13 Καθολικό βιβλίο εξόδων 1900 - 1905.

14 Με το νόμο ΒΨΞΗ/18 Αυγούστου 1892, περί τηλεφωνικής επικοινωνίας συστήνονται κέντρα στην Αθήνα, Πειραιά, Κηφισιά, Νέο Φάληρο από το κράτος, υπαγόμενα στη Γενική Διεύθυνση Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων «Αι συγκοινωνία απολήγουσι δια διπλών συρμάτων εις τους κεντρικούς σταθμούς, οι δε συνδρομηταί δικαιούνται να ανταποκρίνονται προς αλλήλους δια των κεντρικών σταθμών, οσάκις ήθελον αίτησι τούτο και κατά την χρονολογικήν τάξιν αιτήσεως αυτών. Εργάσιναι ώραι κέντρων από 8ης πρωϊνής έως μεσονυχτίου. Ενι-αύσια συνδρομή 250δρχ., Πειραιάς 200δρχ., Νέο Φάληρο 150δρχ., (βλ. Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1900 - 1905). Η τιμή της συσκευής τηλεφώνου, απαρτιζόμενη από τα εξής είδη :

Τηλέφωνο	170 δρχ.
υπόβαθρον τηλεφώνου	15 δρχ.
στοιχείον κλήρου	3.30
Leclanche	δρχ.
διάφραγμα στοιχείου	2.40
Leclanche	δρχ.
Τιμολογείται στις	190.70 δρχ.

βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως αρ. 9 (τεύχος Α') 18 Ιανουαρίου 1902, σ. 20. Τιμολόγιον τηλεφωνικών ειδών

15 Λυμφατικές παραμένουν οι μνήμες για αναπαραστάσεις εσωτερικών χώρων και επίπλωσης άλλων τύπων αθηναϊκών κατοικιών (κατώτερα - μικρό αστικά στρώματα). Ο Α. Συγγρός κατοπτρίζει κάποιες μέσο - αστικές κατοικίες όπου συναντώνται οι ανατολικές επιρροές και ένας κίβδηλος εξευρωπαϊσμός. «Τα έπιπλα συνίστατο εις ένα τουρκικόν σοφάν κατέχοντα σχεδόν ολόκληρον πλευ-

Δείχνουν πως οι άνθρωποι αυτοί είναι αστικοποιημένοι, οι συναλλαγές και επιδράσεις με τα πολιτιστικά περιβάλλοντα της Δύσης, έχουν ενσωματωθεί στην καθημερινή τους διαβίωση και πρακτική.

Η διοχέτευση από τους βαθύπλουτους διαθέσιμων κεφαλαίων στην οικοκατασκευή αποτελεί απόδειξη συσσώρευσης πλούτου¹⁶, υποδηλώνει

ράν της αιθούσης και ικανόν αριθμόν καθεκλών ψαθίνων. Εν των δωματίω εκτός των ψαθίνων καθέκλων και ενός μικρού σοφά (αγκωναριά), υπήρχε και το κλειδοκύμβαλον και δύο πολυθρόναι μικραί επεστρωμέναι δια μαλλίνου υφάσματος (...). Εν τούτοις το «σαλόνι» τούτο εσυχνάζετο από πολλάς προσωπικότητας επιστημόνων, ανωτέρων λειτουργών της Θέμιδος, καθηγητών του πανεπιστημίου, φιλολόγων, παντοίων, ανωτέρων στρατιωτικών (...).

Υπήρχον και άλλα σαλόνια, ομογενικά εις τα οποία προσεφέρετο τω επισκέπτῃ Τεῖον (...). Εἰς τα σαλόνια ταῦτα ἐβλεπε τις την διαφοράν του καθαρῶς Αθηναϊκοῦ και ἐξωτερικοῦ βίου.» βλ. Α. Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, ο. π. τ. β. σ. 130-132.

16 Η προσπέλαση στην ιδιωτική αλληλογραφία των ομογενών - στην ακούσια μαρτυρία - προσφέρει πολλαπλές αναγνώσεις ικανές να ανασυστήσουν κώδικες και τρόπους σήμανσης των κινήτρων και της συμπεριφοράς τους. Ανιχνεύονται η αγωνία για τη διατήρηση τον πρωτείου, ο φθόνος για την πρόθεση του άλλου, η στομφώδης με αστρονομικό τίμημα για την εποχή επιδεικτικότητα και συναγωνισμός όπου στην περίπτωση απόκτησης ιδιοκτήτης πολυτελούς κατοικίας, συνιστά σημείο που υποδηλώνει και εκφράζει μεγαλείο, δύναμη και εξουσία. :

«... ο Παύλος* επήγε και εις τας Αθήνας και επέστρεψεν, είδε τα σπήτια, ιδικόν σου και Βούρου, απέξω. Μέσα δεν επήγε, και μας είπεν ότι του Βούρου είναι καί' ισου μεγέθους του ιδικού σου, και καλύτερον.

Αλλ' ερωτήσας τον Σταμάτην Βρόκον** όστις ήλθεν και αυτός τελευταίως από τας Αθήνας, μου είπεν ότι λανθάνεται μεγάλως ο Παύλος και ότι η πολυτέλεια του ιδικού σου είναι μεγαλυτέρα, και δια τούτο στοιχηματίζει.

Δε καταλαβαίνω δε εγώ και η μήτηρ σου, διατί να λέγη ούτω; Τάχα, επήρε το ιδικόν σου δια του Βούρου ή δια να το καφρονήση ;.....

.... Ο Μενέλαος Νεγρεπόντης*** εσυντροφευσέ την κυρίαν του εως τας Αθήνας, διότι πηγαίνει να ιδή τους γονείς της εις την Μασσαλίαν Έγραψε του Οδυσσέως **** ότι είναι γοητευμένος με τας Αθήνας και ότι το σπίτι σου είναι λαμπρόν...»

(Επιστολή του Κων/πολίτη Τραπεζίτη Γιάννη Σκουλούδη προς τον γιο του Στέφανο Σκουλούδη, με ημερομηνία 11 Ιουνίου 1875, στο Παρίσι.)

«... Ο Μενέλαος, [Νεγρεπόντης] ελθών προχθές από Αθήνας, είπε ότι το σπήτι σου είναι λαμπρόν, καθώς και του Βούρου, και τούτος του είπεν ότι μαζί με την αγοράν του οικοπέδου, του κόστισεν φρ. 450.000.

Τάχα και το ιδικόν σου, τόσο κοστίζει, ή περισσότερα;

Οι ερχόμενοι από εκεί λέγουν ότι και του Βούρου το σπήτι είναι ισου μεγέθους του ιδικού σου, ευρίσκουν δε ότι το του Ψύχα***** είναι το ωραιότερον όλων των άλλων !... Άμα σου παραδοθή το σπήτι τον Αθηνών, γράψε μου πόσα σου εκόστισε και πόσα του Βούρου...» !(Επιστολή με ίδιο αποστολέα και παραλήπτη, προορισμός το Παρίσι - Ημερομηνία 18 Ιουνίου 1875). Οι επιστολές που στέλνει ο Γιάννης Σκουλούδης στο γιο του, ο οποίος βρίσκεται με το φίλο του

προσανατολισμό στην υιοθέτηση και αναπαραγωγή προτύπων του ευρωπαϊκού αστικού τρόπου ζωής.

Η δυτικότροπη επήρεια στην οργάνωση και λειτουργία της κατοικίας εξασφαλίζει με τρόπο μοναδικό τις διακρίσεις που είναι απαραίτητες για την στήριξη δύο εικόνων : εκείνης της προς τα έξω για την αποκόμιση επιβεβαίωσης, εκείνης προς τα μέσα για την αναπαραγωγή εγωτικής συμπεριφοράς, φιλαυτίας ενισχυτικής στην αυτοεπιβεβαίωση.

Ανδρέα Συγγρό στο Πάρισι (Μάιος - Ιούνιος 1875) έχουν διασωθεί - δημοσιευθεί από τον Στέφανο Ιωαν. Μακρυμίχαλο, « Το σπίτι του Σκουλούδη στην πλατεία Συντάγματος» περ. Αθηναϊκά τ. 18 /1961 σ. 17 - 25. Ειδικότερα ένα τμήμα του προσωπικού Αρχείου τον Στ. Σκουλούδη βλ. του ιδίου, «Ανέκδοτα έγγραφα εκ του Αρχείου Σκουλούδη » περ. Κρητικά Χρονικά τ. IB /1958 σ. 2 - 15.

Για τον Στέφανο Σκουλούδη συνιδρυτή της Τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως - 1868 - και μετέπειτα πρωθυπουργό - 1915 - εκτός από τα όσα αναφέρει ο Α. Συγγρός (βλ. Απομνημονεύματα ο.π.) διεξοδικότερα βλ. το «Αυτοβιογραφικό Σημείωμα» που δημοσίευσε ο Κων. Άμαντος περ. Αιγαίο, τεύχος 1ον Μαρτίος 1936.

Για την απόφαση του Σκουλούδη και του επίσης συντοπίτη και συγγενή Ι. Βούρου να εγκατασταθούν μόνιμα στην Αθήνα, για την έκταση και αγοραστική αξία του οικοπέδου Τζιτζίνια, την οικοδόμηση και αξία των δύο γνωστών μεγάρων τους, (δείγματα εκλεκτισμού στην Αθήνα του φθίνοντα 19ου αιώνα) βλ. *Αρχείο Σκουλούδη* (ΕΛΙΑ) φακ. 18,19,20. Συμπληρωματικά, Δ. Σισυλιάνος *Παλαιαί και Νέαι Αθήναι*, τ. Β. Αθήναι 1955..

* Παύλος Αθηνογένης, εξάδελφός του Σταμάτη Σκουλούδη.

** Βρόκος, εργολάβος των δύο Μεγάρων.

*** Νεγρεπόντης, Χιώτης πάροικος της Ρουμανίας

**** Οδυσσέας Αθηνογένης, αδελφός του Παύλου.

*****Ψύχας, (το σπίτι του Ψύχα, είναι το μέγαρο που έκτισε την ίδια εποχή ο Στέφανος Ψύχας,) κτηματίας - τραπεζίτης στη διασταύρωση των οδών Σέκερη /Κηφισίας (πρώην ανάκτορο πριγκίπισσας. Ελένης /σήμερα Ιταλική Πρεσβεία βλ. λήμμα στου Βοβολίνη, *Μέγα Ελληνικό Βιογραφικό Λεξικόν*, τ. Α, σ. 74β.

Διατροφή.

Στην ίδια πάντα χρονική περίοδο (1891-1908) που παρακολουθείται η συνολική συμπεριφορά της οικογένειας, οι διαπιστώσεις οι σχετικές με τις καταναλωτικές τις ανάγκες¹⁷ και τις συνήθειες σε ένα συγκεκριμένο τύπο, στα αναλώματα ειδών διατροφής έχουν επίμονα αναζητηθεί στις καταγραφές αγαθών που η οικογένεια προμηθεύεται για αποκλειστική της χρήση και συνεπώς στις αντίστοιχες αθροίσεις ποσών και ποσοτήτων που αυτά αντιπροσωπεύουν.

Η οικοδέσποινα, όπως έχει αναφερθεί τηρεί τα κατάστιχα αυτά, «περνάει» στην πολυσέλιδή τους έκταση όλες τις δαπάνες που αφορούν τη διατροφή και οι οποίες εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ειδικού κονδυλίου, που καλύπτει τα εβδομαδιαία έξοδα. Η καταγραφή των εξόδων αυτών διενεργείται σε καθημερινή βάση, ωστόσο αυτή η καταγραφή παρουσιάζει ελλείψεις και κενά από την άποψη της λεπτομερούς και ονομαστικής παράθεσης των αγαθών, καθώς δεν απαριθμούνται πάντα το είδος, η ποικιλία, η ποσότητα του αγαθού, η χρηματική τιμή και η μονάδα βάρους. Οι δαπάνες συχνά ομαδοποιούνται π.χ. σε είδη μπακαλικής¹⁸, σε μηνιαίες πληρωμές με τη μορφή υπηρεσιών όπως γαλατάς, αρτοποιός¹⁹ αντίθετα για προμήθειες αγαθών σε μεγάλες ποσότητες που είτε αποθηκεύονται είτε εμφανίζονται επο-

17 Σχόλια για την σχέση μεταξύ αναγκών και κοινωνικοπολιτισμικών συνθηκών. Βλ. Carlo M. Cipolla, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία. 1000-1700 μ.χ.* Αθήνα, Θεμέλιο 1988.

18 Ενδεικτικά, στο *Καθολικό βιβλίο εξόδων των ετών 1891-1894* αναφέρεται: είδη μπακαλικής από τις 24 μέχρι 30 Μάη 1892 = 37,85 δραχμές.

19 *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891-1894*. γαλατάς 37,80 δρχ. αρτοποιός 31 δρχ. (1 Φεβρουαρίου 1893).

χιακά σημειώνονται πλήρεις καταγραφές. (π.χ. 48 οκάδες σαπουνι οικιακής χρήσης 1,92 η οκά 1 Μαΐου 1894. Κατά τον ίδιο τρόπο καταγράφονται το βούτυρο, το λάδι, ο καφές, το τσαΐ, το ρύζι, τα φρούτα κ.τ.λ.)²⁰.

Η γνώση και ανασυγκρότηση των διαιτολογικών συνηθειών της οικογένειας ευσταθεί ως πρόσθετη τεκμηρίωση για την κίνηση και την περιεκτικότητα της αγοράς της Αθήνας στη λήξη του 19ου - έναρξη του 20ου αιώνα, η οποία χαρακτηρίζεται κυρίως από ακρίβεια. Οι τιμές των προσφερομένων αγαθών είναι δυσπρόσιτες, ιδιαίτερα δοκιμάζονται τα κοινά βαλάντια, των οποίων τα υποκείμενα συνήθως και συχνά κακοσιτίζονται²¹, όταν η άντληση από την αυτοκατανάλωση είναι περιορισμένη ή και αδύνατη.

20 Από την επεξεργασία των καταγραφών προκύπτουν και σχηματίζονται ταξινομημένες χρονικά σειρές προϊόντων (βλέπε σειρές προϊόντων). Οι σειρές αυτές προσλαμβάνονται ως μια επιπλέον αναγωγή σε μια ευρύτερη ερευνητική δραστηριότητα της κίνησης των τιμών προϊόντων που είτε προέρχονται από την ύπαιθρο είτε μορφοποιούνται στη μεταποίηση, συγκεντρώνονται στο ίδιο κέντρο, την πόλη, και μέσω των εδωδιματοπωλών (λιανικό εμπόριο) φτάνουν στην κατανάλωση. Εδώ ψηλαφείται το κόστος ζωής και πως αυτό ορίζεται σε διαφορετικές οικονομικο-κοινωνικές κλίμακες. Βλ. τις εύστοχες επισημάνσεις στο ανάπτυγμα του Σπ. Ασδραχά πάνω στην κίνηση των τιμών, ημερομισθίων και μισθών (1832-1912). Συζήτηση γύρω από μία έρευνα, *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα, 1983. σ. 175-186. Περί θεωρίας των τιμών και τις παραλληλότητες με τιμές ειδών διατροφής στο Παρίσι του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα και κυρίως μέχρι την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου βλ. Jean et Jacqueline Fourastié, *Pouvoir d'achat, Prix et Salaires*, Paris, edit. Gallinard 1977. Ειδικά τις σ. 20-28 και 101-144.

21 Η παράθεση άλλων διαθέσιμων μαρτυριών μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε συγκλίσεις ή αποκλίσεις στις διαιτολογικές προτιμήσεις και δυνατότητες των ελλήνων στα τελευταία πενήντα χρόνια του 19ου αιώνα, όπου ανάλογα με το ύψος των εισοδημάτων τους, την οικονομική και κοινωνική τους θέση συγκροτούν τα μοντέλα και τους τύπους κατανάλωσης. Οι διατροφικές προτιμήσεις/ διαφοροποιήσεις σαν μέρος της συνολικής καταναλωτικής συμπεριφοράς εντάσσονται στα φαινόμενα μέσης και μεγάλης διάρκειας, συνεπώς οι μετατοπίσεις από καθιερωμένα στερεότυπα είναι αργόσυρτες και αφορούν αρχικά συγκεκριμένες κατηγορίες κοινωνικών ομάδων. Η διάχυση και ο ενστερνισμός αυτών των μετατοπίσεων από το ευρύτερο κοινωνικό σώμα θα συμβαδίζει με τους ρυθμούς των συντελούμενων ανακατατάξεων στην ελληνική κοινωνία και κράτος. Λεπτομερέστερα βλ. τις μελέτες: Ευτυχίας Δ. Λιάτα, *Τιμές και αγαθά στην Αθήνα (1839-1846). Μια μαρτυρία από το κατάστιχο του εμπόρου Χριστόδουλου Ευθυμίου*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, σ. 54-59.

Στέφανος Π. Παπαγεωργίου - Ιωάννα Πεπελάση-Μίνογλου, *Τιμές και αγαθά στην Αθήνα (1834), Κοινωνική συμπεριφορά και οικονομικός ορθολογισμός της οικογένειας Βάσου Μαυροβουνιώτη*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1988, σ. 97-114.

Στο καθημερινό διαιτολόγιο τα σιτία σε είδη και ποιότητες ζωικής - φυτικής προέλευσης όπως τα κρέατα, τα πουλερικά, τα ψάρια, τα λαχανικά και τα φρούτα συμμετέχουν ισορροπημένα στις γαστρονομικές προτιμήσεις / ανάγκες της οικογένειας. Όπως μαρτυρούν οι καταχωρήσεις στα κατάστιχα η προμήθεια αυτών των ειδών διατροφής γίνεται μέσα στη διάρκεια της εβδομάδας, (συνεπώς πρόκειται για νωπά, ολιγοδιατηρούμενα και φρέσκα είδη), χωρίς πάντα να δηλώνεται η ακριβής ποσότητα αλλά ποτέ δεν παραλείπεται η δαπάνη αγοράς για το κάθε ένα.

Η συχνότητα αγοράς των ζωικών δεν παρουσιάζει κενά ή μειώσεις που να σχετίζονται / αντιστοιχούν σε θρησκευτικούς, εποχιακούς περιορισμούς, τις γνωστές δηλαδή δεσμεύσεις και συνήθειες που τηρούν χωρίς παρέκκλιση οι χωρικοί και ο παραδοσιακός κόσμος.

Τετάρτες ή Παρασκευές αλλά και κατά τη διάρκεια των όχι λίγων μέσα στο χρόνο νηστίσιμων ημερών (σύνολο 196) παρατηρείται να αγοράζονται

Χρήστος Λούκος, «Επίπεδο ζωής ενός καθηγητή Πανεπιστημίου στα μέσα του 19ου αιώνα: Αλέξιος Πάλλης», στο συλλογικό τόμο, *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές*, τ. Α., Αθήνα 1989, σ. 121-136. (Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, αρ. 19).

Χρήστος Λούκος-Δήμητρα Σαμίου, *Οικονομικές συμπεριφορές, Ψυχολογία και βιοτικό επίπεδο ενός Συριανού τοκιστή: Στέφανος Δ. Ρήγας*, Ε.Μ.Ν.-Μνήμων 1991 (θεωρία και μελέτες Ιστορίας αριθμ. 11) σ. 57-94.

Διάσπαρτες πληροφορίες για τον τρόπο και τα είδη διατροφής ομάδων και κοινωνικών τάξεων μέχρι και την περίοδο του μεσοπολέμου: Clon Stephanos, *La Grece au point de vu naturel*, Paris 1884, σ. 481-487. Εμ. Ροΐδη, «Τι τρώγουν οι Αθηναίοι», *Απαντα*, επιμ. Άλκη Αγγέλου, Αθήναι 1978, τ. Ε', σ. 211-217. Δ.Κ. Ψυχογιός, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί, Οικονομία και οικογένεια στην Αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1987. σ. 113-128, «η κατανάλωση του οίκου».

Γ.Ιωακείμογλου-Σ.Γιαννούσης, «Περί του κόστους της επαρκούς τροφής των πτωχών τάξεων του λαού», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 8 (1933), σ. 223-228.

Κωστής Μοσκόφ, *Η διοργάνωση του επαναστατικού μας ονείρου*, Αθήνα, 1987, σ. 43-52.

Μιχ.Ρηγίνος, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1909-1936. Βιομηχανία-Βιοτεχνία*, Αθήνα 1987. (Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Μελέτες Νεοελληνικής Ιστορίας), ειδικά το κεφάλαιο «Αγοραστική δύναμη και βιοτικό επίπεδο των εργατών», σ. 223-248..

και να καταναλώνονται αρκετές από τις «απαγορευμένες» τροφές : γάλα, βούτυρο, τυρί, κρέας διαφόρων ειδών, αυγά ψάρια.

Παρατηρούνται αυξημένες δαπάνες για αγορές/προμήθειες αρκετών ειδών διατροφής, μεταξύ των οποίων αναγνωρίζονται και τα λεγόμενα «εκλεκτά» και όχι πρόσφορα σε καθημερινή ανάλωση. Αυτές οι δαπάνες ημερολογιακά αντιστοιχούν στις γενεθλίους επετείους των μελών της οικογένειας (Φεβρουάριο μήνα έχουν γεννηθεί η Δέσποινα και από τα παιδιά, ο Τζώρτζης και η Καλλιόπη. Απρίλιο, η μεγάλη η Μαριγώ. Μάιο ο Στέφανος και από τα παιδιά ο Μανώλης και ο Γιάννης, το Σεπτέμβριο γιορτάζουν τα γενέθλια του Στρατή), συσχετίζονται άλλες φορές με φιλοξενίες συγγενών από το εξωτερικό, προσκλήσεις φιλικών /ομογενειακών οικογενειών σε δείπνο προετοιμασία «φαγητών για πικ - νικ» με μεγάλες εορτές όπως Χριστούγεννα, Πάσχα και με κορυφαία οικογενειακά - κοινωνικά συμβάντα όπως ο γάμος της πρωτοθυγατέρας.

Η οικοδέσποινα συνηθίζει, όταν μια δαπάνη για τροφή υπερβεί ένα «λογικό» ύψος δίπλα στο ποσό να υπομνηματίζει την αιτία, μαθαίνουμε - ενδεικτικά - ότι τα «τρόφιμα για δείπνο στους Πετροκόκκινους κόστισαν 50 δρχ», «για τα γενέθλια του Στέφανου τρόφιμα 135,5 δρχ. και δώρα του 520 δρχ».

Η οικοδέσποινα συμμεριζόμενη τις διατροφικές ανάγκες της οικογένειας (επιβεβλημένη δίαιτα των παιδιών, προτιμήσεις ενηλίκων), το επίπεδο των εισοδημάτων που συγκεντρώνονται στην οικία της και την πραγματικότητα της αθηναϊκής αγοράς²², λειτουργεί ορθολογικά, προμηθεύεται ότι θε-

22 Μια όψη αυτής της πραγματικότητας φωτογραφίζουν τα αναφερόμενα στα κατάστιχα δύο καταστηματαρχών ονόματα, ο πρώτος Τ.Κ. Εξαρχόπουλος, διατηρεί στην οδό Σοφοκλέους 20, όπισθεν της μεγάλης οικίας Μελά, κατάστημα ειδών κιγκαλερίας εδωδίων-αποικιακών: «Εμπορεύματα από Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία. Κιγκαλερίας: σιδηρικά- οικοδομικά- είδη επίπλων- σκεύη. Κουζίνας: μαχαιροπήρουνα- κουτάλια- μουςαμάδες- είδη νίκελ- αλουμινίου. Εδώδιμα- αποικιακά: λουκούμια- τσάι Αγγλίας-Ρωσσίας- σάπωνες αρωματικοί- μπισκότα- βούτυρα- λάδι- καφές- ρύζια- ζάχαρις- σταφίδαι- πάσται- ζυμαρικά- ποτά διάφορα». Διαφήμιση εποχής από το ημερολόγιο Εστίας-Βρετού. Έτος 1899-1900. σ. 93.

ωρεί αναγκαίο και χρήσιμο για να καταρτιστεί ένα πλούσιο, ποικίλο από άποψη περιεκτικότητας σε σιτία διαιτολόγιο, το οποίο ισχύει σε καθημερινή βάση για την ο κ τ α μ ε λ ή οικογένεια και που όταν χρειαστεί προεκτείνεται σε συγγενικά ή φιλικά πρόσωπα²³. Το καθημερινό τραπέζι μπορεί να χαρακτηριστεί πλούσιο όχι για λόγους ευωχίας, αλλά γιατί στοχεύει στη διατήρηση και προαγωγή της ευζωίας όλων των μελών της οικογένειας. Η λήψη ποιοτικής τροφής σε συστατικά και ποικιλία παρασκευασμάτων υπηρετεί αυτό το στόχο, και συνδηλώνει γενικότερες πρακτικές πολιτισμού στο φαγητό που με τη σειρά του σημασιοδοτεί κοινωνική διάκριση.

Το ιδιόγραφο (σε αγγλική καθώς όλα τα γραπτά της γλώσσα) εδεσματολόγιο της οικοδέσποινας το οποίο εμπλουτίζεται από το 1887 μέχρι το 1910, επιβεβαιώνει την ύπαρξη «πλούσιου» τραπεζιού αλλά και διασώζει με αυθεντικότητα την θαυμαστή επάρκεια και ποικιλία ενός διαιτολογίου το οποίο μπορούν και απολαμβάνουν μόνον τα εύπορα στρώματα της κοινωνίας²⁴.

Ο δεύτερος, Δ.Π. Καλάρκος διατηρεί κατάστημα εκλεκτών εδωδίων προϊόντων και ποτών στην οδό Αιόλου 157 και διαφημίζεται ως προμηθευτής της αυλής. «Κρασιά - καμπανίτες Γαλλίας, αλλαντικά Πολωνίας και Ουγγαρίας. Ηδύποτα Γαλλίας, αγγλικά δίπυρα του Παλμέρ». Διαφήμιση εποχής. περ. Ανατολή 1899, σ. 190.

23 Παραδείγματα, η πολύμηνη φιλοξενία των συγγενών της Δ. Φραγκιάδη από Ροστόβ (1900), ο γάμος της πρωτοτόκου θυγατέρας (1902).

24 Τα περιεχόμενα του εδεσματολογίου της Δ. Φραγκιάδη, 1887 - 1910

ΚΡΕΑΤΑ

κρέας με κάστανα

κρέας μοσχάρι λεμονάτο

κρέας ψητό

κρέας με σάλτσα

κρέας γεμιστό

κρέας σοφρίτο

κρέας αρνί ωμοπλάτη

ΨΑΡΙΑ

ψάρι μαρινάτο

ψάρι σάλτσας

ψάρι σαλάτα

ψάρι σούπα

καλαμάρια

αυγοκαλάμαρα

**ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΜΑΤΑ ΚΡΕΑΤΟΣ - ΛΑΧΑΝΙΚΩΝ.
ΖΥΜΑΡΙΚΑ - ΟΣΠΡΙΑ**

πλάφι	κρεατοκεφτέ δες	πατατοκεφτέδε ς	κολοκυθοκεφτεδε ς
πηκτή	Κοτοκεφτέδ ες	μακαρόνια με τυρί	μακαρόνια - πα- στίσιο
κολοκυθάκι α	γεμιστά με κρέας	θαλασσινά	μακαρόνια au graten
ντολμαδάκια	κονσομέ	σκορδαλιά	ιμάμ μπαϊλντί
μουσακάς	Μυδοπίλαφο	χορτόσουπα	σούπα φασόλια
μαρέγκα	Μαγιονέζα	μουστάρδα	αυγολέμονο

ΚΡΑΣΙΑ - ΠΟΤΑ

κρασί Σαντορίνης
σαμπάνια, κονιάκ, quina wine - μεταλλικά νερά

**ΓΛΥΚΙΣΜΑΤΑ ΤΑΨΙΟΥ - ΚΟΥΤΑΛΙΟΥ
ΜΑΡΜΕΛΑΔΕΣ - ΚΟΜΠΟΣΤΕΣ - ΠΑΓΩΤΑ
ΑΡΤΟΣΚΕΥΑΣΜΑΤΑ**

κέικ currant	σταφιδόψωμο γαλλικό με δαμά- σκηνα	παγωτό κρέμα
κέικ αμυγδάλου	μπακλαβάς	παγωτό λεμόνι
κέικ του Χριστού	κανταΐφι	παγωτό φυστίκι
μπισκότα γλυκά	γαλακτομπούρεκο	παγωτό κρέμα
γλυκό σοκολάτα κρέμα	κυδωνόπαστο	παγωτό κρέμας καφέ
ρυζόγαλο	μαρμελάδα φράπα	παγωτό αμυγδάλου
Plum pudding	μαρμελάδα φράουλα	

Η αποκρυπτογράφηση των συνθέσεων και μαγειρικών συνδυασμών του εδεσματολογίου, παράγει συσχετίσεις με την εισοδηματική κλίμακα και το βιοτικό επίπεδο της συγκεκριμένης οικογενείας, συναρτάται με ψυχολογικούς - κοινωνικούς παράγοντες που «δειγματίζουν» στη συνολική καταναλωτική συμπεριφορά της.

Μέσω της διατροφής, των επιλεγμένων προϊόντων σίτισης, των τρόπων παρασκευής και παράθεσης των φαγητών και το ακολουθούμενο πρωτόκολλο συνηθειών, υπογραμμίζεται η κοινωνική της εικόνα στην ιδιωτική της διάσταση, υποδηλώνονται στάσεις και συμπεριφορές που ενώ υποκρύπτουν οικονομικούς δείκτες, αυτονομούνται και περιγράφουν τη φυσιογνωμία της κουλτούρας και την ψυχοσύνθεσή της²⁵.

Στην οικία των Φραγκιάδη συναντώνται η μαγειρική επίνοια του 19^{ου} αιώνα σε μια κουζίνα άλλοτε «υψηλή» κι άλλοτε ανατολίτικη πάντως κο-

Pudding	Ungle	μαρμελάδα μήλο
Tom		μαρμελάδα κεράσι
Pudding	Fig	
Rudding		
Pudding	Bidding	κάστανα ζαχαρωτά
Pudding		εδέσματα ατομικά χορού
Βύσσινο γλυκό		σούπας σαμπάνιας
Βυσσινάδα		
κίτρο γλυκό		
κίτρο ξυνό		

Για συγκρίσεις με το εδεσματολόγιο της Δ. Φραγκιάδη βλ. ενδεικτικά το συγχρονικό του : *Ο Μάγειρος ή ο φίλος της οικονομίας, Βιβλίων αναγκαιότατον εις τας οικογενείας, τους ζαχαροπλάστας, κ.τ.λ.* Αθήναι, Δ.Α. Φέξης 1883. Επίσης, *Η Μαγειρική*. Ανώνυμη μετάφραση του 1828.Εισαγωγή - παρουσίαση Άννα Ματθαίου. Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1989

25 Βλ. τις υποθέσεις που διαπραγματεύεται ο Roland Barthers, «Pour une psychosociologie de l' alimentation contemporaine» στο συλλογικό τόμο : Jean - Jacques Humardinquer, *Pour une histoire d l alimentation*, Cahiers des Annles, 28, Paris A.Colin, 1970 σ. 307 - 315.

σμοπολίτικη, αυτή η ωραία γαστρονομική συνάντηση λειτουργεί επιπρόσθετα σαν τεκμήριο όχι μόνο για την εξέλιξη της μαγειρικής αλλά και σαν σημείο σύγκρισης με τα εδεσματολόγια, δημόσια ή ιδιωτικά - αστικά της Ευρώπης²⁶.

Για την προμήθεια προϊόντων - αρμών της καθημερινής διατροφής η οικοδέσποινα καταφεύγει στην εγχώρια αγορά. Το βούτυρο το αγοράζει σε ποσότητες (ελάχιστη των 93/4 οκάδων, μέγιστη των 10 τενεκέδων²⁷ ενώ κατά μέσο όρο στη διάρκεια του μήνα στη μαγειρική και τη ζαχαροπλαστική γίνεται κατανάλωση 4 - 4 ½ οκάδων.

Το λάδι ελιάς χρησιμοποιείται κυρίως ωμό, εκείνο των νέων εσοδειών διατίθεται στην οικογένεια, των δε παλαιών στηρίζει τη διατροφή του υπηρετικού προσωπικού. Συνηθίζεται δε να το αγοράζουν ενώ πλησιάζουν οι εορτές του χειμώνα (τον Δεκέμβρη επισημαίνεται η αγορά του η οποία κυμαίνεται στις 30 - 40 οκάδες - αυξημένη κατανάλωση λόγω εορτάσιμων παρασκευασμάτων), άλλα διάσπαρτες μικρές ποσότητες από 12 - 15 οκάδες εκτείνονται συμπληρωματικά σε ολόκληρη την ετήσια διάρκεια.

Παρόμοια σε αναλογίες γίνονται οι προμήθειες και άλλων ειδών διατροφής όπως η ζάχαρη, το ρύζι, το κρασί, ο καφές και το τσάι. Ειδικά για το τσάι φαίνεται πως δεν ικανοποιούνται οι προτιμήσεις της οικογενείας με τις ποικιλίες που υπάρχουν στην αγορά της Αθήνας, για λογαριασμό της το προμηθεύεται κατ' ευθείαν από την Αγγλία πληρώνοντας για 66 λίμπρες²⁸ τσάι 278,45 δρχ. στις οποίες θα προστεθούν άλλες 150,75 δραχμές - δασμοί εισαγωγής.

Οκτώ χρόνια αργότερα, στην αγορά το καλό εισαγόμενο τσάι θα κοστίζει 17,35 δραχμές η οκά (πρώτη ποιότητα, ανθισμένο πεκοέ των Ridgways)

Απαραίτητο συστατικό της διατροφής της από ότι φαίνεται η οικογένεια θεωρεί το γάλα, που για τις καθημερινές της ανάγκες χρειάζεται μια

26 Σχετικά βλ. Jean Paul Aron, «Η κουζίνα. Ένα εδεσματολόγιο του 19ου αιώνα», Στο συλλογικό, *Το έργο της Ιστορίας*, των Ζακ Λε Γκόφ Πιέρ Νορά τ. Γ', σ. 269 - 298.

27 Τενεκές = 12 οκάδες και 750 δράμια.

ποσότητα 3 - 4 οκάδων είτε για τη λήψη απλού ροφήματος είτε για την παρασκευή γλυκισμάτων. Η ημερήσια δαπάνη για το γάλα ανέρχεται το ποσό των 1,30 - 1,60 δραχμών, συμπεριλαμβανόμενης και της αμοιβής του γαλατά. Ο γαλατάς που προμηθεύει την οικογένεια με γάλα, κατσικίσιο συνήθως, αμείβεται με τον μήνα, το δε ποσόν της αμοιβής του ανέρχεται στις 35 - 40 δραχμές.

Για το ψωμί η οικογένεια απευθύνεται στην αγορά, (στο σπίτι παρασκευάζονται μόνο αρτοσκευάσματα), η οποία παρέχει αγαθά διαφορετικών ποιοτήτων²⁹. Στην οικία Φραγκιάδη σε ημερήσια βάση καταναλώνονται 1 ½ οκάδες ψωμί, είναι προφανές ότι κανένα μέλος της οικογένειας δεν αρτοποιεί, άρα η χρήση επεκτείνεται στο τετραμελές υπηρετικό μόνιμο προσωπικό το οποίο σιτίζεται εύωνα και χωριστά για το οποίο κατά προσέγγιση πρέπει να υπάρχει αναλογία τέταρτου της οκάς ανά άτομο. Ο αρτοποιός σε μηνιαία βάση αμείβεται με το ποσό των 30 - 32 δραχμών.

Αλλα προϊόντα που αγοράζονται και αποκαθιστούν την ποικιλία διατροφής της οικογενείας³⁰ είναι αυγά, ελιές, μακαρόνια, πατάτες, χαβιάρι³¹,

28 Η λίμπρα - 453,6 γραμμάρια.

29 Βλ. πίνακα τιμών ψωμιού. Επίσης τον πίνακα τιμών διάφορων προϊόντων 1835 - 1912 που έχει συνταχθεί από τον Π. Πιζανία.

Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα (1842 - 1923) σ.69.

Στην περίοδο αυτή οι τιμές του ψωμιού διαμορφώνονται ως εξής :

1898 0,55 δρχ./ οκά 0,45 δρχ. /οκά Α και Β ποιότητα. Αντίστοιχα

1899 0,55 « / « 0,45 « / « « «

1904 0,50 « / « 0,40 « / « « «

1908 0,55 « / « 0,50 « / « « «

30 Για τις προτεραιότητες στα διατροφικά δείγματα, την άλλοτε περιορισμένη κατανάλωση διαφορών ειδών βλ. συγκριτικά τις αντιστοιχίες της περίπτωσης του συριανού τοκιστή Στέφανου Ρήγα, (η οποία συγκροτεί «προηγμένο» καταναλωτικό μοντέλο στην τοπική κοινωνία της Σύρου), όπως αναλύονται από Χρ. Λούκο - Δ. Σαμίου, *Οικονομικές συμπεριφορές, Ψυχολογία και βιοτικό επίπεδο... ό.π.* σ. 78 - 94.

31 Η κατανάλωση χαβιαριού δεν υποδηλώνει «επιφανειακή» επίδειξη, γευσιγνωστικά έχει αποκατασταθεί μια εξοικείωση που προέρχεται από το περιβάλλον της Ρωσίας, και αποτελεί πλέον συνήθεια όχι μόνο των γιορταστικών ημερών. Φυσικά παραμένει αγαθό πολυτελείας, και η βρώση του περιορίζεται αποκλειστικά στα εύπορα στρώματα.

ενός κτίστη³⁴. Η διαίτα της οικογένειας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εκλεπτυσμένη, ποικιλία και ποιότητα τροφών γίνονται αντικείμενο ιδιαίτερης μέριμνας. Ακόμα και σε αυτό το επίπεδο, η διαφοροποίηση της οικογένειας από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον είναι ορατή.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΤΗΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

ΕΤΟΣ	Ετήσιο ποσό	%	Μηνιαίο ποσό	Ημερήσιο Ποσό
1891 ²	1968,40	15,65	656,15	27,87
1892	8270,85	29,73	689,24	22,97
1893	8497,15	30,12	708,10	23,60
1894 ³	4751,00	29,81	678,71	22,62
1898 ⁴	2602,70	25,03	867,56	28,92
1899	9591,00	23,84	799,25	26,64
1900	10976,00	25,26	914,67	30,49
1901	9413,65	23,26	784,47	26,15
1902	10542,80	24,51	878,57	29,28
1903	8938,20	31,20	744,85	24,83
1904	10450,75	30,28	870,90	29,03
1905	8817,55	31,41	734,79	24,49

34 Πρ. βλ. Γ. Λεονταρίτης, «Τιμές και ημερομίσθια τον 19ου αιώνα. Μεθοδολογικά προβλήματα», *15η Συνάσπηση ερευνητών* (ΙΑΕΤΕ πολυγραφημένο) Αθήνα 1981.

2 Για τρεις μήνες (Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος)

3 Για επτά μήνες (Ιανουάριος - Ιούλιος).

4 Για τρεις μήνες (Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος)

1906	8762,80	26,23	730,23	24,34
1907	827,20	33,76	689,18	22,97
1908 ⁵	3513,60	30,57	702,72	23,42

⁵ Για πέντε μήνες (Ιανουάριος - Μάιος)

* Η ποσοστιαία διαφοροποίηση του έτους 1891 σε σύγκριση με τα επόμενα έτη οφείλεται στην ύπαρξη αυξημένων συνολικών εξόδων που συνδέονται με την μεστέγαση της οικογένειας (5.274,30 δραχμές) και που κατά συνέπεια επιδρούν στην ποσοστιαία σύσταση των δαπανών διατροφής. Γι' αυτό στη συνέχεια δεν θα ληφθεί υπόψη.

Ενδυμασία.

Η ενδυμασία στο σύνολο της αποτελεί ένα από τα τεκμήρια απεικόνισης της καθημερινότητας και προσφέρεται λόγω του σημειοδοτικού της χαρακτήρα ως μαρτυρία και κώδικας αξιολόγησης και σήμανσης του υλικού και πολιτιστικού βίου ατόμων και ομάδων, των μεταξύ τους σχέσεων και συμβάσεων. Συνάμα αποτελεί και τρόπο επικοινωνίας, μέσω του οποίου το άτομο καθορίζεται σε σχέση με την ομάδα και η ομάδα σε σχέση με την κοινωνία, αποκαλύπτοντας ωστόσο και το ρόλο που ο καθένας αναλαμβάνει και τη θέση που καταλαμβάνει σ' αυτή. Δίκαιο είναι ο άνθρωπος να ντύνεται ανάλογα με την κοινωνική του θέση, είχε πει ο Λουδοβίκος ο όγδοος της Γαλλίας.

Αυτή η ευρεία σε περιεχόμενο καταναλωτική κατηγορία διασώζει όχι μόνο ποικιλομορφία αλλά και ενδιαφέρον διότι προβάλλει διττό προσανατολισμό: η μια κατεύθυνση χρεώνεται τις αντιλήψεις και τις προτιμήσεις της συγκεκριμένης πάντα οικογένειας (όπως αυτές αποδεσμεύονται από τις καταγραφές), η άλλη επιτελεί τη διασύνδεση με τον τόπο και το χρόνο, την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει, τα επιτηδεύματα τα οποία ασκεί, άρα παρέχεται η δυνατότητα επιπρόσθετης παρατήρησης από μια οπτική, αυτή των ενδυματολογικών ανακατατάξεων που επιφέρει η πρόοδος της παραγωγής στον φθίνοντα 19ο- αρχόμενο 20ο αιώνα.

Δεδομένου ότι στην οικογένεια είναι πλήρως αντιληπτό το επίπεδο κοινωνικού της status (τούτο αντανακλάται και στον τρόπο με τον οποίο μεθοδεύει την εξωτερική της εμφάνιση), είναι σαφές ότι καταβάλλει φροντίδα και προσοχή, διαθέτει υπολογίσιμα χρηματικά ποσά και απαραίτητο χρόνο

έτσι ώστε σε κάθε μορφή εκδηλώσεων είτε ιδιωτικού - οικογενειακού χαρακτήρα είτε δημόσιου - εξωοικογενειακού έμπρακτα να αποκαθιστά την διασύνδεσή τους. Και μέσω του εύκοσμου παρουσιαστικού της (αυτές οι διαπιστώσεις ισχύουν για όλα χωρίς εξαίρεση τα μέλη της οικογένειας), πιστοποιεί την καταβαλλόμενη προσπάθεια για την πληρέστερη έκφραση αλλά και την συνεχή υπενθύμιση της θέσης που κατέχει στην κοινωνική ιεραρχία³⁵.

Η συνθετική και αναλυτική συμπεριφορά προς τα στοιχεία που διασκορπισμένα είτε στα κονδύλια των γονέων είτε των παιδιών ή όπου αλλού περιέχονται στα κατάστιχα, αποκαθιστά μία ικανοποιητική εικόνα του εύρους και της έκτασης και πολυσημίας των δαπανών που προορίζονται για την ικανοποίηση των ενδυματολογικών αναγκών.

Στην ενδυμασία διοχετεύονται / επενδύονται όχι ευκαταφρόνητα ποσά, μιας κι' αυτή αποτελεί σύμβολο κοινωνικού γοήτρου, γέφυρα ανάμεσα στις μύχιες επιθυμίες και στόχους του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα κόσμο.

Αν και η ενδυμασία θεωρείται το πλέον εξατομικευμένο δημιούργημα του ανθρώπινου πολιτισμού, ωστόσο μαζί με τη μόδα (που περιγράφει τη σχέση προς τις εξωτερικευμένες φόρμες του πολιτισμού) και που την ακολουθεί σαν σκιά, συνεργούν στο να τροφοδοτούν συγκρίσεις, και να αναπαράγουν την μίμηση, σχεδόν με τρόπο ενστικτώδη. Κάτω από την οπτική αυτής της αντίθεσης, ο ενστερνισμός ενδυματολογικών τάσεων (μόδα) αποσκοπεί στην οριοθέτηση πεδίου διακρίσεων/διαφοροποιήσεων με βάση οικονομικά κοινωνικο-αισθητικά κριτήρια, σαφή διατύπωση ορίων απόστασης από τον ευρύ κοινωνικό περίγυρο και αλληλοαποδοχής και αναγνώρισης στο εσωτερικό μιάς συγκεκριμένης ομάδας.

Μια πρώτη εντύπωση, που στηρίζεται στην ειδολογική καταγραφή και μορφολογική ποικιλία αμφίεσης, είναι πως και στο τομέα αυτό είναι εμφα-

35 Βλ. Koning Rene, *Sociologie de la mode*. Paris 1969, Barthes Roland, *Systeme de la mode*. Paris 1967. Επίσης βλ. Henny Harald Hansen, *Histoire du Costume* (traduit du danois par Jaqueline Puissant) Paris 1956. Yvonne Deslandres, *Le Costume Image de l' homme*, Paris 1975.

νής η προσήλωση στην Ευρώπη από την οποία και εκπορεύονται (19ος-20ος αιώνας) οι ενδυματολογικοί συρμοί (μόδα) για τους μεν άνδρες από το Λονδίνο για τις δε γυναίκες από το Παρίσι³⁶.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης ακολουθεί τις τάσεις της ευρωπαϊκής αστικής ενδυμασίας³⁷, δηλαδή στην αμφίεση του απαραίτητα περιλαμβάνονται ο επενδύτης (παλτό ή ημίπαλτο)³⁸, το σακάκι³⁹, το γιλέκο⁴⁰, και το

36 Η εμφάνιση και εξέλιξη της σύγχρονης ευρωπαϊκής μόδας πριν αυτή εγκατασταθεί στις όχθες του Σηκουάνα και του Τάμεση (19ος αιώνας), συμπίπτει με τα εκάστοτε κέντρα παραγωγής/επεξεργασίας υφασμάτων/υφαντουργίας, τα οποία συνόδευε οικονομική και πολιτική δύναμη [λόγω του χαμηλού κόστους μέχρι και οι ανώτερες τάξεις της προβιομηχανικής εποχής, άρχισαν να κάνουν χρήση ενδυμάτων που ήταν κατασκευασμένα από υφάσματα της Δύσης (βλ. Cipolla 289 σ.)]. Η εκκίνηση του οδοιπορικού της ευρωπαϊκής μόδας σημειώνεται στην Ιταλία της Αναγέννησης, από τη Βενετία - Φλωρεντία στην πόλη του βελούδου, το Μιλάνο. Διέρχεται την πόλη των μεταξωτών - Λυών -, εισέρχεται στην Βουργουνδία με τα τσόχια, για να στραφεί προς την Ισπανία της Αντιμεταρρύθμισης, από όπου το 1600 μετακινείται προς το Παρίσι, στην Αυλή του Λουδοβίκου 14ου, όπου με καινούργια χρώματα, φαντασία λάμψη και έπαρση οι ευγενείς και αριστοκράτες θα την επιβάλλουν στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στη Γαλλική ενδυματολογική εισβολή η γειτονική Αγγλία θα παρατάξει λόρδους και δανδήδες οι οποίοι με τον πρακτικισμό τους θα επιβάλλουν την ανδρική αμφίεση (στυλ a l' anglaise), με σταδιακή, καθολική αποδοχή από τον άρρενα ευρωπαϊκό πληθυσμό. Περισσότερα για τους γεωγραφικούς, ιστορικο-κοινωνικούς σταθμούς στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής μόδας, βλ. L. Kibalova, O. Gerbonova, M. Lamarova, *Encyclopedia Modi, izgatelstvo «Artia»*, Πράγα 1966. (στα ρωσικά). ειδικά τις σ. 139-293. Επίσης βλ. F. Boucher, *Histoire du costume*, Paris 1965. M Leloir, *Dictionnaire du costume*, Paris 1957. G.G. Toudouze, *Le Costume francais*, Paris 1945. J. Wilhelm, *Histoire de la mode*, Paris 1955.

37 Για την αστική ευρωπαϊκή (και ρωσική) ανδρική μόδα των αριστοκρατών, των ανώτατων κρατικών υπαλλήλων, τραπεζιτών, διανοούμενων και καθηγητών πανεπιστημίου, των ατόμων που ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα και των εργατών βλ. το εξαιρετικό μελέτημα με σπάνια και αντιπροσωπευτικά φωτογραφικά τεκμήρια του ιστορικού-ενδυματολόγου Jakob Rivosh, *Η εποχή και τα αντικείμενα: φωτογραφική καταγραφή και τεκμήρια της ενδυμασίας και των εξαρτημάτων της. Τέλη 19ου - αρχή 20ου αιώνα. Μόσχα*, Iskystvo, 1990 (στα ρωσικά).

38 Στα κατάστιχα αναφέρονται διάφοροι τύποι χειμερινού καθημερινού ή επίσημου εξωτερικού ενδύματος (επανωφόρι): redingot (ρεντικότα), surtout (σουρτούκο), gehrock reglan, chesterfield, που σημαίνει ότι παρακολουθούνται οι μορφολογικές ενδυματολογικές διαφοροποιήσεις και παρατηρείται συμμόρφωση προς τις τρέχουσες επιταγές της ανδρικής μόδας. Για την ονοματοδοτική/γεωγραφική προέλευση των παραπάνω ειδών, τις ποιότητες υφασμάτων, τον τρόπο κοψίματος-ραψίματος, τον προορισμό χρήσης καθώς και εικονογραφία βλ. L. Kibalova, O. Gerbonova, M. Lamarova, *Encyclopedia ...* ό.π. σ. 301, σ.

πανταλόνι⁴¹. Η ενδυμασία αυτή παραμένει σταθερή στα βασικά της σημεία και μεταλλάσσεται μόνο ως προς το μήκος του σακακιού. Ταυτόχρονα σαν τραπεζίτης που είναι εκδηλώνει ιδιαίτερη προτίμηση στην συνηθιζόμενη από τους απανταχού ομοεπάγγελτους ενδυμασία του πρίγκιπα Αλβέρτου⁴²,

555-568. Λημματικές παραπομπές στο M. Leloir, *Dictionnaire du costume* ό.π. σ. 70-73.

39 Το σακάκι (Sack) αποτέλεσε μαζί με το γιλέκο και το πανταλόνι, ένα από τα πιο σταθερά στοιχεία της σύγχρονης ανδρικής αμφίεσης. Ήδη από την δεκαετία του 1870, μονόπετο ή δίπετο, με μήκος παραλλασόμενο γύρω από το κοντό έχει αισθητά απομακρυνθεί από το ημίπαλτο, ενώ σύντομα εξοστρακίζει από την καθημερινή προτίμηση και το γούστο των πλουσίων ή των ευπαιδευτων αστών το φράκο, το οποίο στο εξής θα προσλάβει τον χαρακτήρα του εξειδικευμένου/επίσημου ενδύματος βλ. L. Kibalova, O. Gerbonova, M. Lamarova, *Encyclopedia ...* ό.π. σ. 519-521. M. Leloir, *Dictionnaire du costume ...* ό.π. σ. 76-79. Για τις διαφοροποιήσεις μεταξύ σακακιού και των άλλων προσόμοιων ειδών που συνηθίζει και φοράει ο Στέφανος Φραγκιάδης, [στα κατάστιχα σημειώνονται: Schecke (γερμ.) από το γαλλικό jacquette, tweed] βλ. L. Kibalova, O. Gerbonova, M. Lamarova, *Encyclopedia...* ό.π. σ. 520.-

40 Ήδη από την εποχή του τριακονταετή πολέμου, το γιλέκο ξεκινώντας από την Φλάνδρα, σαν συμπλήρωμα της καμιζόλας (just-au-corps), με μανίκια και ποδωνάρια, φοριέται στην Ευρώπη. Στην αυλή του Λουδοβίκου 14ου «αναβαθμίζεται», για το ράνσιμο του χρησιμοποιούνται ακριβά υφάσματα, πολύτιμοι λίθοι, χρυσά κουμπιά και κορδέλες, ενώ στη διάρκεια του 18ου αιώνα, τροποποιημένο (αμάνικο και πίο κοντό) αποσκορπεί προς τα μη αριστοκρατικά, εύπορα αστικά στρώματα. Στα χρόνια του ροκοκό η Αγγλία κρατεί τα σκήπτρα στην ανδρική μόδα και ο λόρδος Σπένσερ στη φρενίτιδα της Αγγλομανίας επιβάλλει το αμάνικο γιλέκο αλά Σπένσερ, από ύφασμα λευκό ή χρωματιστό πικέ, με κουμπιά, το οποίο με παραλλαγές υφασμάτων (μετάξι, βελούδο, μαλλί) και διακοσμητικών στοιχείων θα αποτελέσει διαχρονικό στοιχείο της ανδρικής ενδυμασίας.

Η Γαλλική επανάσταση επιφυλάσσει στο γιλέκο ιστορική μεταχείριση: Ο κόκκινος φρυγικός σκούφος με την κονκάρδα, τα φαρδιά πάνινα παντελόνια Matelots, τα Sabots των χωρικών και το γιακωβίνικο μακρυμάνικο a la Carmanole γιλέκο προσλαμβάνουν κοινωνική, συμβολική και ιδεολογική χρήση αλλά και λειτουργούν εναυσματικά στη γενίκευση νέων ενδυματολογικών συνόλων. Βλ. L. Kibalova, O. Gerbanova, M. Lamarova. *Encyclopedia...* ό.π. σ. 177-179, 208, 223-226. Επίσης M. Leloir, *Dictionnaire du costume* ό.π. σ.110.

41 Για τις ενδυματολογικές εξελίξεις και μεταβολές, τη μετάβαση από τα περισκελία, κυλότες, πλούντρες, κοντό-φαρδύ, κοντό-στενό πανταλόνι, στα πανταλόνια των αρχών του 20ου αιώνα με την υιοθέτηση και γενικευμένη χρήση από όλα τα κοινωνικά στρώματα βλ. L. Kibalova, O. Gerbanova, M. Lamarova, *Encyclopedia...* ό.π. σ. 530-533.

42 Βλ. Jakob Rivosh, ό.π. σ. 75-77.

ενώ για ξεχωριστές εμφανίσεις καταφεύγει στο σμόκιν⁴³ ή το φράκο⁴⁴, ανάλογα με την περίπτωση.

Η λαϊκή φορεσιά έστω με τοπικές ιδιαιτερότητες απουσιάζει παντελώς και θεωρείται ξένη ως προς τη νοοτροπία και τις ενδυματολογικές του αντιλήψεις.

Με επιμέλεια ανανεώνει ή συμπληρώνει το ντύσιμο του κατά προτίμηση με την έναρξη του χειμώνα και της άνοιξης. Τα υφάσματα επιλέγονται μεταξύ των παραλαβών των προερχομένων από οίκους της Αγγλίας, Σκωτίας, Γαλλίας, ενώ δεν παραλείπει τυχόν ελλείψεις να καλύπτονται από την απ' ευθείας εισαγωγή τους⁴⁵. Το ράψιμο των ρούχων του το εμπιστεύεται στην τέχνη του Π. Αρτίκη, γνωστού εμπορορράπη που στεγάζεται στην ο-

43 Στα κατάστιχα χρησιμοποιείται η αγγλική ορολογία, (dinnerjacket), μία δε φορά αναφέρεται η δαπάνη για την αγορά κατευθείαν από το Λονδίνο ενός frackjacket, το οποίο διαφοροποιείται από το σμόκιν ως προς το ότι δεν κουμπώνει. Το σμόκιν, εισήγαγε κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ο λόρδος Dutheland, η δε χρήση του χρωμάτιζε και τόνιζε αυστηρά την μορφολογική ιδιαιτερότητα στην επίσημη περιβολή του «καλού κόσμου», όπου και μέσα από την ομοιόμορφη ενδυματολογικά εμφάνιση του κωδικοποιούσε συνταυτίσεις, εκδηλώσεις διαφοροποίησης και αναγνώρισης σαν ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία. Λεπτομέρειες για τη μορφή του ενδύματος βλ. L. Kibalova, O. Gerbanova, M. Lamarova. *Encyclopedia...* ό.π. σ. 501.

44 Για την τεχνική και αισθητική διαδρομή του φράκου, από ενδυμασία αξιωματικών και τη μετεξέλιξη του σε καθημερινό αστικό ένδυμα μέχρι την εξαφάνιση του από τη συχνή, καθημερινή χρήση και την ενθρόνιση του στο θώκο της ανδρικής περιβολής. Επιπολάζει στο επίσημο ντύσιμο κρατικών αξιωματούχων και μελών της οικονομικής-κοινωνικής ιεραρχίας μέχρι και την δεκαετία του 1910 βλ. L. Kibalova, O. Gerbanova, M. Lamarova. *Encyclopedia...* ό.π. σ. 501.

45 Εντοπίζεται η αγορά επίσημου ενδυματολογικού συνόλου -Cut a Way- το οποίο κόστισε 700 δρχ. (βλ. βιβλίο ημερησίων εξόδων, έτους 1902) και που είχε παραγγείλει στον περιώνυμο για την εποχή Αγγλικό οίκο μόδας Τσάρλς Ρέντφερν. (Για την εγκατάσταση άγγλων σχεδιαστών μόδας στο Παρίσι καθώς και διάφορους οίκους ανδρικής μόδας βλ. L. Kibalova, O. Gerbanova, M. Lamarova. *Encyclopedia...* ό.π. σ. 293).

Το Cut a Way συνδυάζει μακρύ με γκρι-μαύρη ρίγα πανταλόνι, ανοιχτόχρωμο γιλέκο και μαύρο με φύλλα παλτό. Πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία στο μεταίχμιο του 20ου αιώνα στους κύκλους ευγενών και αστών αποσκοπώντας σε αντικατάσταση της ρεντικότητας, που υποχωρεί λόγω ανυπαρξίας «λειτουργικών» στοιχείων. Βλ. σχετικά L. Kibalova, O. Gerbanova, M. Lamarova, *Encyclopedia...* ό.π. σ. 501.

δό Αριστείδου 8⁴⁶, και του οποίου οι τιμές είναι αρκετά υψηλές. Τα κοστούμια για παράδειγμα στοιχίζουν 120, 130, 140 μέχρι και 200 δραχμές, στην τιμή αυτή περιλαμβάνονται και τα ραπτικά -αμοιβή του εμπορορραπτη- ποσόν γύρω στις 40-70 δρχ.

Δίπλα στην επιμελημένη αμφίεση ισάξια και η προσοχή για την υπόδηση, η ποικιλία ανδρικών χειροποίητων⁴⁷ υποδημάτων τα οποία προμηθεύεται ή από την Αγγλία ή από «το εφάμιλλον του παρισινού Pinne υποδηματοποιείου της αυλής του Ιωάννου Τσάμη», σε τιμές από 20 μέχρι 30 δρχ. το ζευγάρι κατά μέσο όρο (βλ. Παράρτημα: Πίνακας ειδών ιματισμού), καθώς και τα επιλεγμένα εξαρτήματα όπως πύλοι χειμερινοί (κύλινδροι, κλακ, μιραμπό) ή θερινοί (παναμάδες και κανοτιέδες), ομπρέλα, τιράντες, πουκάμισα, λαιμοδέτης, κουμπί κολάρου, κολάρο, μανικετόκουμπα, μαντήλια με μονόγραμμα, ρόλοι και αλυσίδα (για τιμές βλ. Παράρτημα: Πίνακας ειδών ιματισμού) συμπληρώνουν και ολοκληρώνουν το ενδυματολογικό ύφος του⁴⁸.

Η ποσοστιαία αναλογία των δαπανών που διενεργούνται για την ενδυμασία του καλύπτει κατά μέσο όρο το 1,9% επί των συνολικών ολόκληρης της οικογένειας. Το ποσοστό αυτό αυστηρά αφορά μόνο την ενδυμασία και δεν εκτείνεται σε άλλου είδους ατομικά έξοδα, όπως το κούρεμα, τσιγάρα,

46 Σ. Κουσουλίνος, *Οδηγός Αθηνών - Πειραιώς και κυριωτέρων ελληνικών πόλεων*, σ. 64.

47 Η μηχανική υποδηματοποιία είναι ανύπαρκτη και μόνον μετά το 1920 θα οργανωθεί προσλαμβάνοντας βιομηχανικό χαρακτήρα.

48 Λεπτομερέστερη περιγραφή εξαρτημάτων ανδρικής ευρωπαϊκής ενδυμασίας των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα και μέχρι το 1918 βλ. L. Kibalova, O Gerbonova, M. Lamarova, *Encyclopedia* ό.π. σ. 293-294, 361-364, 413-415.

Ιδιαίτερα η γραβάτα (λαιμοδέτης), όπου όσο απλουστεύεται και καθημερινοποιείται η γραμμή στο ανδρικό κοστούμι, αναδεικνύεται στο κατ' εξοχήν διακοσμητικό στοιχείο, της ανδρικής ενδυμασίας (μαζί με τα ρολόγια τσέπης). Η γραβάτα σηματοδοτεί το προφύλ των κομψών ανδρών και δεν είναι τυχαίο ότι κατά τον 19ο αιώνα αποτέλεσε αντικείμενο της ενδυματολογικής φιλοσοφίας και ύφους των ευρωπαίων δανδήδων. Μάλιστα ο Μπαλζάκ στη θεωρία της καλής ζωής, όπου πραγματεύεται τρόπους ενδυματολογικής αγωγής των ανώτερων τάξεων, αποδίδει έμφαση στην επιλογή και τεχνικές δεσίματος της γραβάτας.

καπνός, έντυπα κτλ. για τα οποία θα γίνει σχετική αναφορά σε επόμενο σημείο.

Οι ίδιες πηγές, καθώς και πρόσθετες φωτογραφικές μαρτυρίες⁴⁹ που αποτυπώνουν πειστικά τις παροδικές συνήθειες που κατά καιρούς εγκολλώνεται η οικοδέσποινα, η Δέσποινα Φραγκιάδη, πιστοποιούν ότι και η δική της ενδυμασία υπακούει στις κατευθύνσεις που επιτάσσει ο ευρωπαϊκός συρμός⁵⁰.

Παρατηρούνται επιλογές που βασίζονται στις εκάστοτε ενδυματολογικές συνήθειες και αντιλήψεις : από τα κρινολίνα⁵¹ των νεανικών και πρώτων χρόνων του έγγαμου βίου μεταβαίνει στις *turnure*⁵² και *plisse* φούστες,

49 Τα φωτογραφικά τεκμήρια, τα οποία περιέχονται στο Αρχείο Φραγκιάδη, υπηρετούν πιστά την αναπαράσταση της ενδυματολογικής εικόνας της οικογένειας, απεικονίζουν όψεις της καθημερινότητας και του περιβάλλοντος, συνεπώς παρέχεται η δυνατότητα μεταγραφής από την οπτική στην περιγραφική απόδοση του υλικού - κοινωνικού βίου, κατ' επέκταση των σχέσεων, λειτουργιών και ρόλων που ομαδικά είτε ατομικά το κάθε μέλος προάγει.

Διασταυρωτικά ανατρέξαμε στα ελληνικά και ξένα περιοδικά με το εικονογραφικό υλικό, που αγοράζει η οικοδέσποινα αναζητώντας προσαρμοστικότητες, διαπιστώνοντας τα όρια της μίμησης και υπακοής στον ευρωπαϊκό συρμό.

50 Για την εξέλιξη, τυπολογία και τάσεις της γυναικείας μόδας κατά την περίοδο 1890-1900 στην κοιτίδα της και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, καθώς και τις οικονομικές, κοινωνικοπολιτισμικές αφετηρίες των αποδεκτών της βλ. L.Kibalova, O.Gerbonova, M.Lamarova, *Encyclopedia...* ό.π. σ. 281-286, 293-294, 300-305. Επίσης J.Wilhelm, *Histoire de la mode*, ό.π. σ. 32-47.

Επιπρόσθετα, επισημαίνονται οι αισθησιοκρατικές θεωρίες και αντιλήψεις περί απλοποίησης και ελκυστικότητας της γυναικείας ενδυμασίας, τη σχέση της προς το γυναικείο σώμα, που διατύπωσε σε άρθρα του στο περιοδικό «*La derniere mode*», τεύχη 1-8/1874, ο οπαδός του ιμπρεσιονισμού και ποιητής Στ.Μαλλαρμέ. Ο Μαλλαρμέ συνέβαλλε στη διασάλευση του ενδυματολογικού κατεστημένου, προπαγανδίζοντας την αποκαθήλωση του *turnure* και την εγκατάλειψη του *κορσέ*.

51 Το κρινολίνο (*crinoline*) αρχικά δήλωνε είδος σκληρού τρίχινου υφάσματος το οποίο προοριζόταν για την κατασκευή στρατιωτικών κολλάρων. Μεταγενέστερα ονοματίζει την φαρδιά, ογκώδη από σκληρό, αλύγιστο ύφασμα φούστα - φόρεμα ή την υποβασταζόμενη από άλλη εσωτερική, με μαξιλαράκι, ξύλινο ή συρμάτινο μηχανισμό, μπαλαίνα, στεφάνι από μπαμπού ή ελαστικό γεμάτο αέρα σωλήνα. Κατ' εξοχήν αυλικό ένδυμα, το οποίο στα 1850-1870 υιοθετήθηκε από όλες τις ηλικίες και την ανώτερη οικονομική - κοινωνική στάθμη του γυναικείου ευρωπαϊκού αστικού πληθυσμού βλ. L.Kibalova, O.Gerbonova, M.Lamarova. *Encyclopedia...* ό.π. σελ. 543.

52 Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα τη θέση του κρινολίνου, καταλαμβάνει το *turnure*, λιγότερο περίπλοκο ένδυμα, με ελαφρύτερο συρμάτινο σκελε-

συμβλητές από κορσέ⁵³ είτε μπούστο με κορδόνια, κουμπιά χαλύβδινα και διακοσμητικά ελάσματα, μέχρι τα απλουστευμένα σε τεχνικές ραψίματος φορέματα, εσθήτες, φούστες κλος, κοστούμια, και επανωφόρια⁵⁴.

Η Δέσποινα Φραγκιάδη παρακολουθεί, αντιγράφει και προσαρμόζει⁵⁵ στα μέτρα της διαμορφωμένης πραγματικότητας τα ευρωπαϊκά ενδυματο-

τό και μπαλαίνα, πυκνό διάκοσμο από βολάν, φιόγκους, κέντημα και κορδέλλες, όπου μαζί με το σφιχτοδεμένο κορσέ σχηματίζει «S», δηλαδή την ιδεώδη για την εποχή σιλουέττα. Βλ. ό.π. σ. 544, 551. Επίσης M.Leloir, *Dictionnaire de la mode*, ό.π. σ. 70-72.

53 Ίσως το πλέον συζητημένο και πολλαπλά φορτισμένο διαχρονικό στοιχείο της γυναικείας αμφίεσης. Από την αφετηρία της διαδρομής του τον 14ο αιώνα, όταν φορέθηκε από τις ευγενείς κυρίες στην αυλή της Βουργουνδίας, η τυπολογία του συμβάδιζε με τις εκάστοτε προβαλλόμενες ιδέες περί ιδανικής γυναικείας φιγούρας.

Με την είσοδο της ισπανικής μόδας κατά το 16ο και 17ο αιώνα ο κορσές μετατρέπεται σε ξύλινο - μεταλλικό θωρακοειδή σκελετό με περίπλοκη τεχνική, επώδυνο στη χρήση που συμπιέζει το στήθος και παραμορφώνει το σώμα.

Τον επόμενο 18ο αιώνα, με την υποχώρηση της ισπανικής, η γαλλική μόδα επαναφέρει στον κορσέ (που εν τω μεταξύ για την κατασκευή του χρησιμοποιούνται υφάσματα -μετάξι, σατέν, ατλαντζάς- και κορδόνια) την αρχική του χρήση: υποβαστάζει το στήθος πετυχαίνοντας καλύτερο ντεκολτέ. Αργότερα, την εποχή του ροκοκό, μαζί με το κρινολίνο θ' αποτελέσει το κατ' εξοχήν είδος επίσημης αυλικής/αριστοκρατικής αμφίεσης.

Με τη Γαλλική επανάσταση και υπό την απήχηση των συναρπαστικών αναλύσεων του Rousseau για τη φύση, απομακρύνεται από τον γυναικείο θώρακα, καλείται να σφίγγει και να τονίζει τη μέση, χωρίς εν τούτοις να κοπάζουν οι αντιρρήσεις που για λόγους αισθητικής και παθολογίας προπαγανδίζουν την κατάργησή του. Το 1905, ο μέγας Poiret, επιβάλλει τα πρώτα γυναικεία χωρίς την παρουσία κορσέ φορέματα. Βλ. διεξοδικότερα M.Leloir, *Dictionnaire du costume*, ό.π. σ. 62. L.Kibalova, O.Gerbonova, M.Lamarova, *Encyclopedia ...* ό.π. σ. 448-450, με ενδιαφέρουσα περιγραφή, αιτιολόγηση της βραχύβιας χρήσης του κορσέ από τους ευγενείς των αρχών του 17ου αιώνα. Για τη χρονική, μορφολογική και χρηστική διαφορά του μπούστου που συγχέεται με τον κορσέ βλ. L.Kibalova, O.Gerbonova, M.Lamarova, *Encyclopedia...* ό.π. σ. 519.

Γενικότερα, για τις ενδυματολογικές ανατροπές που επέβαλλε η Γαλλική επανάσταση στην γυναικεία και ανδρική αμφίεση, βλ. Toudouze, *Le costume francais*, ό.π. σ. 67-73.

54 Όπως στην τέχνη και την αρχιτεκτονική, έτσι και η γυναικεία μόδα των αρχών του αιώνα, συνεγείρεται από τις επιρροές του νέου πνεύματος, εκμοντερνίζεται, μειώνοντας αισθητά την απόσταση του γυναικείου ρούχου από το σώμα, παρέχοντας μεγαλύτερη άνεση και ελευθερία κινήσεων από ότι στο παρελθόν.

55 Τούτο επιτυγχάνεται μέσω της ενημέρωσης που παρέχουν τα ευρωπαϊκά περιοδικά των συρμών κν. φιγουρίνια, τα οποία η Δέσποινα Φραγκιάδη προμηθεύεται μεταξύ άλλων εντύπων. Τα καταγράφει ως «Journux de modes» γενικά, αλλά ενίοτε αναφέρει και άλλους τίτλους. Από αυτούς συγκεντρώθηκαν οι επόμε-

λογικά πρότυπα, συμβατά με το αξιακό - οικογενειακό και κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς της. Όση φροντίδα καταβάλλει για την εναρμόνιση/ταύτιση της ενδυματολογικής της εικόνας προς τους ενεργούς κοινωνικούς ρόλους (οικοδέσποινα, σύζυγος, μητέρα), άλλη τόση διοχετεύει στη μέριμνα ώστε μέσω αυτής της εικόνας να απαντά στις προσδοκίες του κοινωνικού περιβάλλοντος, κοινοποιώντας και με την ενδυματολογική της εικόνα την ατομική και κοινωνική της ταυτότητα.

Η ποσοτική και ποιοτική αντιστοίχιση στο ζήτημα αυτό με τους κύκλους όπου συγχρωτίζεται, επιβάλλει την ποικιλία και εξειδίκευση της ενδυμασίας σε καθημερινή, πρωινή - απογευματινή, περιπάτου, επίσημη, η οποία και πάλι ανάλογα με τους εποχιακούς κύκλους διαφοροποιείται σε θερινή και χειμερινή⁵⁶.

Έγκαιρα καταγίνεται με την εκλογή και την αγορά των υφασμάτων (βατίστα, δαμασκηνό, διάσπερο, λινόβάμβακο, κασμίρι, κρεπ, μουσελίνα, πουρπούρα, ταφτά, τούλι, μεταξωτά και μάλλινα) που προορίζονται για όλα τα είδη ενδυμασίας και διοργανώνει τη διαδικασία του ραψίματος στο σπίτι της όπου διαθέτει την απαραίτητη υποδομή. Προσλαμβάνει από έξω τη ράφτρα και τη βοηθό της, τις οποίες απασχολεί συνεχώς άλλοτε 3 άλλοτε 4 ημέρες καταβάλλοντας 4 δρχ. ημερομίσθιο στη ράφτρα και 1,50 μέ 2 δρχ.

νοι: Chic parisienne, Mode parisienne, Couturiere parisienne, Weldon's magazine, The Ladies' Field.

⁵⁶ Μια πλήρης θερινή και χειμερινή ενδυμασία αυτή τη χρονική περίοδο περιλαμβάνει τα παρακάτω κομμάτια: θερινή- «Εσθής από λινό ή λινόμέταξο ύφασμα, κεντημένη, πίλος εκ ψιάθης ορύζης, διανθισμένος δια ρόδων (δια δίδαν), πίλος μέγας Gainsbourouje εκ μελαινής ψιάθης - δέσιμον Gravate εκ μέλανος τουλίου μετά πτερών στρουθοκαμήλου, πίλος εκ ψιάθης Ιταλίας, γαρνιρισμένος δια μεταξωτού Liberti Bleu Delft και ενός ρόδου Merechal Niel. (Δια κυρίαν) χειμερινή - τουαλέττα εσπερίδος, εκ μέλανος βελούδου μουσελίνης μπούστος σταυρωτός a la Vierge με πλάστρον εκ λευκής μεταξωτής μουσελίνης. Εις οσφύν φιόγκος μεταξωτός, κρατούμενος δια πόρπης αδαμαντίνης, επί δε της κόμης ταινία εκ γάζης χρυσής, πίλος επισκέψεως εκ μεταξωτού καστορίου Bleu Nattier - μαύρα φτερά, πίλος εσπερίδος εκ πρασίνου επαργύρου καστορίου, γαρνιρισμένος δια πτερών του αυτού χρώματος, κρατούμενου δια φιόγκου εκ τσόχας αργυράς». Βλ. *Επιστημονική Ηχώ*. Μηνιαίον εικονογραφημένον περιοδικόν των εφηρμοσμένων επιστημών και της βιομηχανίας. Ημερολόγιο έτους 1908. Εν

στη βοηθό της. Στο σπίτι συνήθως ράβονται και μάλιστα κάτω από την άμεση εποπτεία της οικοδέσποινας τα ασπρόρουχα και όλα τα απλούστερα ρούχα.

Για περιπτώσεις εξαιρετικές που επιβάλλεται ένδυμα άκρως επιμελές (εκδηλώσεις και εμφανίσεις δημόσιου χαρακτήρα, ιδιωτικές συναναστροφές, οικογενειακοί επέτειοι και συμβάντα), προστρέχει προσκομίζοντας τα υφάσματα σε οίκο μοδιστών, (συχνότατα στα κατάστιχα αναφέρονται τα ονόματα των Da Lazari και Clemence)⁵⁷ όπου για το ράψιμο μόνον φορεμάτων πληρώνει ραφτικά από 30 δρχ. (1891) μέχρι 45-50 δρχ. (1902) για κάθε τεμάχιο.

Κάποιες φορές, η οικοδέσποινα καταγράφει ξεχωριστά τις δαπάνες για αγορά «dessous» και «matinée», (χρησιμοποιεί τη γαλλική ονομασία για τα γυναικεία κάτω εσώρουχα και τα ενδοοικιακής χρήσης πρωϊνά ρούχα - βλ. Πίνακα τιμών ειδών ιματισμού), κρίνοντας ίσως από την ανεπάρκεια ή την περιοριστική ποικιλία, που χαρακτηρίζει το εγχώριο εμπόριο, και λόγω του νεοφανούς και της ποιότητας, δεν τα συγχωνεύει στη γενικότητα των ασπρόρουχων⁵⁸.

Σπανιότερα δε, μας «πληροφορεί» ότι για κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις παραγγέλλει και παραλαμβάνει τα φορέματα της από οίκο μόδας του εξωτερικού. Οι αγορές των φορεμάτων και άλλων ειδών ενδυμασίας πραγματοποιούνται το 1902, χρονιά δηλαδή του γάμου της πρωτότοκης θυγατέρας Μαριγώς Φραγκιάδη.

Αθήναις εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδη, σ. 48-49.

57 Οίκος Ευρωπαϊκής Μόδας, επί της οδού Σταδίου στην πλατεία Συντάγματος. Ενδυμασίοι υψηλής ραπτικής δια κυρίας και δεσποινίδας, τουαλέττα εσπερίδος, φορέματα. Διευθύνεται υπό της madame Da Lazari, θητευσάσης εις τον παρισινόν οίκον μόδας των Jean Philipp - Gaston Worth. Διαφήμιση εποχής. *Εφημερίς των Κυριών*, (διευθ. Καλ. Παρρέν)/1899 - αρ. 43.

58 Τα κάτω εσώρουχα διαχωρίζονται και αποσαφηνίζεται η χρήση τους κατά φύλο, σε ανδρική/γυναικεία χρήση μόλις πρόσ τη λήξη του 19ου αιώνα. Προηγούμενα τα εύπορα στρώματα φορούσαν, ενιαίο τύπο εσωρούχων, συνήθως από βατίστα. Βλ. Ο. Kibalova (στρ. 449).

Συγκεκριμένα, αναφέρει την τιμή δύο φορεμάτων 410 και 480 δρχ. αντίστοιχα, και μιας ζακέτας Zibline 1.040 δρχ., και την επωνυμία του οίκου προέλευσης ο «Modes de Paris - Worth»⁵⁹.

Ισοδύναμη προς την συνολική ενδυματολογική φροντίδα είναι και η προσοχή που αποδίδει στην υπόδηση. Οι καταγραφόμενες δαπάνες για αγορά υποδημάτων διασώζουν μία ποικιλία με διαφοροποιήσεις σε είδος, ποιότητα και χρήση : escarpins σεβρό ή λουστρίνια με χαμηλό χονδρό τακούνι, φιόγκους διακοσμητικούς και εξωραφές (40 δρχ. το ζευγάρι), μποτάκια με κορδόνια (Stiefeletten - 40 δρχ.), παπούτσια του τένις, γαλότσες και παντόφλες. Ανάλογα με τον τύπο υποδήματος, το ενδυματολογικό σύνολο και την εποχή, οι συνήθως λευκόχρωμες κάλτσες : άλλοτε από μετάξι και δαντέλα, άλλοτε από λεπτή, βαμβακερή ίνα - φλιόρ -, κολλαριστές, με διακοσμητικά στοιχεία (λουλούδια ή ζωόμορφα σχήματα).

Την βασική της ενδυμασία συνηθίζει να την συνοδεύει από πλούσια σε ποικιλία και ποιότητα εξαρτήματα - αξεσουάρ μόδας, κομψά μικροαντικείμενα λιγότερο ή περισσότερο πρακτικά και χρήσιμα τα οποία -ωστόσο- επιβάλλονται για λόγους διακοσμητικούς και ανάδειξης κάποιου συγκεκριμένου ενδυματολογικού συνόλου.

Σ' αυτές τις χαρακτηριστικές κι απαραίτητες για την εξωτερική εμφάνιση λεπτομέρειες, όπως διάσπαρτα αναγράφονται στα κατάστιχα, περιλαμβάνονται : διαφορετικά είδη καπέλου (canotier, toque, chapeau - bonnet), λεπτούφαντες τούλινες καλύπτρες προσώπου (βέλο), μικρομεγέθεις για τα προσωπικά αντικείμενα τσάντες, μπούρσες, ρεντικιούλ, και πορτοφόλια, αντουκάδες και παρασόλια για ήλιο ενίοτε δε και βροχή, ριπίδια από σεντέφι ή ελεφαντόδοντο και βενταρόλες περίτεχνες για επίσημες εμφανίσεις, φα-

59 Ο οίκος μόδας Worth θεμελιώθηκε στο Παρίσι την δεκαετία του 1850 από τον Άγγλο Charles Frederic Worth (1825-1895), ο οποίος επί σειρά ετών χρημάτισε αυλικός ράφτης. Οι δημιουργίες του οίκου Worth εκτός από τους πειραματισμούς στη μοντέρνα γραμμή παρέμειναν σταθερές στην τυποποιημένη επίσημη γυναικεία τουαλέττα, και μέχρι τη λήξη του Α' Παγκοσμίου, ο οίκος υπό την διεύθυνση των υιών Worth, προσήλκυε την αριστοκρατία του χρήματος, του

τζολέττα του χεριού, μεταξωτές ή κασμιρένιες εσάρπες και μπόα, χειρόκτια από δέρμα ή ύφασμα μεταξωτό και ποικίλματα⁶⁰.

Οι πηγές, αν και φειδωλές, αφήνουν να διαφανεί το ενδιαφέρον προς τα κοσμήματα, συχνά σημειώνεται η αγορά διαφόρων ειδών : μπρασελέ, σκουλαρίκια, κολιέ *corralium rubrum*, αλυσίδα Chatelaine, προφανώς δώρο για το ρόλοι τσέπης του συζύγου, χτενάκια μαλλιών με πολύτιμους λίθους, δακτυλίδια κλπ.

Ενδεικτικές αλλά και σποραδικές καταγραφές αντικειμένων καλλωπισμού ενισχύουν την άποψη ότι σαφώς και ενδιαφέρεται για την ατομική υγιεινή και καλαισθησία της, επιδίδεται σε αυτήν πλην όμως διακριτικά και αθόρυβα, (υπαρξη καλλυντικών σκευασιών του προσώπου, εργαλεία χειροκομίας, σάπωνες μαλακτικοί του δέρματος, μύρα και αρώματα, σκόνη για Sachets κτλ.).

Μπορεί να ειπωθεί ότι η Δέσποινα Φραγκιάδη για την προσωπική της ενδυμασία ξοδεύει 50% περισσότερα από το ποσοστό που αντιστοιχεί στις ανάγκες του συζύγου της, δηλαδή 3,08%, ενώ από κοινού και οι δύο μαζί για τις ίδιες δαπάνες ξοδεύουν το 5% περίπου του οικογενειακού προϋπολογισμού.

Η ενδυμασία των παιδιών, τουλάχιστον μέχρι την ενηλικίωσή τους περιέρχεται στη συστηματική φροντίδα της Δέσποινας Φραγκιάδη η οποία διαμορφώνει και επιμελείται τους όρους, το εύρος των ενδυματολογικών αναγκών τους, σαν ιδιαίτερη καταναλωτική κατηγορία με ξεκάθαρα κριτήρια διαχωρισμού κατά ηλικία και φύλο⁶¹.

πνεύματος και της τέχνης. Βλ. A.Latour, *Les Magiciens de la mode*, Paris 1961, σ. 25-29, 71-78.

60 Βλ. Πίνακα ειδών ιμματοτισμού /αμφίεσης, όπου και αντίστοιχες τιμές αγοράς τους.

61 Η οποσoφάνιση αυτή μπορεί να θεωρηθεί απότοκο των συγχρωτισμών με τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις για την αναγνώριση των παιδιών σαν ξεχωριστή κοινωνική υπόσταση, με συνεπαγόμενο τον ενστερνισμό της ενδυματολογικής τους διαφοροποίησης από τους ενήλικες.

Βλ. γενικότερα τις επισημάνσεις για την κοινωνική αναγνώριση της παιδικής ηλικίας και νεότητας στους κύκλους των αριστοκρατών - ευγενών και αστών, την αντανάκλαση οικονομικών κοινωνικών όρων στην παιδική - νεανική ενδυμασία

Μέσα από την φροντίδα για την ένδυση των παιδιών σηματοδοτούνται όψεις του μητρικού καθήκοντος, εξωτερικεύονται οικογενειακές αξίες, συζυγικές-γυναικείες αρετές, συνάμα τεκμηριώνεται από μία ακόμη οπτική γωνία η υλικοκοινωνική κατάσταση και θέση της οικογενειακής μονάδας στο ευρύτερο περιβάλλον ενώ προδιαγράφονται οι αναπαραγωγικές δυνατότητες προτύπων και ρόλων που τα νεαρά άτομα (ιδιαίτερα τα κορίτσια της) προσδοκούν εισερχόμενα ηλικιακά και κοινωνικά στον κόσμο των ενηλίκων.

Το ντύσιμο των παιδιών, όπως προκύπτει από τις αντίστοιχες δαπάνες για υφάσματα, υλικά και σχέδια ευρωπαϊκής μοδιστικής, ετοιμοπαράδοτα κοστούμια και φορέματα, ασπρόρουχα, παπούτσια και διάφορα ενδυματολογικά διακοσμητικού χαρακτήρα στοιχεία, υπακούει στους γενικότερους προσανατολισμούς και επιλογές της συγκεκριμένης οικογένειας.

Η προετοιμασία για ανανέωση ή συμπλήρωση του παιδικού/νεανικού ενδύματος, σημειώνεται στο κατώφλι των τεσσάρων εποχών, σε αναμονή θρησκευτικών και οικογενειακών εορτών, κοινωνικών συμβάντων και εκδηλώσεων ιδιωτικού χαρακτήρα. Στις περιπτώσεις αυτές επιστρατεύεται η ράφτρα, η οποία συνήθως απασχολείται 4 - 5 ημέρες με ημερομίσθιο 3 δραχμές, και που σύμφωνα με τις υποδείξεις της οικοδέσποινας - μητέρας αναλαμβάνει το ράψιμο, τις επιδιορθώσεις της ενδυμασίας των αγοριών και των κοριτσιών.

Τις ανάγκες για ολοκληρωμένες, επιμελέστερες εμφανίσεις ικανοποιεί η ετοιμοπαράδοτη εισαγόμενη είτε εγχώρια βιοτεχνική παραγωγή, που στο μεταίχμιο του αιώνα εξειδικεύεται και κατακλύζει την Αθηναϊκή αγορά : Αγορίστικα κοστούμια μπλε μαραίν, κασμιρένια παντελόνια, τούντ σακάκια, γραβάτες, ναυτικά σερζ για τα κορίτσια, μπέρτες από βελούδο, καπελάκια (βλ. Πίνακα ειδών ιματισμού).

και την μορφολογική εξειδίκευση της. (Philippe Aries, *L' Enfant et la vie Familiale sous l' Ancien Regmne*, Ed du Seuil, coll «UH», 1973. σ. 70-90. Ελληνική μτφ. με τίτλο «Αιώνας παιδικής ηλικίας», εκδ. Γλάρος. Αθήνα 1990).

Το ενδυματολογικό προφίλ που επιβάλλεται και ακολουθούν τα παιδιά, όπως συνάγεται και από την «ανάγνωση» διαθέσιμων οικογενειακών φωτογραφικών τεκμηρίων, απεικονίζει την υιοθέτηση της παιδικής/νεανικής δυτικής αστικής μόδας όπως αυτή διαμορφώνεται στην Ευρώπη, ειδικότερα στην Αγγλία, με υφάσματα υγιεινά, τρόπους ραψίματος καλαίσθητους, απλοποιημένους που εξασφάλιζαν άνεση και ελευθερία κινήσεων, σε αρμονία με το φύλο και την ηλικία, δείχνοντας την απομάκρυνση από παλαιότερες συνήθειες ένδυσης των παιδιών σαν να επρόκειτο για μικροσκοπικούς ενήλικες⁶².

Σταδιακά με την απομάκρυνση από την παιδική/εφηβική ηλικία, με την ενηλικίωση του καθενός από τα παιδιά, ανάλογα με το φύλο και τις ατομικές τους ενασχολήσεις, επέρχεται και η αποομαδοποίηση των αναγκών τους. Τα τέσσερα αγόρια και οι δύο θυγατέρες της οικογένειας στηριζόμενοι στη συναίνεση της μητέρας τους καθώς και στην καταβαλλόμενη πατρική χορηγία προσαρμόζουν το ντύσιμο τους σύμφωνα με τα πρότυπα που επιβάλλει το περιβάλλον τους, καταφεύγοντας είτε στον εμποροράπη τα πρώτα, είτε στον οίκο μοδιστών ή την ράφτρα στο σπίτι οι δεύτερες.

Για όλα αυτά τα χρόνια κατά μέσο όρο οι δαπάνες της ενδυμασίας των παιδιών αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό 4,045%.

Ενώ συνολικά οι δαπάνες για την ενδυμασία ολόκληρης της οικογένειας καλύπτουν το 9,03%, του οικογενειακού προϋπολογισμού.

Η ενδυματολογική συμπεριφορά αποτελεί συνδήλωση των γενικότερων ευρωπαϊκών προσανατολισμών και προτιμήσεων που δείχνουν οι ομογενείς οι οποίοι αυτή τη χρονική περίοδο εγκαθίστανται την Αθήνα. Φυσικά στην περιβολή τους δεν συγκαταλέγεται η εγχώρια φουστανέλα, (που κι αυτή ε-

62 Συνοπτικά γαι την εννοιολόγηση και αυτοτέλεια της παιδικής/νεανικής ενδυμασίας και την εξέλιξη της «παιδικής» μόδας στην Ευρώπη, κυρίως από το β' μισό του 18ου αιώνα βλ. L.Kibalova, O.Gerbanova, M.Lamarova. *Encyclopedia...* ό.π. σ. 581-585.Ειδικότερα για τον ασφυκτικό εγκλεισμό του παιδικού σώματος στις μικρογραφικές αντιγραφές της ενδυμασίας των ενηλίκων, τις ενδυματολογικές μεταβολές που σημειώνονται στα ευγενή, αριστοκρα-

γκαταλείπεται από τους ντόπιους οι οποίοι, υιοθετούν τα φράγκικα ρούχα)⁶³, επειδή δεν παράγει διαφοροποίηση, ούτε και υπενθυμίζει δεσμούς με την Ευρώπη.

Ο ενστερνισμός της ευρωπαϊκής μόδας είναι βασικό χαρακτηριστικό της ενδυμασίας των ανωτέρων κοινωνικών τάξεων⁶⁴, με πρώτο διδάξαντα το περιβάλλον της αυλής. Την εισάγουν στην ελληνική κοινωνία ως διάμεσοι της Δύσης, και μέσω αυτών «δειγματίζονται» τα άλλα κοινωνικά στρώματα (υψηλόβαθμα κρατικοί λειτουργοί, ελεύθερα, αστικά επαγγέλματα).

τικά αστικά στρώματα και τα ακολουθούμενα πρότυπα βλ. Ph. Cunnington, An Buck, *Children's costume in England 1300-1900*. London 1965.

63 Βλ. Α. Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, Αθήναι, 1908, τ.1, σ. 63.

64 Ευσύνοπτα παρατίθεται περιγραφικά η αντιπαράθεση κάποιου άλλου προφίλ σαφώς πιο συνηθισμένου και καθημερινού: «Ο Έλλην εργάτης διαιτάται κατά κανόνα πολύ χειρότερα του συναδέλφου του των λοιπών προηγμένων ευρωπαϊκών κρατών. Η κατοικία του είναι συνήθως ανθυγιεινή και εστερημένη οιασδήποτε αναπαύσεως. Η ενδυμασία του είναι πενιχρά. Σπάνιοι είναι οι εργάται, που έχουν ίδιαν ενδυμασίαν εργασίας, την οποίαν να αποθέτουν το εσπέρας μετά το πέρας της εργασίας των. Συνήθως ο Έλλην εργάτης φορεί κατά τας εργασίμους ημέρας εν παλαιόν ένδυμα, που τον κάνει να φαίνεται ενίοτε ως αλήτης, και μόνον τας ημέρας αργίας φορεί καθαρωτέραν περιβολήν. Μάλλινα ενδύματα δεν έχουν πάντοτε οι εργάται, έχοντες συνήθως ως κύριον εσωτερικόν ένδυμα φανέλλαν και ως εξωτερικόν περιβολήν εκ βαμβακερού υφάσματος».

Γ. Χαριτάκης, *Η ελληνική βιομηχανία*, Εν Αθήναις, Εστία, 1927. σ. 98.

Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση των παιδιών αντιμετωπίζεται σύμφωνα με τις αντιλήψεις που επικρατούν για τους προσδοκώμενους ρόλους και διαφορετικές δραστηριότητες των δύο φύλων στην ενηλικίωση.

Από τον πρώτο χρόνο που η οικογένεια εγκαθίσταται στην Αθήνα (1891) διοργανώνεται η ένταξη των παιδιών στο σύστημα παροχής μόρφωσης και αγωγής, το οποίο για τα μέν αγόρια συνεπάγεται εκπαίδευση που εξυπηρετεί επιλογές για ανώτερες σπουδές και επαγγελματική δραστηριότητα, για δε τα κορίτσια ανατροφή σύστοιχη του προορισμού τους : «φρόνιμες δεσποινίδες και άριστες μητέρες».⁶⁵

Στις επιλογές της οικογένειας πρωτανεύει η απόκτηση Studium Generale επιστεγασμένης κάτω από τον τίτλο του απολυτηρίου, η είσοδος σε εκπαιδευτικό περιβάλλον αντίστοιχο του υπάρχοντος κοινωνικού. Ο στόχος αυτός υποβοηθείται από τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος⁶⁶, η οποία σε γενικές γραμμές και αναφορικά με τις ανώτερες βαθμίδες εξυπηρετεί τις απαιτήσεις και προσανατολισμούς ιδιαίτερων κοινωνικών ομάδων.

65 Για το βαθμό συμμετοχής των κοριτσιών στη δημοτική και δευτεροβάθμια εκπαίδευση βλ. Σιδηρούλα Ζιώγου - Καραστεργίου, « Φρονίμους δεσποινίδας και αρίστας μητέρας», Στόχοι παρθεναγωγείων και εκπαιδευτικής πολιτικής στο 19ο αιώνα. Πρακτικά του Διεθνούς συμποσίου. *Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και νεότητας*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τ.Β σ.579 – 495, Αθήνα 1986.

66 Για την οργάνωση και την δομή του εκπαιδευτικού συστήματος βλ. Σ.Γ. Τζουμेलέας - Π.Δ. Παναγόπουλος, *Η εκπαίδευση μας στα τελευταία 100 έτη*, Αθήνα 1933. Για το ίδιο βλ. Α. Δημαράς «Εκπαίδευση 1882 – 1913», στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Μέλισσα, Αθήνα, σ. 409 - 413.

Τα αγόρια της οικογένειας φοιτούν στα δύο περιώνυμα για την εποχή σχολεία (ιδιωτικά), στο ελληνικό Λύκειο Π. Κουτούζη⁶⁷ και στο Λύκειο του Ι.Χ. Σιμοπούλου⁶⁸ στα οποία παρέχεται μόρφωση της πρώτης και δεύτερης βαθμίδας του εκπαιδευτικού συστήματος (δημοτικό, ελληνικό, γυμνάσιο).

Στα σχολεία αυτά τα κυριαρχούμενα από τα γερμανικά πρότυπα εκπαίδευσης (όπου τα μαθήματα διδάσκονται σύμφωνα με τα κατεγγραμμένα στο άρθρο 8 του ΒΔ της 31 Ιανουαρίου 1836, περί «διοργανισμού των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων» και στο ΒΔ της 31 Οκτωβρίου 1886, περί προγράμματος των τοις Ελληνικοίς σχολείοις και τοις Γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων»), τα δίδακτρα είναι υψηλά⁶⁹.

Στην περίπτωση των αγοριών της οικογένειας τα δίδακτρα καταβάλλονται για κάθε τρίμηνο και αντιστοιχούν από 50 μέχρι 90 δρχ. στο κάθε παι-

67 Ιδρύθηκε το 1884 από τον διδάκτορα της φιλολογίας Δημήτριο Παπαγεωργίου και τον Π. Κουτούζη και περιελάμβανε δημοτικό, γυμνάσιο και οικοτροφείο εσωτερικών μαθητών (αρρένων). Στεγάζονταν στην οδό Πανεπιστημίου. Στο λύκειο Κουτούζη διδάσκουν καθηγητές του πανεπιστημίου, μεταξύ των οποίων Σπ. Βάσσης, Κυπάρισσος Στέφανος, Αντ. Οικονόμου, «ενώ... μεταξύ των μαθημάτων κατείχε πρώτην θέσιν το μάθημα: Ποιά τα καθήκοντα και δικαιώματα του έλληνο πολίτου»...επίσης «χοροί, συναυλίες και πάσα διδακτική ψυχαγωγία εφημερίζεται χάριν της μορφώσεως των νεαρών σπουδαστών. Στο σχολείο αυτό φοίτησαν μεταξύ άλλων και οι Νικ. Στράτος, Αλεξ Πύρρος, Περικλ. Καραπάνος και άλλα τέκνα των πρώτων αθηναϊκών οικογενειών. Βλ. *Πανελλήνιο Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821 – 1921*, Τόμος Ε', Παιδεία – Φιλολογία, σ. 116.

68 Το επί της οδού Ακαδημίας ευρισκόμενο Λύκειο Ι.Χ. Σιμοπούλου, προήλθε από τη συνένωση του με τα Λύκεια Σουρμελή (έτος ίδρυσης 1864).

69 Σε ένα από τα «αριστοκρατικά» για την εποχή ιδιωτικά σχολεία, στο εκπαιδευτήριο του Δημ. Μακρή, οι αρχές και οι σκοποί του οποίου συμπυκνώνονται «σε σώμα εύρωστον και καλόν, ήθος ανδρώδες και χρηστόν, τρόπους κοσμίους και σεμνούς, και την διάνοιαν επί τοσούτον ανεπτυγμένη ώστε να είναι δυνατή η εις ανωτέρας σχολάς του κράτους εισαγωγή και η εν αυταίς ευδοκίμησις αυτών», τα δίδακτρα των δύο βαθμίδων διαμορφώνονται ως εξής:

Δημοτικό	A - B τάξη 10 δρχ. και Γ - Δ τάξη 15 δρχ. το μήνα
σχολείο	A - B τάξη 20 δρχ. και Γ - Δ τάξη 20 δρχ. το μήνα
Ελληνικό	A - B τάξη 25 δρχ. και Γ - Δ τάξη 20 δρχ. το μήνα,
σχολείο	
Γυμνάσιο	

προπληρωμή κατά διμήνια, εκτός πληρώνονται τα Αγγλικά, Γερμανικά και το τετράχορδον.

Τα σχολικά βαρύνουν την οικογένεια. Πηγή : Σ. Κουσουλίνος ό.π. παράρτημα σ. 16 - 17.

δί. Ξεχωριστά πληρώνονται τα εξέταστρα και τα τέλη χαρτοσήμου. Η σχολική εκπαίδευση των αγοριών υπερβαίνει τις 3.000δρχ το χρόνο, που σε ποσοστιαία αναλογία εκφράζουν περίπου το 13,72 % στο σύνολο των δαπανών⁷⁰.

Ωστόσο, η τρίχρονη ή τετράχρονη σε διάρκεια φοίτηση στις δύο βαθμίδες δεν επαρκεί για να εκμηδενίσει τις αποστάσεις που πεισματικά εξακολουθούν να μη ρίχνουν γέφυρα στην επικοινωνία των δύο νοοτροπιών, εκείνης που αποκτήθηκε στην αλλοδαπή και αυτής που υπάρχει τώρα.

Η γλωσσική ανεπάρκεια στα ελληνικά δεν ευνοεί τις επιταχύνσεις. Για αυτό μπαίνει σε εφαρμογή η παλιά συνήθεια που στο παρελθόν είχε ευδοκιμήσει : οι λειτουργίες της κατ' οίκον διδασκαλίας υποβοηθούν την παρακολούθηση και εμπέδωση των επίσημων προγραμμάτων. Για πέντε σχεδόν χρόνια, προσλαμβάνεται στην οικία Φραγκιάδη πολυμελές και πολλών κατευθύνσεων διδασκαλικό προσωπικό, το οποίο συνήθως αγρεύεται από τα δύο παραπάνω σχολεία. Σε αυτό περιλαμβάνεται ο δάσκαλος της ελληνικής γλώσσας για την άσκηση τῆς καθομιλουμένης, ο δάσκαλος για την ιστορία και τα λατινικά και τέλος για τα μαθηματικά και την φυσική πειραματική⁷¹.

Η αμοιβή των οικοδιδασκάλων διαμορφώνεται ύστερα από συμφωνία, θετικό ρόλο παίζουν οι συστάσεις και η επαγγελματική φήμη. Στα κατάστιχα περνάνε οι αμοιβές τους που κυμαίνονται από 35 μέχρι 65 δραχμές το μήνα⁷².

Εννοείται πως για το προσωπικό αυτό η εργασία είναι συμπληρωματική και οι ώρες εργασίας αναφέρονται ως μεταμεσημβρινές. Ανάμεσα στους δασκάλους που έρχονται στο σπίτι είναι ο ίδιος ο Λυκειάρχης Κουτούζης με

70 Βλ. πίνακες ετησίων δαπανών, κατηγορία εκπαίδευση.

71 Με τον ίδιο τρόπο, ανάμεσα στο αριστοκρατικό Λύκειο και τον επιλεγέντα αυστηρά οικοδιδάσκαλο οι γόνοι των Γαλλικών Τραπεζικών οικογενειών διέρχονται όσες βαθμίδες εκπαίδευσης κρίνονται αναγκαίες για την σταδιοδρομία τους. Βλ. Alain Plessis, *Regents et gouverneurs del Banque de France, Geneve, 1985*, σ.239 -244.

72 Συγκριτικά για τις αποδοχές των δασκάλων του δημοσίου. βλ. Α Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α. σ. 290. Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, ό.π. σ. 17.

60 δραχμές αμοιβή, η κ. Αριστέα, αδήλωτου επωνύμου, με 60 δραχμές. Η κ. Δαμβέργη με 40 δραχμές και ο κ. Καπλανίδης με 35 δραχμές, ο οποίος για εννέα ώρες την εβδομάδα εντατική προετοιμασία για τις απολυτήριες εξετάσεις (1894) θα αμειφθεί επιπλέον με 53 δραχμές.

Η παίδευση και η αγωγή των κοριτσιών, όπως άλλωστε το απαιτεί η κοινωνική θέση της οικογένειας, διοργανώνεται αποκλειστικά στο πλαίσιο της οικοδιδασκαλίας.

Στον αντίποδα του εκπαιδευτικού προγράμματος των αγοριών, στα κορίτσια διοχετεύεται μια υποβαθμισμένη, «ανάλαφρη» γενικών κοινωνικό - παιδαγωγικών, οικιακών γνώσεων μόρφωση, καθηκοντολογική, στα όρια και τις απαιτήσεις που περιγράφουν οι κορασιακές χρηστομάθειες, απόλυτα προσαρμοσμένη στις κρατούσες αντιλήψεις για τη γυναικεία φύση, τις δυνατότητες (βιολογικές - πνευματικές) και τον προορισμό τους⁷³.

Παράλληλα με τους οικοδιδασκάλους σημειώνεται και μόνιμη παρουσία εσωτερικής αλλοδαπής παιδαγωγού με γνώση των Γαλλικών και Γερμανικών (συνήθεια ισχυρά διαδεδομένη στις καλές οικογένειες), που συμβράττει ουσιαστικά στην ανατροφή και επιτήρηση των παιδιών, ενώ συνάμα παρέχει την συνεχή εξοικείωση με τις ευρωπαϊκές γλώσσες και τρόπους του φέρεσθαι. Η μηνιαία αμοιβή της ορίζεται στις 105 δρχ. (1891 - 1894) και θα σταθεροποιηθεί στις 70 - 75 δραχμές μετά το 1900, στο πρόσωπο μιας Γερμανίδας η οποία θα ασχοληθεί αποκλειστικά με το μικρότερο παιδί της οικογένειας².

Η εκπαίδευση των κοριτσιών : της πρωτότοκης Μαριγώς⁷⁴ και της υστερότοκης Καλλιόπης δεν παρεκκλίνει από τα ισχύοντα. Συντελείται σε ένα

73 Κατοπτρισμοί του εκπαιδευτικού αποκλεισμού τους, στο «Αναλυτικό Πρόγραμμα των μαθημάτων των πλήρων Παρθεναγωγείων και των Διδασκαλείων των θηλέων». Αθήνα 1893. *Η εκατονταετηρίς της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1836 - 1936). Η ίδρυσης της, η ιστορία της, η δράσις και αι επιδιώξεις της*, Αθήναι 1936 (για το ανώτερο Παρθεναγωγείο).

2 Βλ. *Καθολικά βιβλία ετών 1891 - 1894 και 1900 - 1905*.

74 Στο κανονιστικό πλαίσιο της καθημερινότητας, τα μορφωτικά καθήκοντα ασκούνται με τρόπο ώστε να μην διασαλεύεται το ημερήσιο πρόγραμμα, οι ρυθ-

πλαίσιο ταξικών ιδεολογικών προσανατολισμών μέσα από τους οποίους βιώνει και ο γυναικείος κοινωνικός παρασιτισμός, η αποστροφή στην επαγγελματικοποίηση και η σύνδεση αυτής με τον οικονομικό εκπεσμό, η γαμήλια αποκατάσταση σαν πεμπτουσία των προσδοκιών⁷⁵.

Ο χοροδιδάσκαλος του Ωδείου Π. Βαλάσης που για αρκετά χρόνια θα παραδίδει κάθε μήνα δέκα μαθήματα χορού αμειβόμενος με 75 δραχμές τον μήνα, οι μουσικές επιδόσεις στο πιάνο, η ερασιτεχνική ενασχόληση με το τραγούδι, διερμηνεύουν την προσήλωση της οικογένειας στους προσανατολισμούς αυτούς.

Αντίθετα τα αγόρια της οικογένειας προτρεπόμενα από το περιβάλλον τους συλλαμβάνουν τα νεύματα της μεταπρατικής κοινωνίας, απορρίπτουν την γοητεία που εκπέμπει για άλλα στρώματα το πανεπιστήμιο και ακολουθούν των αργυροπράττη δρόμο της εμπορικής - οικονομικής εκπαίδευσης⁷⁶.

μοί και ανάγκες της ιδιωτικής ζωής, ο συγχρονισμός τους με τα οικογενειακά και κοινωνικά επιβαλλόμενα.

Κάθε δραστηριότητα που αφορά στη μόρφωση (γερμανικά, γαλλικά, άσκηση στα ελληνικά, μουσική και χορός), προγραμματίζεται και εκτελείται νωρίς από 7 μέχρι 9 το πρωί, ώστε ο προμεσημβρινός - απογευματινός χρόνος, ελευθερωμένος από συναφείς υποχρεώσεις, να αφιερώνεται άλλοτε σε πρόβες και ραψίματα, σε ασκήσεις οικοκυρικής και άλλοτε σε περιδιάβαση μαζί με τη μητέρα και τα αδέρφια στα καταστήματα, σε σύντομους περιπάτους και επισκέψεις ή δεξιώσεις. Η καταγραφή και αναπαράσταση αυτού του πλαισίου πλέκεται από τις διάσπαρτες και μύχιες διηγήσεις της πρωτότοκης Μαριγώς βλ. Μαριγώ Φραγκιάδη, *Ανέκδοτο Ημερολόγιο, 1896*. (βρίσκεται στο «συρτάρι» της κόρης της κας Μαρίας Μιννέτα - σύζυγο Γεωργίου Καρβέλα. Για την εμπιστοσύνη στη χρήση τις οφειλούμενες ευχαριστίες μου.

75 Για την γυναικεία εκπαίδευση βλ. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαράγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα. 1830 - 1922*, σ. 470 - 477.

76 Η προσπέλαση των ετεροχθόνων στο Αθήνησιν πανεπιστήμιο και ο προσανατολισμός τους σε διάφορους κλάδους, αφορά σε εκείνες τις κατηγορίες φοιτητών, οι οποίοι πρόκειται να δραστηροποιηθούν (εθνικά - ιδεολογικά) και να ενταχθούν σε κοινωνικό καταμερισμό εργασίας ευρύτερα οριοθετημένου από το χώρο της εθνικής επικράτειας. (βλ. *Ο εορτασμός της 75ης επετείου του πανεπιστημίου Αθηνών. 1837 - 1912*, Αθήνα 1919, σ. 336 - 340).

Αντίθετα οι άρρενες γόννοι της επανακάμπτουσας διασποράς, όσοι κύρια νομιμοποιούν την εγκατάστασή τους στο ελληνικό κράτος, αναζητούν εξωπανεπιστημιακά εφελτρία, μέσω των οποίων θα πραγματοποιείται η ανακατανομή στελεχώσεων στις διαθέσιμες επαγγελματικές και κοινωνικές θέσεις που δημιουργούνται στην ελληνική οικονομία και κοινωνία γενικότερα.

Δύο από αυτά, στα χρόνια 1900 - 1903 δυνάμει απολυτηρίου εγγράφονται στην Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία (που ιδρύθηκε το 1894 με κεφάλαια ομογενών, κυρίως του Γρ. Μαρασλή από την Οδησσό)⁷⁷ πληρώνοντας για εγγραφή 50 δρχ. το άτομο⁷⁸.

Η παραпанεπιστημιακή ανώτερη παιδεία θερμά υποστηρίζεται από τους κύκλους των ομογενών που αντλούν τα επαγγέλματά τους μέσα από το τραπεζικό - χρηματιστικό σύστημα.

Χαρακτηριστικό είναι ότι και τα τέσσερα αγόρια της οικογενείας ξεκινώντας από την τραπεζική υπαλληλία θα δικτυωθούν στο Χρηματιστήριο, και το 1918 τα δύο μικρότερα Γεώργιος, Στρατής θα διοριστούν, (ΒΔ 5ης Οκτ. 1918, εφ. Κυβ. αριθμ. 247, 15/021918), Χρηματιστές⁷⁹.

Το σύστημα εκπαίδευσης και η διαίρεση του σχολικού μηχανισμού τόσο η οριζόντια όσο και η κάθετη (δημοτικό - γυμνάσιο - πανεπιστήμιο) προϋποθέτει μία σειρά ιδεολογικών και οργανωτικών αξιωμάτων και εμπεριέχει ένα σύνολο τυποποιημένων προαπαιτούμενων που άμεσα ή έμμεσα

Αντιλαμβάνονται τις ανάγκες και τους μετασχηματισμούς που ειδικά από το 1890 και εντεύθεν συντελούνται στην κοινωνική επαγγελματική δομή της πρωτεύουσας, αποποιούνται την ιδιότητα του κρατικοδίαιτου, (συνεπώς το πτυχίο καθίσταται λιγότερο σημαντικό), επιλέγοντας να σταδιοδρομήσουν και να δικτυωθούν στα νέα και μη κορεσμένα πεδία της χρηματιστηριακής - βιομηχανικής δραστηριότητας, μέσω και για λογαριασμό της οποίας, και όταν εφόσον κριθεί αναγκαίο μπορούν να επηρεάζουν τον κρατικό μηχανισμό και τους φορείς του. Βλ. Σ.Γ. Τζουμελέας - Π.Δ. Παναγόπουλος, *Η εκπαίδευση μας* ό.π. σ. 126 - 131. Συμπληρωματικά, Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή* ό.π. σ. 442 - 444

77 Βλ. πληροφορίες για το ιστορικό ίδρυσης, τους σκοπούς, *Καταστατικόν Βιομηχανικής - Εμπορικής Ακαδημίας*, Αθήναι 1894.

Συνοπτικά βλ. Γ. Αναστασόπουλος, *Η Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Αθήναι 1974, τ. 2, σ. 784 - 785.

78 *Βιβλίο ημερησίων εξόδων ετών 1898 - 1902*. Επίσης βλ. *Ετήσιοι Απολογισμοί Βιομηχανικής - Εμπορικής Ακαδημίας. Έτη 1900 - 1905*, ειδικά τα παραρτήματα φοιτώντων, πίνακες ονομάτων δωρητών και ευεργετών. Στους δωρητές - ευεργέτες αναγράφεται και το όνομα του Σ. Φραγκιάδη. (ποσά δωρεάς 1000 δρχ. μέχρι 3000 δρχ.)

79 *Αρχείο Χρηματιστηρίου Αθηνών*. Μητρώον Μελών Χρηματιστηρίου Αθηνών (συντάχθη κατά τον Μάρτιον 1909) ετών 1900 - 1909, σ. 10 - 11.

Επίσης Ατομικά Μητρώα - καρτέλες Χρηματιστών (μέχρι το 1924). Βλ. Αρχείο Χρηματιστηρίου Αθηνών, Ονομαστικά μητρώα, Σειρά Σ - Ω.

συναρτώνται με τους προσδιορισμούς της κοινωνικής δυναμικής και τους επιμέρους προσανατολισμούς των κοινωνικών διαστρωματώσεων και της διαδικασίας αναπαραγωγής του κοινωνικού καταμερισμού.

Στην περίπτωση της οικογένειας που εξετάζουμε, βλέπουμε να ακολουθείται η σχολική - παιδευσιακή διαφοροποίηση των εκπαιδευτικών βαθμίδων που αυτή η ίδια κρίνει απαραίτητα ότι χρειάζονται τα παιδιά της. Επιλέγει το ιδιωτικό σκέλος του εκπαιδευτικού δικτύου, εκεί όπου η σχολική αναπαραγωγή γίνεται ανάλογα με την κοινωνική-ταξική προέλευση των μαθητών⁸⁰.

Στην αντίληψη της οικογένειας το πανεπιστήμιο⁸¹ δεν εγγράφεται φορητισμένο με τους ιδεολογικούς ρόλους που από την ίδρυση, του έχουν αποδοθεί, δεν νοσηματοδοτεί «μετοχευτήριο» του ευρωπαϊκού πολιτισμού και οι παραγόμενες από αυτό γνώσεις, σπουδές δεν συμπίπτουν με τις οικογενειακές στρατηγικές.

Για το λόγο αυτό στα κορίτσια διοχετεύεται ένας τύπος εκπαίδευσης «συμβολικός», ασύμπτωτος προς την ισχύουσα δημόσια δομή, και περιορισμένος στην ιδιωτική και πρώτιστα, κατ' οίκον διδασκαλία, με απώτερο σκοπό τη σμίλευση ενός προτύπου συμπεριφοράς που θα εξωτερικεύσει τη νοοτροπία, τα σύμβολα και τους περιορισμούς που θα αποτρέπουν την ένταξη στη διαδικασία των παραγωγικών σχέσεων⁸², και θα επιτρέπουν την καλύτερη δυνατή αποκατάστασή τους.

80 Σύγκρινε Σ. Θεοτόκης, *Η εκπαίδευση στην Επτάνησο*, Κέρκυρα 1956. σ. 112-114.

81 Βλ. Κων. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή* ό.π. ειδικά τις σελίδες 430-448, που αφορούν στην εικόνα και εξέλιξη της Ανώτατης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Επίσης βλέπε τις διαπραγματεύσεις και τη βιβλιογραφία που παραθέτει στο κεφάλαιο περί παιδείας, η Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η μεγάλη ιδέα. Όψεις του Εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα. (1830-1880)*. Αθήνα, 1988, σ. 135-158.

82 Βλ. τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Thorstein Veblen, αναφορικά με την γυναικεία εκπαίδευση και την περιγραφή του ρόλου τους στο πλαίσιο της Αστικής κοινωνίας. T. Veblen, *The theory of the Leisure class*, Λονδίνο 1970. σ. 68-69 και 242-264.

Αντίθετα τα αγόρια, γίνονται λήπτες μιας εκπαίδευσης - παιδείας, ευεπίφορης των υλικών και οικονομικών τους συμφερόντων, προσαρμοσμένης σε λογικές αντιστοιχίες, εξειδικευμένης και υποστηρικτικής των λειτουργιών και ρόλων που θα αναλάβουν στην κοινωνική και επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Στην ουσία υποτάσσουν και επιλέγουν τα όρια «της παιδείας τους» στις πρακτικές του βίου τους, δεν εκλαμβάνουν την εκπαίδευση τους σαν όχημα κοινωνικής ανόδου, διότι έχουν επίγνωση της κοινωνικής τους θέσης, η οποία επιπλέον και με οικογενειακή μέριμνα έχει διασφαλισθεί.

Οικιακό - υπηρετικό προσωπικό

Το υπηρετικό προσωπικό που απασχολείται στην οικογένεια Φραγκιάδη συνακολουθεί τις ζωτικές ανάγκες της, επιβάλλεται για την καλύτερη λειτουργία του σπιτιού και την εξυπηρέτηση του νοικοκυριού. Για την ικανοποίηση των απαιτήσεων που προβάλλει τόσο ο συγκεκριμένος τρόπος ζωής όσο και ο κοινωνικός περίγυρος κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη/συντήρηση μόνιμου υπηρετικού προσωπικού, το οποίο κατά κανόνα απαρτίζεται από δύο άνδρες και τρεις γυναίκες, άτομα πέντε συνολικά. Στα βιβλία εξόδων της οικογένειας τα άτομα αυτά έχουν «περαστεί» οι μεν άνδρες ανώνυμα και μόνον με την ιδιότητα τους, χωρίς κανένα άλλο προσδιοριστικό στοιχείο, οι δε γυναίκες μόνο με τα βαπτιστικά τους ονόματα. Το ονοματολόγιο των γυναικών στηρίζεται κυρίως στο χριστιανικό εορτολόγιο, περιλαμβάνει τα ονόματα : Αγγελική, Αναστασία, Άννα, Αντωνία, Ειρήνη, Ελένη, Κατίνα, Μαρία, Μόσχω.

Το μόνιμο προσωπικό είναι οικότροφο, δηλαδή απολαμβάνει στέγη και τροφή (διαφοροποιούμενης από την των κυρίων), μισθοδοτείται σε χρήματα και είδος ανάλογα με την ιδιότητα που έχει προσληφθεί και τα καθήκοντα που εκπληρώνει.

Ο άνδρας⁸³ που αναφέρεται ως «Man», και εκτελεί χρέη θαλαμηπόλου, (τα πρώτα χρόνια η οικογένεια φέρνει άτομο με αυτή την ιδιότητα απ' ευ-

83 Οι Χιώτες συνηθίζουν να προσλαμβάνουν άνδρες στην υπηρεσία του σπιτιού ως κελλάρηδες, θαλαμηπόλους ή και απλούς υπηρέτες. Ο Παναγιώτης Σκουζές, στα νιάτα του εργάστηκε στο Βεζίρ Χάνι, σε σπίτι χιώτη εμπόρου. Βλ. Παναγή Σκουζέ, *Απομνημονεύματα, η τυραννία, του Χατζή Αλή Χασεκλή στην τουρκοκρατούμενη Αθήνα*, Αθήνα 1975.σ.106. Ωστόσο και στην οικία Σκαρामαγκά στο

θείας από την Αγγλία), αλλά και γενικότερα προΐσταται του υπόλοιπου προσωπικού, πληρώνεται στο τέλος κάθε μήνα. Ο μισθός του από 40δρχ. το μήνα το 1892, ανεβαίνει τις 45 δρχ. το 1900 και οριστικοποιείται μέχρι το 1908 στις 50 δρχ., δηλαδή η ετήσια αμοιβή του είναι 600 δραχμές.

Η αμοιβή του κηπουρού όλα αυτά τα χρόνια παραμένει σταθερή, στις 30 δρχ. το μήνα, τόσο στην Αθήνα όσο και κατά τη μετάβασή του στην Κηφισιά.

Τα μόνιμα γυναικεία μέλη της υπηρεσίας⁸⁴ είναι : η μαγείρισσα⁸⁵ που αμείβεται με 35 δρχ. και φτάνει τις 40 δρχ. το 1900, η καμαριέρα με 35 δρχ. και η τραπεζοκόμος με 20 δρχ. αντίστοιχα⁸⁶.

Στις παραπάνω καταβαλλόμενες χρηματικές αμοιβές προστίθεται και η από μεριάς των αφεντικών υποχρέωση του εφοδιασμού με την ενδυμασία εργασίας, δηλαδή ποδιά, παπούτσια ή παντόφλες των γυναικών, οικοστολή του «Man», αναλαμβάνοντας φυσικά και τα σχετικά με το ράψιμο τους έξοδα⁸⁷.

Οι χρηματικές αποδοχές του υπηρετικού προσωπικού συνιστούν ένα μέρος της συνολικής ατομικής τους δαπάνης και θα πρέπει να συνυπολογίζεται σε αυτή το κόστος συντήρησής τους (τροφή, στέγαση, θέρμανση, ενδυμασία, δώρα) που παρέχει η οικογένεια σαν εργοδότης κάθε χρόνο, στις

Ροστόβ της Ρωσίας υπηρετεί άνδρας (εκτός από τον αμαξά) ο οποίος επιστατεί και διευθύνει το υπηρετικό προσωπικό.

84 Σύγκριση με τις αμοιβές που παραθέτει η Ευτ. Λιάτα στο βιβλίο της, Τιμές και αγαθά στην Αθήνα 1839 - 1846 οικιακό υπηρετικό προσωπικό: άνδρας 24 - 25 δρχ./ μήνα, γυναίκα 15 - 18 δρχ./μήνα σ.51

85 Αναλογικά με την προσφερόμενη αμοιβή των ανδρών μαγείρων (από 100 μέχρι 200 δρχ. το μήνα) που συνήθως απασχολούνται σε εστιατόρια, ξενοδοχεία ή σε δημόσια φιλανθρωπικά κοινωφελή ιδρύματα, αυτή της γυναίκας οικιακής μαγείρισσας είναι χαμηλότερη από 2,5 μέχρι 5 φορές. βλ. Πίνακα Ημερομισθίων και μισθών στον ιδιωτικό τομέα και Προϋπολογισμό των εξόδων έτους 1905 του ορφανοτροφείου Χατζή Κώνστα, *ετήσια λογοδοσία Ιδρύματος*, Αθήνα 1906. σ.12 - 13.

86 «... Το μεγάλο σπίτι απαιτούσε περισσότερη υπηρεσία... είχαμε τώρα τραπεζιέρη, καμαριέρη, μαγείρισσα, ένα μαρμιτόν Αράπη, έναν μποάπη, έναν περιβολάρη με τον βοηθό του...» βλ. Π.Σ. Δέλτα, *Πρώτες ενθυμήσεις*. Επιμ. Π. Α. Ζάννας, σ. 140 - 141.

γιορτές των Χριστουγέννων για κάθε ένα μέλος του προσωπικού δίδονται 15 δρχ. ως «Xmas Bones», στο γάμο της πρωτότοκης θυγατέρας της οικογένειας προβλέπεται η ανάλογη ένδυση για το προσωπικό (βελάδα για το Man, φορέματα και παπούτσια στις γυναίκες).

Η μισθοδοσία, οι συνολικές απαιτήσεις που υπαγορεύονται από την συντήρηση του τακτικού υπηρετικού προσωπικού αντιπροσωπεύουν κατά μέσο όρο μια μηνιαία δαπάνη 150 δρχ., δηλαδή το 5,64 % του οικογενειακού προϋπολογισμού.

Ωστόσο πολύ συχνά καλείται και έκτακτο βοηθητικό προσωπικό που ασχολείται ή εποχιακά ή κατά περίπτωση. Αυτό διαφοροποιείται ως προς το φύλλο, το είδος εργασίας και την αμοιβή. Οι άνδρες προορίζονται για χονδροδουλειές, όπως τακτοποίηση και αποθήκευση κάρβουνου, μεταφορά χώματος, κοπριάς. Ο καρβουνιάρης πληρώνεται 1,50 δρχ. για την σχετική εργασία. Άλλοι καλούνται για «μαστορέματα», μικροεπισκευές, τοποθέτηση σωλήνων, μικροχτίσματα με αμοιβή κυμαινόμενη μεταξύ 2 και 4 δραχμών.

Στην κίνηση και συντήρηση της άμαξας, ο αμαξάς που προσλαμβάνεται για την εξοχική της Κηφισιάς κατοικία, αμείβεται με 30 δρχ. τον μήνα.

Οι γυναίκες καλούνται, στη γενική προετοιμασία του σπιτιού που γίνεται με την αλλαγή κάθε εποχής για την υποδοχή εορτών, για παράδειγμα η γυναίκα που αναλαμβάνει τα χαλιά, δηλαδή, τίναγμα, πλύσιμο, στέγνωμα, φύλαξη, για 5 μέρες δουλειάς αμείβεται με 15 δρχ. Κάποια άλλη γυναίκα που ασχολείται με την γενική καθαριότητα του σπιτιού, τρίψιμο πατωμάτων, γυάλισμα επίπλων, φωτιστικών και ασημικών για 20 ημέρες εργασίας αμείβεται με 30 δρχ.

Η πλύστρα έρχεται 2 φορές την εβδομάδα και για τα πλυστικά η οικοδέσποινα χρεώνει 2 δρχ. την φορά. Για το σιδέρωμα κολλάρισμα των ρούχων, η σιδερώστρα έρχεται 3 φορές την εβδομάδα με 1 δρχ. αμοιβή.

87 Βλ. σχετικά με τα είδη και ποιότητα ένδυσης του προσωπικού τον πίνακα τιμών ένδυσης - ιμματοτισμού.

Πολύ συχνή προσέλευση κεντήστρας, (το κέντημα βρίσκεται σε υπόληψη), λόγος γίνεται για την ασπροκεντική και τις αριστοτεχνικές δαντέλες που προέρχονται από τα χέρια τροφίμων του Αμαλείου. (Η Δέσποινα Φραγκιάδη είναι μέλος του Συμβουλίου και Ευεργέτης). Για 31/2 ημέρες δουλειάς η κεντήστρα αμοίβεται με 11 δραχμές.

Η παρουσία και συντήρηση πολυμελούς και διαφορετικών κατηγοριών οικιακού - υπηρετικού προσωπικού εκτός του ότι αποτελεί καταβολή⁸⁸ και «σύμβολο», κοινωνικής θέσης, περιγράφει, τεκμηριώνει την υλική - πολιτιστική κατάσταση της οικογένειας σε αντιστοιχία με τα εισοδήματα της, τον χαρακτήρα των αναγκών και τα ποσά που δαπανά για την ικανοποίησή τους.

88 Στα οικογενειακά και κοινωνικά περιβάλλοντα όπου διήλθε τη νεότητα του το ζεύγος των Φραγκιάδη, η ύπαρξη υπηρετικού προσωπικού ήταν επιβεβλημένη και απαραίτητη για την συντήρηση του νοικοκυριού και την προσωπική τους εξυπηρέτηση.

Το επιβεβλημένο και το κόστος δαπάνης των οικιακών υπηρεσιών που απολαμβάνουν οι ευκατάστατες οικογένειες σημειώνεται στον C.M. Cipolla, *Η Ευρώπη πριν από την βιομηχανική επανάσταση*, ό.π., σ. 54 - 57

Υγεία και Φάρμακα

Στα συμβάντα του κύκλου ζωής⁸⁹ της οικογένειας, είτε στο σύνολο της σαν ανθρώπινη ομάδα, είτε ξεχωριστά σε κάθε ένα από τα μέλη της, οι κάθε τύπου αρρώστιες επιδρούν στη διαμόρφωση της ψυχοσωματικής κατάστασης και εικόνας (ατομική / συλλογική) που προσλαμβάνει το σώμα, μιας και αυτό σημασιοδοτεί την αναπαράσταση που έχει η ατομική / συλλογική μονάδα για τον εαυτό της, τους άλλους και τον κόσμο. Κοινωνικοπολιτιστικοί παράγοντες (αστικό περιβάλλον, παιδευσιακό, υπόβαθρο κοινωνική ένταξη, βιοτικό επίπεδο), ορίζουν τη στάση της απέναντι στις εκδηλώσεις ασθενειών και ακόλουθα στις θεραπευτικές αγωγές. Στις αποσκευές του αστικού πολιτισμού της συμπεριλαμβάνεται αξιολογικά και έμπρακτα η σταθερή, παραπομπή στους εξειδικευμένους γιατρούς⁹⁰, γεγονός που αποκλείει τον ενστερνισμό ιαματικών μέσων αμφιβόλου αποτελεσματικότητας τα οποία εκπορεύονται από πρακτικούς θεραπευτές⁹¹.

89 Για την ευνοιολόγηση του κύκλου ζωής (Life cycle), τα κανονικά ή προσδοκώμενα συμβάντα - είδος στον κόσμο των ενηλίκων, γάμος, τεκνοποιία, θάνατος, έρωτας βλ. B.L. Neugarten, «Time, age and the Life cycle», *American journal of psychiatry*, 13617, Julie 1979.

90 Η Δέσποινα Φραγκιάδη, στην αλληλογραφία της με τους οικείους της στο Ροστόβ, επισημαίνει ότι ο οφθαλμίατρος διέγνωσε «πάθησιν», και τη σύσταση για εμβολιασμό των παιδιών κατά της ευλογιάς. Βλ. *Κρατικό Αρχείο Περιοχής Ροστόβ*. Αταξινόμητη σειρά : Αλληλογραφία διαφόρων ιδιωτών βλ. Επιστολές με ημερομηνία 14 Σεπτεμβρίου και 20 Δεκεμβρίου 1889 Αποστολέας

Δ. Φραγκιάδη παραλήπτης οικογένεια Σκαρμαγκά.

91 Για την παραδοχή μεθόδων λαϊκής - πρακτικής θεραπευτικής και την πρόσληψη από ομάδες του «αγροτικού πολιτισμού», όπου αποκλειστικά ή συνδυαστικά χρησιμοποιούνται πρακτικοί γιατροί, βότανα κι ευχέλαιο ή τα λείψανα και το νερό κάποιων αγίου καθώς και ιδιοσκευάσματα πικροφάρμακου βλ. Ph. Rack, *Culture and mental disorder*, London 1982, ειδικά την εισαγωγή σ. 4 - 13.

Η οικογένεια των Φραγκιάδη, ήδη από τα χρόνια διαμονής στην Αγγλία, διοχετεύει τα απαραίτητα κονδύλια στην εξασφάλιση ιατρικών υπηρεσιών, τις οποίες αντιλαμβάνεται σαν μια ανάγκη που πρέπει (και μπορεί) να ικανοποίηση το ίδιο συνετά όπως εκείνες της ένδυσης, κατοικίας ή διατροφής.

Το ιατρικό ιστορικό του Στέφανου (επίνοσος, ένα βρογχικό άσθμα που μάλλον δεν αποθεραπεύτηκε ποτέ), οφθαλμολογικά προβλήματα οι τοκετοί της Δέσποινας (προσφυγή σε γυναικολόγο και σε μαία) και τα παιδιά (νοσήματα και εμβόλια), οδηγούν στη συνεχή επικοινωνία με επαγγελματίες γιατρούς αλλά και στη γενικότερη τήρηση κανόνων προσωπικής και δημόσιας υγιεινής (μήπως τούτο δεν μαρτυρούν και τα υγιεινατάρια που αγόρασε στην Αγγλία η οικοδέσποινα - νεότοκος μητέρα;).

Ίσως αυτή η εξοικείωση με τις αγωγές πρόληψης και την επίσημη ιατρική θεραπευτική, εκτός από τους προαναφερθέντες παράγοντες, να οφείλεται στις ανακλήσεις του βαρύτατου επιδημικού παρελθόντος, στην οδυνηρή ανάμνηση του θανάτου, από χολέρα του αδελφού Μιχαήλ Φραγκιάδη, ίσως και στις επιβιώσεις των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων της Αγγλίας, (ρευματισμοί, πυρετοί).

Συνάμα και η ισχυρή επιστημονική παράδοση καθώς και οι καινοτομικές εξελίξεις που συντελούνται στον Ευρωπαϊκό χώρο ωθούν -πρώτιστα- τους ευπόρους σε σχεδιασμένη μετάβαση προς το οικογενειακό γιατρό και τα θεραπευτήρια όπου με σιγουριά και ασφάλεια αντιμετωπίζουν τις παθήσεις τους.

Η παράθεση των δαπανών που έχουν καταγραφεί και αφορούν στην κατηγορία της υγείας αναδεικνύει αδρά το εύρος και την ποιότητα της ιατροφαρμακευτικής φροντίδας που απολαμβάνει η οικογένεια μετά την μετοικεσία της στην Ελλάδα.

Ταυτόχρονα αποδεσμεύονται πληροφορίες οι οποίες περιπτωσιολογικά ενσωματώνονται στην αντίστοιχη εικόνα που εμφανίζει η Αθήνα κατά τον λήγοντα 19^ο αιώνα και αρχόμενο 20^ο αιώνα.

Οικογενειακός γιατρός των Φραγκιάδη είναι ο καθηγητής Γεώργιος Μακκάς⁹², αρχίατρος του Γεωργίου Α, με ιατρείο στην οδό Ομήρου, ο οποίος για μια πενταετία προσφέρει τις υπηρεσίες του έναντι μηνιαίας αμοιβής δραχμών 50⁹³.

Αργότερα, στη θέση του αναλαμβάνει ο γιος του Νικόλαος Μακκάς⁹⁴ ο οποίος θα αναπτύξει φιλικούς δεσμούς με τους Φραγκιάδη, η κοινή καταγωγή και η συνεύρεση με τις ιδιότητες του γιατρού (για τον ένα) ή του συμβούλου (για τον άλλο), σε διάφορα ιδρύματα θα συμβάλλει σ' αυτό.

Η αμοιβή του κατά κανόνα ορίζεται σε ετήσια βάση κάθε Δεκέμβρη του λήγοντος έτους παίρνει 500 δρχ⁹⁵.

Εκασταχού στα ποσά της ετήσιας αμοιβής προστίθεται 200, άλλοτε 300δρχ. Το 1904 αποτελεί κορύφωμα, στις 31 Δεκεμβρίου καταβάλλεται στον Νικόλαο Μάκκα το ποσό των 3.000 δρχ⁹⁶.

Από το διαθέσιμο τεκμηριωτικό υλικό και παράλληλες πληροφορίες, συνάγεται ότι τα διάφορα προβλήματα υγείας, η φύση των παθήσεων αντιμετωπίζονται με την σταθερή παραπομπή στους κορυφαίους για κάθε περιστατικό γιατρούς, οι οποίοι λόγω επιστημονικού κύρους, φήμης και υλικού επιπέδου έχουν αποκομίσει θετική εικόνα, ταυτότητα και εντάσσονται στα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα.

92 Γεννημένος στη Χίο το 1818, πέθανε στην Αθήνα το 1905, εγκύκλια γράμματα στην Τεργέστη σπουδές Πανεπιστημιακές στο Μόναχο, στη Βιέννη, το Παρίσι. Διετέλεσε Διευθυντής Δημοτικού Νοσοκομείου Σύρου, καθηγητής της Νοσολογίας (1840 διορίζεται το 1849) στο πανεπιστήμιο Αθηνών, διευθυντής της Κλινικής Ιατρικής στο Νοσοκομείο, στη θέση του κ. Βούρου και Κοσμήτορας ιατρικής Σχολής το 1887 -1888. Βλ. Δ.Α. Δημητριάδης, *Απάνθισμα βιογραφικών των από της συστάσεως του Ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων τον βίον καθηγητών αυτού 1837 - 1916*, Αθήναι 1916. σ. 38, 128.

93 Βλ. *Το Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891 - 1894*

94 Γεννημένος στη Σύρο 1874, σπουδές στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου του Μονάχου, καθηγητής φαρμακολογίας, από την ίδρυση του Ευαγγελισμού διευθυντής της παθολογικής κλινικής (1883 - 1906) μέλος του Δ.Σ. του Ε.Ε.Σ., γιατρός στο Δρομοκαίτειον, συνιδρυτής του περιοδικού «Γαληνός», δις κοσμήτορας της Ιατρικής Σχολής 1897 - 1898 και 1911 - 1912.

95 Βλ. *Καθολικό βιβλίο εξόδων, 1900 - 1905*.

96 Βλ. *Καθολικό βιβλίο εξόδων, ό.π.,*

Όσα παθολογικά περιστατικά δεν έχριζαν ανάγκη κλινικής νοσηλείας για την διάγνωση της αρρώστιας και την επιμέλεια της θεραπείας αντιμετωπίζονται με την επίσκεψη του γιατρού στο σπίτι.

Οι αμοιβή των γιατρών έφτανε μέχρι 25 δρχ. την επίσκεψη και επιπρόσθετα πληρωνόταν η δαπάνη της κάθε φορά προτεινόμενης θεραπευτικής αγωγής, που συνήθως έφτανε τις 100 δρχ., ενώ σε εξαιρετικές και πολύπλοκες καταστάσεις μπορούσε και να τριπλασιασθεί, (βλ. πίνακα και αμοιβές γιατρών).

Οι επισκέψεις στο ιατρείο αφορούσαν κυρίως περιπτώσεις που ήταν απαραίτητες όπως οι εργαστηριακές εξετάσεις καθώς και διάφορες οδοντιατρικές εργασίες. Ένα παράδειγμα, το 1901 για εργασίες προσθετικής καταβάλλεται δαπάνη ποσού 1.000 δρχ. (βλ. πίνακα γιατρών και αμοιβών).

Για βαρέα ή χρόνια νοσήματα και χειρουργικές επεμβάσεις προσέρχονται στο θεραπευτήριο «Ευαγγελισμός» το οποίο διαθέτει σύγχρονο για την εποχή εξοπλισμό και έμπειρο ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό⁹⁷.

Στον Ευαγγελισμό το 1902 και το 1904 μέλη της οικογενείας (δεν έχουν διευκρινιστεί τα πρόσωπα και τα αίτια εισαγωγής), περιθάλπονται στο παθολογικό και χειρουργικό τμήμα του ιδρύματος, τα οποία διευθύνουν αντίστοιχα οι Μακκάς Νικόλαος και Γερουλάνος Μαρίνος, δύο από τους γιατρούς στους οποίους και ιδιωτικά απευθύνεται η οικογένεια (βλ. πίνακα γιατρών - αμοιβών). Με τις εισαγωγές στο θεραπευτήριο συμπίπτουν και οι υψηλές δαπάνες που έχουν καταχωρηθεί στα κατάστιχα⁹⁸.

Η ονομαστική και κατά ειδικότητα παράθεση των μελών της Ιατρικής κοινότητας⁹⁹ στην Αθήνα στον φθίνοντα 19^ο αρχές 20ου αιώνα με τα οποία η οικογένεια είχε δοσοληψίες απεικονίζει τον πυρήνα των πρωτοκλασάτων

97 «Η προθυμία των ευπόρων να προσέρχονται εις το Νοσοκομείο προς θεραπείαν, ανεπτύχθη και οι ασθενείς ηυξάνουν ολοένα και περισσότερον» σελ. 158»

Γενικότερα για την ποιότητα νοσοκομειακής περίθαλψης που προσέφερε ο Ευαγγελισμός στα χρόνια 1900 - 1910 βλ. Μαρίνος Γερουλάνος *Αναμνήσεις 1867 - 1957 Σελίδες από την ιστορία της νεώτερης Ιατρικής στην Ελλάδα*, σ. 133 - 167.

98 *Καθολικό βιβλίο εξόδων, 1900 - 1905.*

γιατρών, το ακαδημαϊκό επαγγελματικό κοινωνικό τους επίπεδο. Όλοι αυτοί διαμόρφωσαν παράδοση στην εξέλιξη της Ιατρικής επιστήμης στην Ελλάδα.

Το ύψος των αμοιβών τους αποτελεί συνάρτηση των χαρακτηριστικών τους, συνάμα αποτιμούν τις δυνατότητες της οικογένειας η οποία μπορεί και «καταναλώνει» υψηλού επιπέδου ιατρική περίθαλψη.

Πίνακας Γιατρών και Αμοιβών

Γαζέπης¹⁰⁰ Γ. Οφθαλμίατρος, οδός Θεμιστοκλέους 3.

Γερουλάνος¹⁰¹ Μ. Παθολόγος Χειρουργός 25 δρχ. η κατ' οίκον επίσκεψη και 100δρχ. η θεραπεία (20.10.1904).

Δημητριάδης¹⁰² Δημ. Λαρυγγολόγος 8 επισκέψεις κατ' οίκον - σύνολο 125 δρχ. (12.05.1906). 15,60 δρχ. η επίσκεψη.

Κανέλλης Παθολόγος Οδός Πινακωτών 24. Δύο επισκέψεις κατ' οίκον σύνολο δρχ. 32 (12.02.1907). 16 δρχ. / επίσκεψη).

Marcus Allan. Ετήσια αμοιβή 300 δρχ. (07.04.1893)

Μαυρίκος Επίσκεψη και θεραπεία κατ' οίκον - σύνολο δρχ. 143 (1904).

Επίσκεψη κατ' οίκον δρχ. (1906).

Επίσκεψη και θεραπεία 50 δρχ. (1906).

Μανούσος Π. Θεραπεία 350 δρχ. (19.06.1904).

99 Βλ. πίνακα Γιατρών και αμοιβών.

100 Καθηγητής Οφθαλμολογίας (1899) στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Μαθητής του Φωτεινού Πάνα. Διευθυντής του Οφθαλμιατρείου. Κοσμήτορας ιατρικής Σχολής 1904 - 1905.

101 Γερουλάνος Μαρίνος. Πάτρα 1867. Διευθυντής του Χειρουργικού τμήματος του Ευαγγελισμού 1902 - 1914. Καθηγητής (1911) Χειρουργικής Παθολογίας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Σπούδασε στο Μόναχο εργάστηκε σαν βοηθός των, καθηγητών Rotten στο χειρουργικό τμήμα του Νοσοκομείου του St. Hedwig Βερολίνου και Helberich στη κλινική του Κιέλου. Κοσμήτορας Ιατρικής Σχολής 1916 - 1917.

102 Δημητριάδης Δημήτριος. Γεννημένος 1869. Καθηγητής Ωτολογίας και Λαρυγγολογίας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Ειδικεύτηκε στη Βιέννη (1889 - 1893). Εφευρέτης τελειότατου Ωτοσκοπίου

Μπαλάνος Σ. Οδός Ακαδημίας. Θεραπεία 200δρχ. (31.12.1906).

Μητσόπουλος. Θεραπεία 100 δρχ. (22.10.1906).

Μπίστης. Επίσκεψη 20 δρχ. (22.10.1906)

Newmung. Ετήσια αμοιβή 200 δρχ. (29 .1.1893).

Ορφανίδης Δημ. Ετήσια αμοιβή 700 δρχ. (01.12.1892).

Σπυρίδης. Θεραπεία 140 δρχ. (1908).

Walker M. John. Οδοντογιατρός. Ετήσια αμοιβή 700δρχ.
(24.06.1900).

Εργασίες προσθετικής 1000δρχ.(1901).

Ετήσια αμοιβή 200 δρχ. (1902).

Επίσκεψη στο ιατρείο 50 δρχ. (15.05.1906).

Στις αναγκαιότητες της μεταθεραπείας και υποστήριξης της ανάρρωσης, συνήθως ύστερα από δύσκολα περιστατικά, μάλλον και με την υπόδειξη των θεραπόντων, κρίνεται απαραίτητη η πρόσληψη εξασκημένης νοσηλεύτριας.

Στα κατάστιχα υπάρχουν δύο μόνο αναφορές : μία βοηθός νοσοκόμα αναφέρεται στο έτος 1892 (23.05), όπου για εργασία μιας εβδομάδας καταβάλλονται 28 δραχμές, ενώ δώδεκα χρόνια αργότερα (29.06.1904) θα αναφερθεί ποσό 150 δραχμών το οποίο αναλογεί σε υπηρεσίας νοσηλευτριάς, για εργασία 4 εβδομάδων.

Συνακόλουθες των ιατρικών επισκέψεων του κόστους και του επιπέδου περίθαλψης γενικά, οι προτεινόμενες αγωγές θεραπείας, οι οποίες στρέφουν και μάλιστα τακτικότερα ένα μεγάλο κονδύλι προς τα φαρμακεμπορεία ή τα φαρμακεία των Αθηνών¹⁰³. Τα διαφόρων ειδών ιάματα που συγκεντρώθηκαν από πρωτογενές υλικό και που χρησιμοποιήθηκαν από την οικογένεια συνθέτουν τον επόμενο Πίνακα Φαρμάκων.

103 Από τα πολυδιαφημιζόμενα είναι του Α.Μ. Μπόγρη, Αιόλου 88, εδώ πωλούνται μεταλλικά ύδατα Vichy, Rougue, Janos, Carabana, και οίνος Κολαμπόγρη 3,50 δρχ. η φιάλη. Από διαφήμιση εποχής, βλ. Κουσουλίνος, *Ημερολόγιο*, ό.π., σ. 276.

Εμφανέστατα δε αποτυπώνουν την ηβάσκουσα φαρμακοτεχνική και φαρμακοχημεία¹⁰⁴ της εποχής και δείχνουν ότι βασίζονται κυρίως σε φυτικές ή ζωϊκές ουσίες και ορυκτά.

104 Η πλέον έγκυρη φαρμακολογία μετά από την Βαυαρική μετάφραση στα Ελληνικά και Λατινικά του 1837 και τη συμπλήρωση της 1868, είναι η Κρατική Ελληνική Φαρμακολογία II που άρχισε να συντάσσεται το 1917 για να εκδοθεί το 1924 από ομάδα Επιστημόνων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΑΡΜΑΚΩΝ¹⁰⁵

Έτος	Είδος	Τιμή	Έτος	Είδος	Τιμή
1891	Μουρουνόλαδο		1899	Ferratine	4,00
	Κινίνο	0,40	1900	Νερό Άνδρου. Κάρνα	
	Γλυκερίνη	1,50		Κολα	
	Πυρετικό	6,40	1901	Νερό Κυλλίνης	2,40
	Λάδι	1,50		Pelletier 3 τεμ.	3,00
	Αψιθιά 300 δράμια	3,00		Papier fauud	6,00
	Ευκάλυπτος	1,00	1902	Sirap flon	3,50
1892	Ρετσινόλαδο	1,40	1903	Gociaron	7,50
	Ανθόνερο	1,10		Pertonale	1,20
	Καμ φορά	7,40		Menthole Μινθόλη	7,50
	Mixture για βήχα	1,40-3		Robin	2,50
	Νερό Vichy	1,40		Rigolots	
	Νερό Κολωνίας	6,00	1904	Jodine ballu	
	Sead water alum.	3,00		Vaccine εμβόλιο τα	6,00
	Νερό Quina	3,00	1905	6 φιαλίδια	2,80
	Barleu loz	12,00		Cocaine	
	Βισμούθιο	1,50		Subline	
	Απολυμαντικό	2,00	1906	Elliman's	
	Σόδα	0,90		Caraban	
	Ανθρακικό οξύ	2,80		Ασπιρίνη	
1893	Geraudel	2,25		Eau oxugene 12 βαθμών	3,80
	Βορικό οξύ	0,60	1907	Goudron	0,20
	Θειάφι	2,10		Σπίρτο	2,25
1894	Garbolic accid		1908	Odol	2,50
	Φαινικό οξύ	2,90		Scrubb	

105 Τα φάρμακα ακολουθούν μόνον τη χρονολογική σειρά της πρώτης λήψης καταγραφής τους στα βιβλία εξόδων και δεν αναγράφονται οι ποσότητες, διότι δεν ισχύει καμμία τυποποίηση. Η ζήτηση υπαγορεύεται από τον ορισμό του θεράποντα ιατρού την πείρα του φαρμακολόγου.

Γενικά όμως για την περίοδο αυτή βρίσκονται σε ισχύ τα κατά Αφεντούλη φαρμακευτικά μέτρα και σταθμά ήτοι :

Λίτρο Libra : 360 γραμμάρια
Γαλλικά

Ογγιά Uncia : 11/2 Libra → 30 γραμμάρια Γαλλικά

Δραχμή : 1/8 Uncia → 3,75 « «

Drachma

Γραμμα : 1/3 Drachma → 1,25 « «

Σιτάριον : 1/60 Drachma → 0,063 « « .

Στον παραπάνω πίνακα επιχειρήθηκε να μεταγραφεί η εκλείπουσα σε περιεχόμενο και χρήση ονοματολογία¹⁰⁶ φαρμάκων της εποχής (βέβαια τα βασικά συστατικά ανευρίσκονται και στις σημερινές πολύπλοκες συνθέσεις), αλλά ταυτόχρονα να αποκαλυφθούν οι δυνατότητες για την συμπτωματική ή προληπτική θεραπεία, την ίαση παθήσεων και την παροχή πρώτων βοηθειών.

Στο σημείο αυτό απαραίτητα συμπληρωματική είναι και η γνώση και οι χρήσεις του περιεχομένου ενός φαρμακείου στο σπίτι, προχείρου αλλά ικανού να προσφέρει τα απαραίτητα σε κάθε αιφνίδιο ατύχημα:

-Αιθήρ (30 γραμμ.) 1 δόση 5-20 σταγόνες : Λιποθυμία, καταπραϋντικό νεύρων.

-Αμμωνία (100 γραμμ.): Λιποθυμία, συγκοπή, μέθη, ρευματοπόνοι, νευραλγίες.

-Λαύδανον (15 γραμμ.): Πόνοι στομάχου-κωλικού, διάρροια, δυσεντερία.

-Υπερχλωριούχος σίδηρος: (20 γραμμ.) επίσχεση αιμορραγίας.

-Φαινικού οξέως διάλυμα: (100 γραμμ.) πλύσιμο πληγών, απολυμαντικό.

-Βορικού οξέως διάλυμα: (200 γραμμ.) πλύσιμο πληγών και για διάλυση του φαινικού οξέως.

-Οινόπνευμα απλό ή καφουρούχο: (100 γραμμ.) εντριβές.

-Αλόη: (30 γραμμ.) 1 δόση = 4-5 κόκκοι ή ½ δραμιού για καθαρτικό στομάχου.

-Αντιπυρίνη: (20 σκονάκια εκ 10 κόκκων) 1-2 σκονάκια 2 φορές ημερησίως.

-Καφουρά: (150 γραμμ.) Καφουρούχα ρακή και λάδι, για κλύσματα κατά των μικρών σκωλήκων – 1 δόση 1,1 γραμμάρια.

106 Βλ. σχετικά Αν. Δαμβέργης, *Τα νέα Φάρμακα*, Αθήνα 1899.

- Γλυκερίνη: (100 γραμμ.) ως μαλακτικό χεριών.
- Βαζελίνη: (50 γραμμ.) για επαλείψεις, και δυναμωτικό μαλλιών.
- Υδωρ Μελίσσης: (100 γραμμ.) ως διεγερτικό.
- Βάμμα Άρνικας: (30 γραμμ.) για επιδέσεις τραυμάτων, πλύσεις.
- Μολυβδόνη: (οξικός μόλυβδος) για επιθέματα επί φλογισμένων μερών.
- Εμετικόν: (με σκόνη Ιπεκουάνης) για κατασκευή ξηρίων ? του γραμμ.
- Σόδα: για δυσπεψία.
- Στυπτηρία: για γαργαρισμούς, επίδεση επί αιμορραγούντων μερών.
- Ρετσινόλαδον: ως καθαρτικό.
- Άλας Αγγλικόν – Κιτρική Μαγγνησία: ως καθαρτικόν.
- Θεϊκή κινίνη: (ξηρία εκ 5 κόκκων).
- Κίνα Βασιλική: ως τονωτικό, αντιπυρετικό, 10-15 γρ. ως αφέψημα.
- Βισμούθιον: για διάρροια, κολικοπόνος.
- Σιναπισμοί: 1 γρ.
- Λιναρόσπορος: 1 γρ.
- Εκδόρια, τσιρώτον, ταφέτα.
- Menthol: (μινθολίνη) για ναυτία.
- Κοκαΐνη σε τροχίσκους: - για ναυτία.
- Κάρνα-κολα: - για ναυτία.
- Τύλιο-Πέτρα της κολάσεως: (Νιτρικός Άργυρος) για καυτηριάσεις.
- Αλτάϊα.
- Σαμπουκόν.
- Μολοχάνθη.
- Χαμόμηλο.
- Μεταλλικά ύδατα¹⁰⁷: Υδωρ Άνδρου, Νατριούχα Αλκαλικά ύδατα πλούσια σε ανθρακικό οξύ, «ωφελούσι τους πάσχοντας από ψαμμίαση και κάτταρρο στομάχου».

107 Από τις πιο τακτικές και απαραίτητες προμήθειες της οικογένειας.

-Υδωρ Αιδηψού - Πολύ-χλωριούχο και Ανθρακικό και Θεϊκό Ασβέστιο: για πάσχοντες από χρόνιους ρευματισμούς, αρθρίτιδες.

-Υδωρ Κυλήνης - Έχει Θεϊκό Νάτριο, Μαγνήσιο, Ασβέστιο και Θειούχα άλατα και Ιωδιούχο Νάτριο: για χρόνιους ρευματισμούς.

-Νερό Vichy – ήπιο Αλκαλικό.

-Νερό πηγής Hopital¹⁰⁸.

Στα χρόνια αυτά, από το οικογενειακό βάλαντιο, για θέματα που αφορούν στη φροντίδα της υγείας και στην αντιμετώπιση της αρρώστειας, χρονίζουσας είτε περιστατικής, διοχετεύονται τα απαραίτητα χρηματικά ποσά, τα οποία συνήθως αντιπροσωπεύουν το 5% των ετησίων δαπανών. Εξαίρεση αποτελεί το έτος 1904, όπου ο οικογενειακός προϋπολογισμός επιβαρύνεται με το ποσό των 6.615,55 δραχμών, δηλαδή με το 15,17% επί των συνολικών εξόδων που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια του.

Πίσω από την δυνατότητα ικανοποίησης των ιατροφαρμακευτικών αναγκών, εντοπίζεται το σημασιολογικό στίγμα αντιμετώπισης των νοσημάτων : παραπομπή σε ατομικές – συλλογικές ταυτότητες, σε διαδικασίες οριοθέτησης, προσδιορισμού και αποδοχής.

Η προτίμηση/πρόσβαση στην ειδήμονα ιατρική γνώση, η απόθεση για την πρακτική θεραπευτική, προσγράφονται σε πολιτισμικά – αξιακά συστήματα και πεποιθήσεις που δεν παραμορφώνουν ούτε διακυβεύουν –έστω και στις πιο άσχημες περιπέτειες της ζωής- την επιθυμητή εικόνα.

108 Βλ. Ι.Βρεττός, *Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιο, έτος 1901*, σ. 338-340 κατά τον ιατρόν Α.Δ.Καλιβωκάν.

Οικογενειακή ατμόσφαιρα και κοινωνική ζωή

αναψυχή και ψυχαγωγία

Αθλοπαιδιές, εκδρομές και ταξίδια

Οι αθλητικές παραδόσεις της Ευρώπης, ιδιαίτερα εκείνες της Αγγλίας αλλά και η σημειούμενη εγχώρια κίνηση¹⁰⁹ επιπνέουν και ωθούν μέλη της οικογένειας προς τους αθλητικούς χώρους σε ενεργοποίηση η οποία θα πρωτοεκφραστεί με την συμμετοχή των αγοριών στο νεοιδρυθέντα Εθνικό Γυμναστικό Σύλλογο Αθηνών (έτος ίδρυσης 1893). Για αρκετά χρόνια τα αγόρια των Φραγκιάδη συνδράμουν οικονομικά το Σύλλογο, καταβάλλοντας ετήσια εισφορά 100 δρχ. το άτομο¹¹⁰ ανεξάρτητα από την τακτική τους μηνιαία συνδρομή¹¹¹. Συχνά έρχονται το γυμναστήριο του Συλλόγου το οποίο ήταν εγκαταστημένο στην οδό Κηφισίας απέναντι από τον ανακτορικό κήπο.

Στις αθλοπαιδιές που ως γνωστόν αποτελούν αγγλικές επινοήσεις προσέρχεται η συντριπτική μερίδα των περί τα αθλητικά ασχολουμένων, μιας και αυτές συγκροτούν τόπους κοινωνικών συναθροίσεων και ευκαιρίες συγχρωτισμού / συναναστροφών.

Η Αντισφαίριση, «αυτή η βασίλισσα των παιδιών ή η παιδιά των βασιλέων», συναρπάζει τους ευρωπαϊζοντες γόνους, αγόρια και κορίτσια, της αθηναϊκής αφρόκρεμας που αφιερώνουν χρόνο και σπουδή στην απόκτηση επιτηδειότητας.

109 Ε. Παυλίνης, *Ιστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα 1924.

110 *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891 – 1894*. (16.01.1894).

111 ό. π.

Η πρωτότοκη κόρη της οικογένειας, η Μαριγώ βγαίνει το 1894 στο τερνέν αφού έχει προηγούμενα έχει επίμονα ασκηθεί σε εκπαιδευτή, όπου το κάθε μάθημα κοστίζει 5 δραχμές και αφού έχει αποκτήσει την κατάλληλη ενδυμασία και εξαρτήματα. Φαίνεται ότι τα αθηναϊκά καταστήματα υστερούν ή δεν ικανοποιούν την απαίτηση της, «η αναμονή έπαυσε, επιτέλους παρέλαβα την στολή σφαιριστικής», η παραγγελία για την αθλητική αμφίεση είχε δοθεί στην Αγγλία.

Αυτή η περίφροντις προετοιμασία υπερβαίνει τις απαιτήσεις του φιλάθλου, συσχετίζεται και με την ατμόσφαιρα που δημιουργείται γύρω από το άθλημα και τους αθλούμενους : κοινωνική έξοδος, ψυχαγωγία, φιλίες και παρέες ομογαλάκτων και ίσως δυνατότητες ελαφρών παραβιάσεων κάποιων τυπικοτήτων καθωσπρεπισμού¹¹².

Τον πρώτο καιρό η οργάνωση παιχνιδιών Τέννις γίνεται στο κήπο των Φραγκιάδη ή σε άλλους χιώτικων ομογενειακών οικογενειών της Αθήνας, όπως των Πασπάτη, Ραζή, Σκυλίτση¹¹³. Αργότερα με την ίδρυση του ομίλου Αντισφαίρισης Αθηνών¹¹⁴ συχνάζουν στις εγκαταστάσεις του ομίλου, στα παλαιά λουτρά Δαμασκηνού, δίπλα στο Ναό του Ολυμπίου Διός, περιοχή πιο γνωστή σαν Παριλίσσια.

112 Το προσωπικό ημερολόγιο της Μαριγώ Φραγκιάδη, μαρτυρία αυθεντική, ανεπιτήδευτη για τα μικρά ή μεγάλα συμβάντα, μύχιες επιθυμίες, αγωνίες και προσμονές, άλλοτε πεφρασμένες, μας επιτρέπει την θέαση στην καθημερινότητα μιας εικοσάχρονης νέας γυναίκας που ανήκει στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και αποκαλύπτει μια ζωή προσδεδεμένη, δεσμευμένη και υπάκουη στους κανόνες και τρόπο ζωής της σειράς της.

113 Βλ. Μ. Φραγκιάδη, *Ανέκδοτο Ημερολόγιο*, ό. π.,

114 Το Lawn Tennis Club της Αθήνας ιδρύθηκε το 1895, λειτούργησε κατά το καταστατικό πρότυπο του εγγλέζικου ομίλου. (Το 1873 ο ταγματάρχης Walter Clorton Wingfield ίδρυσε το πρώτο ευρωπαϊκό τένις κλαμπ), δηλαδή με διοίκηση και κανονισμούς λειτουργίας που διασφάλιζαν ερμητικά την απαγορευτική είσοδο σε ανόμοιους και παρείσακτους.

Το άθλημα και ο Όμιλος απευθυνόταν σε κλειστό περίγυρο, με προεξάρχουσα την παρουσία των ανακτόρων και τη συμμετοχή των μελών του, των επιλέκτων της αθηναϊκής κοινωνίας βλ. Ελευθέριος Σκιαδάς, *Λεύκωμα για τα 100 χρόνια του ομίλου Αντισφαίρισης Αθηνών*, Αθήνα 1995.

Με την ιδιότητα των μελών του ομίλου – υποχρέωση ετήσιας συνδρομής δρχ. 50¹¹⁵, οι Φραγκιάδη δικαιούνται χρήση των courts και του εντευκτηρίου, το οποίο μάλιστα συχνά επισκέπτεται ολόκληρη η οικογένεια για την αναψυχή της.

Η Πετόσφαιρα και η Καλαθοσφαίριση (που για την εγκατάσταση του στον κήπο του σπιτιού θα δαπανηθούν 32,65 δρχ. και 1,80 η μπάλα¹¹⁶), η επιτραπέζια αντισφαίριση (Ping – Pong), (Το Ping – Pong έχει αγορασθεί στην Αγγλία, και κοστίζει 43,85 δρχ. με δασμό εισόδου 12,25 δρχ. - 1902), συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον ολόκληρης της οικογένειας, μιας και συνδυάζουν την άθληση με την διασκέδαση.

Οι περίπατοι στους γύρω από την πλατεία Συντάγματος δρόμους, (η Σταδίου για παράδειγμα αποτελεί την περίοδο αυτή -1890 – 1900- τη βιτρίνα της Αθήνας), οι περιηγήσεις στους κοντινούς αρχαιολογικούς χώρους αλλά και η προγραμματισμένη και κατόπιν άδειας εισόδου στην των 192.000 τετραγωνικών μέτρων ολόφυτη έκταση του βασιλικού κήπου¹¹⁷ «μετά περπατοφύλων ακροωμένων την στρατιωτική μουσική μετά μεσημβρίαν¹¹⁸» απαριθμούν τους συνηθέστερους και απλούστερους τρόπους αναψυχής. Η μετάβαση στα εξοχικά προάστια συνδυάζει την οργανωμένη έξοδο από την κατοικία με την προώθηση ή ενδυνάμωση οικογενειακών και ευρύτερα κοινωνικών συναναστροφών. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις η οικογένεια ακολουθεί την διαδρομή του περιβάλλοντος της. Κοντινές εκδρομές γίνονται¹¹⁹ στο Τατόι στην Πεντέλη, στο Μαρούσι, στη Κηφισιά, στη Καισαριανή, στο Δαφνί, στο Νέο Φάληρο, στους Αμπελοκήπους και στα

115 Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891 – 1894, 01.07.1894.

116 Ό. π. 01.07.1894.

117 Είσοδος κάθε Τετάρτη, Παρασκευή και Κυριακή από 5 – 7 μ.μ. Βλ. Κουσουλίνος, *Οδηγός*, ό.π., σ. 163

118 Κ. Μπίρης, ό.π., σ. 188. Εδώ μεταφέρονται οι εντυπώσεις που αποκομίζει από την παραμονή του (1867 – 1887) στην Αθήνα ο διπλωματικός Αντιπρόσωπος των Η.Π.Α, Κάρολος Τάκερμαν. Μια περιηγητική άποψη για την Αθήνα της δεκαετίας του 60' οφείλεται στον Γάλλο Α. Προυστ, *Ένας χειμώνας στην Αθήνα του 1857*, ελληνική μ.τ.φ., Ειρμός 1990.

119 Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891 – 1894 και 1900 – 1908.

Πατήσια¹²⁰. Στις τοποθεσίες αυτές μεταβαίνουν είτε με το σιδηρόδρομο είτε με την άμαξα¹²¹, σπανιότερα δε πεζοπορούντες¹²².

Κορυφαία των συνηθειών ο παραθερισμός στα δύο πρωτεύοντα και πολυσυζητημένα θέρετρα της Αθήνας. Το παράλιον Νέον Φάλληρον, «είδος διαδρόμου πεντήκοντα περίπου βημάτων πλάτος και πεντακοσίων μήκος, οριζόμενος από εν μέρος υπό θαλάσσης και από το άλλο υπό ενός κηπαρίου ραχιτικών δενδρυλίων και ενός ξύλινου θεάτρου¹²³» και η κατάφυτη Κηφισιά η οποία «αφού κατέστη ευπρόσιτος δια του σιδηροδρόμου και απέκτησεν Ευρωπαϊκόν ξενοδοχείον δύναται να θεωρηθεί ως η ικανωτέρα να θεραπεύση τας εξοχικάς ορέξεις των κατοίκων της πρωτευούσης»¹²⁴.

Ήδη από το 1892, πρώτος χρόνος που βρίσκεται η οικογένεια εγκαταστημένη στην Αθήνα, και όπως συνάγεται από τα καταγραφόμενα στα βιβλία εξόδων της, ανελλιπώς από την έναρξη του Ιουνίου μέχρι και τη λήξη του Αυγούστου ή του Σεπτεμβρίου, μεταβαίνει στο Φάλληρο (όπου λόγω της ερημικής θέσης του από τις αρχές του αιώνα έχει ορισθεί ως τόπος μο-

120 Ροΐδης Εμμανουήλ «Αι Εξοχαί των Αθηνών», ό.π.

121 Διατίμηση Αμαξών 1900.

Αθήνα – Πειραιάς	>Δρχ. 6
Αθήνα – Πειραιάς	>Δρχ. 4 με διώρη παραμονή δρχ 10
Course εντός Αθηνών	_Δρχ. 1
Κηφισιά	>Δρχ. 11 απλή μετάβαση
Μαρούσι	>Δρχ. 10 απλή μετάβαση
Φάλληρο Παλαίο	>Δρχ 2 με διώρη παραμονή
Φάλληρο Παλαίο	>Δρχ. 9 με διώρη παραμονή
Φάλληρο Νέο	>Δρχ. 8 με διώρη παραμονή
Φάλληρο Νέο	>Δρχ. 10 με διώρη παραμονή
Πεντέλη	>Δρχ 25 όλη μέρα.
Θέατρο χειμερινό της παράστασης	>Δρχ. 8 με μετάβαση και επάνοδος με την λήξη
Περίπατος 1 ώρας	>Δρχ. 4
Μητρόπολη	>Δρχ. 7 μίσθωση για τις τελετές
Ενοικίο άμαξας	>Δρχ. 20 για μια μέρα

Πηγή : Σ Κουσουλίνος, ό.π., σ. 274 – 275.

122 Από την Αθήνα απέχουν: Δαφνί 2,10 ώρες, Δρομοκαίτειο 1,50 ώρες Κηφισιά 2,30 ώρες, Καισαριανή 1,20 ώρες, Φάλληρο 1,30 ώρες. Βλ. Ι. Εμ. Νουχάκης, *Ελληνική χωρογραφία. Γεωγραφία. Ιστορία Στατιστική πληθυσμού και αποστάσεων*, Αθήναι 1901, σ. 38 – 39.

123 Ε. Ροΐδης ό.π, σ. 208.

νομαχιών), για τα λουτρά της¹²⁵ τα οποία όπως θα δούμε συνδυάζει και με άλλες εκδηλώσεις αναψυχής.

Η μετακίνηση προς και από το Φάλληρο γίνεται με το σιδηρόδρομο Αθηνών - Πειραιώς¹²⁶ τα εκτελούμενα δρομολόγια είναι συχνά - πυκνά, την εποχή της αιχμής για την διαδρομή Ομόνοια - Φάλληρο η «Εταιρεία του απ' Αθηνών εις Πειραιά σιδηροδρόμου» θέτει σε κυκλοφορία ειδικές δεσμίδες «εισιτηρίων μετά Λουτρού»¹²⁷ τα οποία ισχύουν και για την επιστροφή, τιμολογούνται για την Α' θέση δρχ.1,30 για την Β- Γ 1,05 και 0,85 αντίστοιχα.

Υπάρχουν και λαϊκές αμαξοστοιχίες με την τιμή του εισιτηρίου 0,55 δρχ. ενώ για τα παιδιά μέχρι των 12 ετών το εισιτήριο πληρώνεται μισό¹²⁸. Το επιβατικό κοινό εξυπηρετείται - μάλιστα προσλαμβάνοντας και ευχαρίστηση μεγάλη - με τον τροχιόδρομο¹²⁹ Αθηνών - περιχώρων, ιδιαίτερα οι μεταμεσονύχτιες αναχωρήσεις προς Αθήνα μετά τη λήξη των θεατρικών παραστάσεων συγκεντρώνουν τις προτιμήσεις του αθηναϊκού φιλοθέαμου κοινού.

Τους καλοκαιρινούς μήνες ολόκληρη η οικογένεια Φραγκιάδη επισκέπτεται σε καθημερινή βάση τα λουτρά, ανάμεσα δε στα χρόνια 1892-1896 επειδή το απαιτεί και η ηλικία των παιδιών, διαμένει για ένα-δύο μήνες στο ξενοδοχείο, που ας σημειωθεί ότι τόσο οι συγκεκριμένοι χώροι του, δηλαδή το

124 Ε. Ροίδης ό.π., σ. 209

125 Σύμφωνα με την αντίληψη περί υγιεινής που επικρατεί, «καλύτερη εποχή είναι οι μήνες Μάιος, Ιούνιος, Σεπτέμβριος, διότι η δροσερή θάλασσα είναι τονωτική, απεναντίας ή χλιαρή μαλθακώνει το σώμα, καταλληλότερες ώρες: 6 - 9 πρωί, 10 - 12 μεσημέρι, 6 - 8 βράδι και 50 / 60 λουτρά, και με το τέλος του λουτρού να ακολουθεί ψυχρά καταιώνησις.»Βλ. Κουσουλίνος ό.π., σ. 67

126 Για την κατασκευή και λειτουργία της γραμμής αυτής βλ. Λευτ. Παπαγιαννάκης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι*, σ. 50 - 51.

127 Σ. Κουσουλίνος, ό.π., σ. 55, Επίσης, *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891-1894*, σελ. 40.

128 Σ. Κουσουλίνος, ό.π., σ. 40

129 Εκμεταλλεύτρια η Βελγική Εταιρεία που για διευκόλυνση εκδίδει «φυλλάδιον συνδρομής 20 ταξιδίων από Νέου Φαλλήρου εις Αθήνας δρχ. 10» απλό τιμολόγιο Αθήνα - Φάλληρο και τανάπαλιν 0,40 δρχ. το άτομο. Βλ. Σ. Κουσουλίνος ό.π., σελ. 56.

εστιατόριο, το ζαχαροπλαστείο, το αναψυκτήριο, οι αίθουσες χορού και το μικρό υπαίθριο θέατρο όσο με την επιθαλάσσια εξέδρα περιπάτου και οι εγκαταστάσεις των λουτρών είναι ιδιοκτησία των ΣΑΠ (έχουν οικοδομηθεί από το 1880 σε πρώην έκταση του δημοσίου).

Η διαμονή στο ξενοδοχείο με τα παρεπόμενα της από 19 Ιουνίου μέχρι 13 Αυγούστου 1892 θα κοστίσει 2.066,80 δρχ.¹³⁰ περίπου 258,35 δρχ. το άτομο.

Η καθημερινή είσοδος στις λουτρικές εγκαταστάσεις επιβαρύνεται με 1 δρχ. ανα άτομο για τη χρήση λουτηροκαμπίνας, εξασφαλίζεται δε και η προσοχή του φύλακα που αποτρέπει τυχαίες ή εσκεμένες, «απόπειρες συγκολύμβησης». Το 1893 από 20 Ιουνίου μέχρι 21 Αυγούστου μόνον για την είσοδο της στα λουτρά η οικογένεια θα ξοδέψει 228,25 δρχ.¹³¹ ενώ το 1894, από 5 Ιουνίου μέχρι 30 Ιουλίου 191,80 δρχ. αντίστοιχα¹³².

Λίγα χρόνια αργότερα, στις αρχές του εικοστού αιώνα με την εκρηκτική εξέλιξη του Φαλήρου σε σημαντικότερο εγχώριο κέντρο αναψυχής, τα λουτρά σε συνδυασμό με την υπόλοιπη κίνηση παρατείνονται μέχρι και το τέλος Σεπτεμβρίου.

Οι μονοήμερες, άλλοτε με άμαξα, άλλοτε πεζή, εκδρομές και οικογενειακά πικ-νικ στην Κηφισσιά¹ θα αντικατασταθούν από την ανάγκη διαρκέστερης και πιο άνετης διαμονής, αρχικά σε ξενοδοχείο, όπου το 1900 οι τριάντα δύο ημέρες παραμονής κοστίζουν 1.403,25 δρχ.¹³³.

130 *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891-1894*, σελ. 45.

131 *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1891-1894*, σελ. 45

132 Δεν παραλείπεται και η σιδηροδρομική της σύνδεση με την Αθήνα, μέσω των σιδηροδρόμων Αττικής (βλ. Α. Παπαγιαννάκης ό.π., σ. 119-120), τα δρομολόγια είναι:

Αθήνα-Κηφισσιά: 5.20, 7, 9, 11.30 π.μ.

3, 4.05, 5, 7, 9, μ.μ.

Κηφισσιά-Αθήνα: 6.10, 8, 10, 10.40 π.μ.

2.10, 4.10, 6.10, 7.10, 8.10, 10.10 μ.μ.

οι δε τιμές εισιτηρίων για Α θέση 1 δρχ. και για Γ θέση 0,65 δρχ. Βλ. Σ. Κουσουλίνος, ό.π., σελ.. 54.

1 *Καθολικό Βιβλίο εξόδων έτους 1900*, σ. 68.

133 Ό.π. σ. 68.

Αργότερα, στα χρόνια 1900-1905, η οικογένεια ενοικιάζει την οικία Σκυλίτση (1905) (επίσης Χιώτη στην καταγωγή), και για 5 μήνες, από 10 Μαΐου μέχρι 10 Σεπτεμβρίου καταβάλλεται μίσθωμα 2.700 δρχ.¹³⁴ Το σπίτι προσφέρεται με την επίπλωση και τον εξοπλισμό του, ενώ η οικογένεια Φραγκιάδη αναλαμβάνει να συντηρήσει με δική της δαπάνη τον κήπο, τον επιστάτη και τον αμαξά. Το κυρίως υπηρετικό προσωπικό έρχεται από το σπίτι της Αθήνας. Η συντήρηση και λειτουργία της εξοχικής κατοικίας, οι ανάγκες της οικογένειας στο διάστημα αυτό ανέρχονται στο ποσό των 3.160,55 δρχ.¹³⁵

Λόγω της ανάμειξης του Στέφανου Φραγκιάδη στις διάφορες σιδηροδρομικές εταιρείες (ΣΠΑΠ, ΣΒΔΕ, ΣΘ), δίδεται η δυνατότητα σε ολόκληρη την οικογένεια να περιηγηθεί την ελληνική ενδοχώρα¹³⁶.

Στα χρόνια 1892 – 1908 διέρχεται το σύνολο του υπάρχοντος σιδηροδρομικού δικτύου: από Κόρινθο, Διακοφτό, Καλάβρυτα, Τρίπολη, Πάτρα, Κυλλήνη, Πύργο, Κατάκωλο, Μύλοι, Σπάρτη, Καλαμάτα, Γύθειο, μέχρι Θήβα, Λαμία, Βόλο, Λάρισα, Καρδίτσα, Τρίκαλα και Καλαμπάκα, θα γνωρίσει γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους και φυσικά αξιοθέατα¹³⁷.

Ωστόσο φαίνεται ότι υπάρχει «ρεύμα», ισχυρό μάλιστα, προς τα νησιά του Σαρωνικού. Τα νησιά Αίγινα¹³⁸, Σαλαμίνα¹³⁹, Ψυττάλεια, Αγκίστρι, Πόρος, Σπέτσες καταγράφονται ως τα πιο «κοσμικά» σημεία συνάθροισης των μεγαλοαστικών οικογενειών της εποχής.

134 Ό.π. σ. 179.

135 Καθολικό βιβλίο εξόδων έτους 1900, σ. 179.

136 Βιβλίο ημερήσιων εξόδων ετών 1898-1902 και Βιβλίο ημερήσιων εξόδων ετών 1902-1908.

137 Βιβλίο ημερήσιων εξόδων ετών 1898-1902 ό.π., και Βιβλίο ημερήσιων εξόδων ετών 1902-1908 ό.π.,

138 5 δρχ. το άτομο ο απολογισμός ημερήσιας εκδρομής στις 28.02.1893, βλ. Βιβλίο εξόδων έτους 1891,

139 7 δρχ. το άτομο 16.02.1893, ό.π., σ. 49.

Το Ταξίδι της Ρωσίας

Οι κλάδοι των διαφόρων οικογενειών της ελληνικής διασποράς, κατά κύριο λόγο οι ομάδες των Χιωτών, εκτός από την μέσω των οικονομικών τους δικτύων σύνδεση, αναπτύσσουν στενές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα του συγγενικού πλέγματος.

Επιλέγουν σαν πρόσφορους τρόπους είτε την πυκνή αλληλογραφία είτε δεξιώνοντας ο ένας τον άλλο σε φιλοξενίες διαρκείας στους τόπους καταγωγής ή εγκατάστασης¹⁴⁰.

Εκτός από το συναισθηματικό χαρακτήρα, οι σχέσεις παράγουν δυνατότητες επιγαμιών, συχνά δε εξυπηρετούν το σχεδιασμό είτε την αναδιοργάνωση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Στην περίπτωση της οικογένειας Φραγκιάδη, η οποία επέλεξε ως εγκατάσταση του τόπου συμφερόντων την Αθήνα, διαπιστώνεται ότι η μητέρα (Δέσποινα, το γένος Σκαραμαγκά), παρά τη χρονική και γεωγραφική απομάκρυνση από τον χώρο καταγωγής, διατηρεί με τακτική και πυκνή αλληλογραφία την επικοινωνία με το συγγενικό περιβάλλον το οποίο παραμένει εγκατεστημένο στο Ροστόβ της Νότιας Ρωσίας¹⁴¹.

Η στάθμιση των αντικειμενικών συνθηκών μεταβάλλει την εκ του μακρόθεν επικοινωνία σε δυνατότητα οργανωμένης μετάβασης η οποία πραγματοποιείται με την οργάνωση οικογενειακού ταξιδιού, από την Αθήνα στη γενέτειρα της οικοδέσποινας.

Το κλίμα της επανόδου αποκρυπτογραφείται παραστατικά μέσα από τα έξοδα που βαρύνουν τον οικογενειακό προϋπολογισμό για την προετοιμασία και τις διαδικασίες ταξιδιού την άνοιξη του 1901 στη Ρωσία.

140 Βλ. Π.Δέλτα, ό.π., σ. 63 και 68. Επίσης, Δ.Βικέλας, ό.π., σ. 26, 83, 281-284.

141 Στη μακρόχρονη αλληλογραφία της με την πατρική οικογένεια των Σκαραμαγκά στη Ρωσία (Επιστολές, ταχυδρομικά δελτάρια, φωτογραφίες), φαίνεται ότι και από τις δύο πλευρές υπάρχει μία τακτική ροή ανταλλαγής ειδήσεων γύρω από τα οικογενειακά συμβάντα, όπου πέρα από τους συναισθηματικούς χρωματισμούς, τόνους και τυπικότητες, προεκτείνονται σε αναγόμενα του κοινωνικού περιγύρου, έτσι, ώστε η μία πλευρά καθιστά την άλλη κοινωνό εντυπώσεων και περιγραφών. Βλ. *Αρχείο οικογ. Φραγκιάδη. Επιστολές προς Δέσποινα Φραγκιάδη ετών 1875-1905 από τις οικογένειες Σκαραμαγκά και Σκαναβή του Ροστόβ.*

Η φροντίδα για την έκδοση των διαβατηρίων, της βίζας, των εισιτηρίων καθώς και η αγορά ενός μπαούλου για τον ρουχισμό (που κοστίζει 32 δρχ.), οριοθετεί την έναρξη του γεγονότος.

Κάθε διαβατήριο κοστίζει 10,60 δρχ.¹⁴², θα εκδοθούν 5 στον αριθμό, οι βίζες που τα συνοδεύουν κοστίζουν 36,50 δρχ.¹⁴³

και τα εισιτήρια ατμοπλοϊκώς από Πειραιά για Οδησσό 289,85 δρχ.¹⁴⁴ το ένα.

Η Δέσποινα Φραγκιάδη σε ηλικία 47 χρονών, συνοδευόμενη από την οικογένεια της -σύζυγο και παιδιά- ξεκινάει να επισκεφθεί ύστερα από 26 χρόνια τη γενέθλια πόλη.

Η επιβίβαση θα γίνει σε πλοίο της Ρωσικής ατμοπλοϊκής εταιρείας που εκτελεί δρομολόγιο μία φορά την εβδομάδα, κάθε Παρασκευή ώρα 4 μ.μ.

Με την άφιξη της στην Οδησσό¹⁴⁵, αρχές Απρίλη του 1901, επιζητώντας μια σύντομη ανάπαυλα και μια πρώτη γνωριμία με την πόλη, η οικογένεια Φραγκιάδη θα καταλύσει στο Hotel de St. Petersburg.

Για την παραμονή της στο ξενοδοχείο θα πληρώσει 32,90 Ρούβλια και για ύπνο, 18,94 Ρούβλια και 10,50 Φράγκα γαλλικά για φαγητό και μετακίνηση (άμαξα)¹⁴⁶.

Από την Οδησσό για το Ροστόβ το ταξίδι συνεχίζεται σιδηροδρομικώς, η αγορά τεσσάρων εισιτηρίων στην Α' θέση κοστίζει 109,80 Ρούβλια¹⁴⁷.

Από την Οδησσό για το Ροστόβ (η πόλη εν τω μεταξύ αναπτύσσεται συνεχώς, ο πληθυσμός φτάνει τις 120.000 κατοίκους, σύμφωνα με την επί-

142 Βιβλίο ημερησίων εξόδων ετών 1898-1902, σ. 188-192.

143 ό.π. σ. 194.

144 ό.π. σ. 194.

145 Επιλεκτικά όψεις της πόλης και της κοινωνίας της Οδησσού στις αρχές του 20ου αιώνα. Βλ. Α. De Ribas, *Staraja Odessa* ό.π., σ. 300-370 και D. Atlas, *Staraja Odessa*, Οδησσός 1911, σ. 159-165.

146 Ό.π., σ. 196 (στα ρωσικά).

147 Ό.π., σ. 196. Δηλ. σύνολο 109,80 Ρούβλια

32,90 «

18,94 «

167,64 Ρούβλια = 727,55 δρχ.

σημη απογραφή έτους 1897, ενώ η ελληνική παροικία αριθμεί γύρω στις 8.000 άτομα), οι οικογένειες των Γεωργίου Σκαραμαγκά και της Αλεξανδρίνας χήρας Αλεξάνδρου Σκαναβή, η μικρότερη Αμαλία Σκαραμαγκά δηλαδή τα αδέλφια της, τους επιφυλλάσουν εγκάρδια υποδοχή, φιλοξενία ευφραντική, μέσω της οποίας ευχερώς μπορούν τα παιδιά της Δέσποινας Φραγκιάδη να καταδυθούν

και να εισχωρήσουν στα νοσταλγικά έφηβα χρόνια της μητέρας τους¹⁴⁸, αλλά και να γνωριστούν με τα εξαδέλφια τους Σκαναβή.

Τα επισκεπτήρια δωρήματα που φέρνει μαζί της από την Αθήνα η Δέσποινα προορίζονται για όλους ανεξαιρέτα τους συγγενείς, τους γηραιούς γονείς, τον αδελφό της Γεώργιο Σκαραμαγκά, τις αδελφές της Αλεξανδρίνα χήρα Αλεξάνδρου Σκαναβή με τα οκτώ επιζώντα από τα ένδεκα συνολικά παιδιά της και τη μικρότερη Αιμιλία Σκαραμαγκά, είναι δώρα προσωπικά¹⁴⁹, μικροαντικείμενα εκλεπτυσμένα και καλαίσθητα με συναισθηματικούς συμβολισμούς, τα οποία προσδιορίζουν ένα συγκεκριμένο στυλ ζωής.

Υστερα από 21/2 μήνες φιλόξενης παραμονής στη γενέτειρα¹⁵⁰, αρχές του Ιούνη 1901 προετοιμάζεται το ταξίδι της επιστροφής, η κατευόδωση γίνεται σύμφωνα με τη ρωσική παράδοση, ημερήσια περιήγηση με άμαξα στις στέπες του Ντον, συνοδεία γεύματος, (όλα μαζί κοστίζουν 10 ρού-

10,50 Φράγκα = 17,65 δρχ.

148 Βλ. Γιώργος Κανδύλης, *Ζωή και Έργο, τα παιδικά χρόνια στη Ρωσία*, σ. 10-26.

149 3 χαρτοφύλακες δερμάτινοι (δρχ. 102 έκαστος), τσάντα γυναικεία (δρχ. 39), cigarette holder (δρχ. 50), brachet (δρχ. 75), brachet (δρχ. 70), 3 σημαίες Ελληνικές (δρχ. 20), κούκλες (δρχ. 8), πλεκτά (δρχ. 7), κεντήματα (δρχ. 37). Πηγή: *Βιβλίο ημερησίων εξόδων ετών 1898-1902*, σ. 192.

150 Ο ερχομός των συγγενών από την Αθήνα, η υποδοχή, η γιορτινή ατμόσφαιρα των ημερών φιλοξενίας και κυρίως η αλληλογνωριμία των παιδιών, εντυπώθηκαν ανεξίτηλα στη μνήμη της τότε πεντάχρονης Τερέζας Σκαναβή (κόρη Αλεξανδρίνας Σκαναβή και ανεψιά από αδελφή της Δέσποινας Φραγκιάδη), η οποία το 1896, σε συνομιλίες της μαζί μου, ανακαλούσε με παραστατικότητα οικογενειακά περιστατικά, συγγενικές και κοινωνικές εκδηλώσεις που οργανώθηκαν για την συγκεκριμένη περίπτωση. (Μαγνητοφωνημένες συνομιλίες με την Τερέζα Σκαναβή στην Αθήνα μεταξύ Αυγούστου 1986-Μαρτίου 1987).

βλιν), αποχαιρετιστήρια φιλοδωρήματα στο προσωπικό του σπιτιού -21 ρούβλια.

Από το Ροστόβ στην Οδησό επιστροφή με το σιδηρόδρομο, 5 εισιτήρια κοστίζουν 139 ρούβλια και τα του Πειραιά άλλα 266 ρούβλια¹⁵¹.

Η προσάραξη στην Κωνσταντινούπολη επιτρέπει μια μικρή περιήγηση κατά την οποία θα δαπανηθούν 105 φράγκα¹⁵². Η συνολική χρηματική αποτίμηση του ταξιδιού ανέρχεται στο ποσό των 6.411,75 δρχ.⁶ δηλαδή 15,84% των δαπανών.

Ο Απολογισμός του ταξιδιού δισήμαντος: από τη μια η ευτυχισμένη διάρκεια των αναπολήσεων, ο πλούτος της σιωπηλής μακρυνότητας και από την άλλη το απρόσιτο της χρηματικής αποτίμησης, μείζον ενδείκτης των δομημένων ορίων του κοινωνικού περιβάλλοντος.

151 *Ημερήσιο βιβλίο εξόδων*, ό.π., σ. 202

152 176,40 δρχ.

6 *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1900-1905*, σ. 17. Επίσης Πίνακας δαπανών έτους 1901.

Αφομοιώσεις πολιτισμού

Η ανασύσταση της οικογενειακής καθημερινότητας¹⁵³ διερευνάται στο πλαίσιο της γεωγραφικής, κοινωνικής-οικονομικής θέσης, γεγονός που προσδιορίζει και χαρακτηρίζει την έκταση, το περιεχόμενο και ποικιλία των λειτουργιών της.

Η οικογένεια οργανώνει την παρουσία της και μέσα στον οικιακό της χώρο ενστερνιζόμενη κανόνες συχνά δεσμευτικούς, πιστούς στις εθιμοτυπικές και τυπολατρικές απαιτήσεις του εξευρωπαϊσμού (τάση έντονη και κυριαρχική που θα αιχμαλωτίσει τα μεσαία και ανώτερα αστικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας).

Τα μέλη που την απαρτίζουν συνενυθρύνονται γύρω από τις κοινές αποδοχές, εξειδικεύουν και προσαρμόζουν στη δική τους πρακτική τα όσα σωρεύει ο περίγυρος στον οποίο αναφέρονται. Θρησκευτικές γιορτές¹⁵⁴, απο-

153 Βλ. το βιβλίο του Alain Plessis, *Regeuts et gouverneurs de la Banque de France*, Geneve 1985. Ο συγγραφέας επιχειρεί την αναπαράσταση της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής των ισχυροτέρων τραπεζιτών. Ερμηνεύει τους κώδικες συμπεριφοράς τους, παρακολουθεί τη σήμανση της κοινωνίας τους, τις συμβάσεις τους, εστιάζοντας την προσοχή του στο σώμα και το πνεύμα τους, επιβεβαιώνοντας και το *credo* των ιδίων, ότι ένας τέλειος τραπεζίτης πρέπει να είναι ένας άνθρωπος ευγενής, «γεμάτος καρδιά», όπως και ένας φιλάνθρωπος, δηλαδή πολύ χρήσιμος και αξιότιμος πολίτης. Αυτή η αποδοχή διαρκεί και αναλαμβάνεται τηρουμένων των αναλογιών και (όπως θα φανεί παρακάτω) από την οικογένεια και την ομάδα στην οποία αναφερόμαστε.

154 Η οικογένεια εξιδανικεύει και γιορτάζει σαν αυθεντική οικογένεια της γηραιάς Αλβιώνος τα Χριστούγεννα (από το Νοέμβρη οργανώνεται και συμμετέχει στα Christmas bazars, πουλάει και αγοράζει “boxes and books”), αλλά «πανηγύρις πανηγύρεων» είναι η προετοιμασία και παρασκευή της περίφημης Plum pudding. Το φλοφόρον αυτό έδεσμα είναι για τους Άγγλους το εορτάσιμο σύμβολο της ημέρας των Χριστουγέννων, καμωμένο από αλεύρι ζυμωμένο με κρασί αγριοδαμάσκηνα και καρπούς. Οι Γάλλοι που γεύονται τα Χριστούγεννα

τιμήσεις γενεθλιών και επέτειοι, κλειστές συγκεντρώσεις και διάφορες άλλες ιδιωτικές εκδηλώσεις¹⁵⁵ αποτελούν μερικευμένα δείγματα καλλιέργειας και της κουλτούρας που καταναλώνεται.

Τα κατάστιχα αποκρυπτογραφούν ενδιαφέρουσες πληροφορίες που στοιχειοθετούν άποψη για την πολιτιστική ζωή, τις συνήθειες και συμπεριφορές μιας οικογένειας-μέλους των κύκλων της ομογένειας. Είναι σαφές πως ανάλογα με την ηλικία, το φύλο και τη θέση στην οικογενειακή ιεραρχία ρυθμίζονται με ακρίβεια, προγραμματίζονται αλλά και αυστηρά διαχωρίζονται οι ενδο- από τις εξωοικιακές ασχολίες καθενός από τα μέλη της οικογένειας.

Με προσήλωση συγκεντρώνονται στους χώρους υποδοχής του σπιτιού, γύρω στο τραπέζι, για το απαραίτητο απογευματινό τσάι, την απόλαυση της μικρής οικογενειακής ορχήστρας (πιάνο και βιολί), μπροστά από καβαλέτα και εργόχειρα, επιδιδόμενοι μετά λατρευτικής μανίας στο μπριτζ και την πρέφα, στην πασσέτα όπου συχνά «σόττος» αναδεικνύεται η Μαριγώ.

Άλλωστε και το παιχνίδι της λοταρίας φαίνεται να προσελκύει το ενδιαφέρον. Με έναρξη τον Ιούνιο 1904 τακτικά καταγράφονται οι δαπάνες για αγορά του Λαχείου υπέρ του Εθνικού Στόλου της Ελλάδος, το κάθε γραμμάτιο 3 δραχμές¹⁵⁶.

Εξυπακούεται πως συμπεριφέρονται όπως όλοι της «σειράς» τους, ορίζουν το δικό τους «ζουρ φιζ», άπαξ της εβδομάδος, ανοίγουν το σαλόνι τους πλην όμως σε περιορισμένο κύκλο πάντα των ομογενών - ανταλλάσ-

με φαρφουρένια γλυκίσματα σοκολάτας, όχι μόνον αμφισβητούν την μη Αγγλική του καταγωγή (με την στρεπτή των Ελλήνων λένουν ότι μοιάζει), αλλά λόγω του δύσπεπτου ευφυώς το ονομάζουν «σαβούρα του στομάχου». M.Bourdeau . Βλ. M.Bourdeau, *Histoire de l' alimentation*.

155 Η Δέσποινα Φραγκιάδη επεκτείνει τις δραστηριότητές της και σε εκδηλώσεις που διαδραματίζονται στον ευρύτερο οικογενειακό κύκλο. Η ευχετήρια συμμετοχή της στο γάμο της ανεψιάς της Βέρα Σκαναβή (στο Ροστόβ) εκφράζεται με την αποστολή μιας επιταγής ποσού 1.000 ρουβλίων, δηλαδή 2.905 δρχ. την 12.12.1906. Βλ. *Ημερήσιο βιβλίο εξόδων ετών 1902-1908*.

156 Μετά το 1905 μέχρι και το 1908, συνεχίζονται οι δαπάνες για το Λαχείο, το οποίο έχει ήδη συγχωνευθεί με το παλαιότερο της Αρχαιολογικής Εταιρείας – το

σουν επισκέψεις και συναναστρέφονται κυρίως με τις οικογένειες των Βλαστού, Βούρου, Ζερβουδάκη, Κουντουριώτη, Νεγρεπόντη, Πασπάτη, Πετροκόκκινου, Ράλλη¹⁵⁷.

Μοναδική στιγμή στα χρονικά της οικογένειας, ο γάμος της πρωτότοκης θυγατέρας (1902) που παρά την τήρηση ισορροπιών αμοιβαίας υπόληψης (οι αντιλήψεις αυτών των κοινωνικών ομάδων επιδιώκουν να υποκρύπτουν όποιες απόπειρες υποβιβασμού μιας ουσίας που παρ' όλα αυτά υποδηλώνει και εμπεριέχει ανισότητα) στο γάμο αυτό θα επενδυθούν η συνέχιση της κοινωνικής βιωσιμότητας για τη γυναίκα (χωρίς να επιχειρείται υπέρβαση των παραδοσιακών ρόλων) και η δυνατότητα διαχείρισης μιας καθόλου ευκαταφρόνητης επιπρόσθετης περιουσίας -προίκα- για τον άνδρα¹⁵⁸.

Και στην περίπτωση της Μαριγώς Φραγκιάδη βλέπουμε ότι εξακολουθεί η μεταξύ χιωτών ενδογαμική παράδοση¹⁵⁹. Σε ηλικία 26 χρόνων παντρεύεται τον Ιωάννη Μινέττα (1869-1947) ο οποίος μετά το γάμο επαγγελματικά αναμιγνύεται στην Τράπεζα Αθηνών. Όλη η προετοιμασία και διοργάνωση της γαμήλιας τελετής και της δεξίωσης των προσκεκλημένων αποτελεί φροντίδα της οικογένειας, η οποία επωμίζεται εξολοκλήρου τη

γνωστό ως λαχείο των φιλαρχαίων – ονομάζεται Υπέρ του Εθνικού Στόλου και Αρχαιοτήτων της Ελλάδος και εποπτεύεται από το Υπουργείο Οικονομικών

157 Για τις πληροφορίες βλ. Μαριγώ Φραγκιάδη, *Ανέκδοτο Ημερολόγιο*. Η συνήθεια των ενδοοικιακών οικογενειακών συναναστροφών και συγκεντρώσεων των ομογενών έχει προέλθει και δοκιμαστεί στα περιβάλλοντα Αγγλίας και Ρωσίας. Για τις ιδιωτικού χαρακτήρα οικογενειακές, φιλικές συναναστροφές αναψυχής των ομογενών και κυρίως χιωτών του Λονδίνου βλ. Δ. Βικέλας, *Η Ζωή μου*, ό.π., σ. 254, 274, 280-281.

Επίσης Α. Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τ.Α., σ. 62-68, όπου και επιχειρείται τυπολόγηση των αθηναϊκών σαλονιών της εποχής του.

Στο ίδιο περιβάλλον για την περίπτωση της Ρωσίας μας εισάγουν οι Α. de Ribas, *Staraja Odessa*, ό.π. σ. 263-285, 320-324 και Anna Belobrova, *Obsestvo I Lioudi Rostovo, 1850-1900*, Ροστόβ 1914. (στα ρωσικά).

Σε αντιδιαστολή, για τις δημόσιου χαρακτήρα συναθροίσεις βλ. Μ.Χ. Σκαλτσά, *Κοινωνική Ζωή και Δημόσιοι Χώροι Κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα*, Θεσ/νίκη 1983.

158 Για τη θέση της γυναίκας στο γάμο διεξοδικότερα – κυρίως των μικροαστικών και αστικών στρωμάτων – βλ. Ελ. Βαρίκα, *Η Εξέγερση των Κυριών, η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, 1833-1907*.

δαπάνη. Για τα παραπάνω θα ξοδευτούν 2.800 δρχ.¹⁶⁰ Η σχετική τελετουργία λειτουργεί ως μηχανισμός προβολής της πατρικής οικογενείας αλλά και του νέου ζευγαριού.

Στη διάρκεια 4 μηνών (Ιούνιος – Οκτώβριος) θα συγκεντρωθεί η προίκα, η οποία περιλαμβάνει 200.000δρχ. σε μετρητά¹⁶¹, ρουχισμό, έπιπλα, αντικείμενα οικιακής και προσωπικής χρήσης, η αξία των οποίων θα υπολογιστεί στις 6.736,10 δρχ.¹⁶² Με αυτή την αστική προίκα, η πρωτοθυγατέρα Μαριγώ εξασφαλίζει υλικά και συμβολικά τη διαβατηριακή της μετάβαση στην καινούρια εστία.

Η συμμετοχή της οικογένειας στην κοινωνική ζωή της πρωτεύουσας

Στην κοινωνική ζωή της Αθήνας, τελευταία και πρώτη δεκαετία των 19ου και 20ου, συχνά αντικαθρεπτίζονται οι σε όλα τα πεδία συντελούμενες διεργασίες.

Και όπως είναι φυσικό κοινωνικές τάξεις, ομάδες συντάσσονται με αυτές επιφέροντας στο προσκήνιο άλλοτε προσώθηση άλλοτε στασιμότητα.

Η λεγόμενη «κοσμική κίνηση»¹⁶³ σαν συνάρθρωση κοινωνικών συμπεριφορών λειτουργεί επιτηδευμένα, προσλαμβάνεται από ομότροπα κοινωνικά μορφώματα, αποτρέπει ή προσλαμβάνει ευρύτερες προσμείξεις.

159 Βλ. Δημ. Μαγκριώτης, ό.π., σ. 352.

160 *Καθολικό βιβλίο εξόδων ετών 1900-1905*, σ. 125-161.

161 Αυτό αναφέρεται στην ιδιόχειρη διαθήκη του πατέρα της Στέφανου Φραγκιάδη, με ημερομηνία 24-9-1918. *Αρχείο Πρωτοδικείου Αθηνών, Διαθήκη Σ.Φραγκιάδη*.

162 *Καθολικό* ό.π., σ. 159-160, επίσης πίνακα ειδών, στο παράρτημα.

163 Στις Αναμνήσεις του ο Μαρίνος Γερουλάνος, ανατρέχοντας στα χρόνια εγκατάστασης του ιδίου και της οικογένειας του στην Αθήνα, του 1900, ύστερα από ευδόκιμες σπουδές και σταδιοδρομία στη Γερμανία, αποτυπώνει με αδρό περιγραφικό τρόπο όψεις και εικόνες της πρωτεύουσας και της κοινωνίας της.

Η οικογένεια των Φραγκιάδη συντεταγμένα εισέρχεται στην κίνηση αυτή, συμμετέχει σε ολόκληρο το φάσμα των εκδηλώσεων της.

Προσέρχεται στα «Ξενοδοχεία φαγητού» - «Μεγάλη Βρεταννία», «Σύνταγμα», «Γαλλία»¹⁶⁴. Είτε παρακαθήμενη είτε δίδουσα γεύματα¹⁶⁵ για ιδιωτικής ή επαγγελματικής φύσης λόγους.

Συνωθείται στις κοσμοβριθείς αίθουσες χορού ιδρυμάτων¹⁶⁶ ή σπιτιών¹⁶⁷. Παρακολουθεί από την εξέδρα των επισήμων την παρέλαση του

Η μετάβαση και διαμονή σε Μόναχο, Βερολίνο, Κίελο τον καθιστά οικείο, δεκτικό και γνώστη προς τις «ωραίες αστικές εικόνες», γεγονός που του επιτρέπει, όντας εγκατεστημένος στην Αθήνα, να παρατηρεί με μάτι έμπειρο και κριτικό τα κοινωνικά συμβάντα, να αναζητεί εις μάτην τα προσίδια των γερμανικών/ευρωπαϊκών εντυπώσεων. Έτσι με αυστηρότητα, και σχεδόν ενοχλημένος από τους μιμητικούς κατακλυσμούς, αποφαίνεται ότι «οι συγκεντρώσεις του 'καλού κόσμου' ομοιάζουν με ωραίων σαλόνι, στο οποίο λαμβάνουν χώραν οικονομικά, φιλικά συναντήσεις, η επίδειξις αμφιέσεων, αι ερωτοτροπίαι, αι γνωριμίαι και η άγρα των γαμβρών ...». Βλ. Μαρίνος Γερουλάνος. *Αναμνήσεις (1867-1957)* ό.π., σ. 42, 129-131, 175-180.

164 Σε διαφημιστική λεζάντα της εποχής - εστιατόριον της «Γαλλίας», το πρώτον σε απαστράπτουσα καθαρότητα, ποικιλία φαγητών: το μεσημέρι 10 ειδών εντράδες, 8 ειδών ψητά, 6 ειδών βραστά, κυνήγι, ιχθύες. Βλ. Κάρολος Οδ. Βαλλιάνος, *Εμποροβιομηχανικός οδηγός της Ελλάδος 1901-1902*, σ. 108. Επίσης Εμ. Ροΐδης, «Τι τρώνουν οι Αθηναίοι», σ. 216, Ε' τόμος, 1894-1904.

165 *Ημερήσιο βιβλίο εξόδων 1902-1908*.

166 Ο ετήσιος «ευεργετικός για την Σχολήν Απόρων» χορός του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, για παράδειγμα, που δίδεται από το 1891 «υπό την υψηλήν προστασίαν της Πριγκιπίσσης Διαδόχου Σοφίας» αποτελεί μέγα κοσμικόν γεγονός. Μετά το 1899 η οικογένεια Φραγκιάδη ανελλιπώς παρευρίσκεται σ' αυτόν. Εγγράφονται 2-3 μήνες νωρίτερα στους συμμετέχοντες. Προπληρώνουν την είσοδο (10 δρχ. το άτομο, βλ. βιβλίο ημερησίων εξόδων 1800-1900), προμηθεύονται επίσημη ενδυμασία. Ο τύπος της εποχής, για το χορό του 1900, γράφει σχετικά «Υπό την λάμψιν των ηλεκτρικών λαμπτήρων ακτινοβολούν επωμίδες, χρυσάφι, στολαί στρατιωτικών, ναυτικών, διπλωματών, ώμοι γυμνοί γυναικών αδάμαντες διαφόρων εποχών και μόδας, τουαλέται κυριών, συρίτια ολόχρυσα και στήθη κατάφορτα εκ παρασήμων εκυριάρχουν παντού...» Βλ. Εφημ. *Ακρόπολις*, 9 Ιανουαρίου 1904.

167 Στο ημερολόγιο της η εικοσάχρονη Μαριγώ Φραγκιάδη, μεταφέρει την αγωνία και το κλίμα της προετοιμασίας και επιτυχίας αυτών των χορών, τις πρόβες που έχουν προηγηθεί, την επιστράτευση χοροδιδασκάλου (Κος Newman) για τις καντρίλιες. Είναι διάχυτη η εντύπωση πως οι χοροεσπερίδες ιδιαίτερα για τις νεαρές και ποτέ χωρίς συνοδό γυναίκες της «καλής κοινωνίας», αποτελούσαν ένα «παράθυρο» στον κόσμο. Σημειώνει, «... Παραμονή Πρωτοχρονιάς 1896, στη χοροεσπερίδα της Κας Ζερβουδάκη που κράτησε από τις 9.30 μέχρι 4.30 πρωϊνής παρελαύνει όλη η «Αθήνα». Η μουσική παίζει τετραχόρους από Κάρμεν και Μελισσάν, Βάλς και πόλκα, τεζόρο μίο, τσιριμπιμπί, χρυσάνθεμα, κονσουέλα

καρναβαλιού, πληρώνοντας εισιτήριο θεάματος 15 δρχ. για το κάθε μέλος της (5/2/1900)¹⁶⁸. Μάλιστα η εξέδρα των επισήμων γειτνιάζει με εκείνη της βασιλικής οικογένειας που έχει στηθεί στον περίβολο των βασιλικών στάβλων.

Στα μεγάλα αθλητικά γεγονότα ή τα μικρότερης εμβέλειας δημόσια θεάματα, (στα οποία συνηθίζει να προσέρχεται η βασιλική οικογένεια και για λόγους ενίσχυσης της δημοτικότητας – τόνωσης λαοφιλών αισθημάτων), απαραίτητα παρίσταται και η λεγόμενη «καλή κοινωνία».

Με την παρουσία της διατυπώνει την κοινωνική της διαφοροποίηση, προβάλλει την εικόνα του εαυτού της στον κοινωνικό περίγυρο, υπογραμμίζει την προσήλωση της στις κανονικότητες που ιεραρχούν την κοινωνική πυραμίδα.

Η συμπεριφορά της οικογένειας που εξετάζουμε, είναι παράδειγμα το οποίο μαρτυρά περί των προσκολλήσεων στα συνηθισμένα.

Η παρακολούθηση των Διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων του 1896¹⁶⁹ και των αγώνων του 1906¹⁷⁰ είναι έγκαιρα σχεδιασμένη και επιμελημένα προ-

και άνθη των Παρισίων...» (βλ. Μαριγώ Φραγκιάδη, *Ημερολόγιο ό.π.*). Το 1903 στην οικία Φραγκιάδη 2 φορές οργανώθηκε *apres midi expenses*, κόστισε 416 δρχ. (31.01.1903) και 663 δρχ. (18.02.1903). Βλ. *Ημερήσιο βιβλίο εξόδων ετών 1902-1908*.

168 Από το 1897 γιορτάζονται οι πρώτες απόκριες στην Αθήνα, σε αυτές επιχειρείται η απόδοση ευρωπαϊκής όψης, συστήνεται «κομιτάτο» –για την απονομή βραβείων στις καλλίτερες μεταμφιέσεις- το οποίο εδρεύει στο ξενοδοχείο «Γενεύη», βλ. Γ.Καιροφύλλας, *ό.π.*, σ. 74-78.

169 Πλούσια περιγραφικές οι σχετικές με τους αγώνες σελίδες του προσωπικού ημερολογίου της Μαριγώ Φραγκιάδη. Ζωντανά εντυπωτικές οι μνήμες από τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Γ.Αβέρωφ, την άφιξη της βασιλικής οικογένειας και την τελετή έναρξης, την εκτέλεση από φιλαρμονικές του Ολυμπιακού Ύμνου, την τέλεση αγωνισμάτων στίβου, την αλαλάζουσα πλημμυρίδα για τη νίκη του Σπύρου Λούη, την απονομή μεταλλίων και στέψη των νικητών από το βασιλιά, την για πρώτη φορά θεαματικότατη φωταγώγιση της Ακρόπολης. Επίσης μέσα από ένα κείμενο – εντυπώσεις και όχι μόνο – σχετικά με τους Ολυμπιακούς Αγώνες υπάρχει και μια σπουδαία γλαφυρή και φωσφορίζουσα περιγραφή – οι αναμνήσεις ενός παιδιού που αναφέρεται στη ζωή της Αθήνας στην τελευταία δεκαετία του 19ου αρχές 20ου αιώνα. Βλ. Αλμπέρτο Σαβίνιο, *Η παιδική ηλικία του Νιβάζιο Ντολτσεμάρε*, Ύψιλον, Αθήνα 1988.

170 Εισιτήρια 90 δρχ., αγορά σημάτων 10 δρχ. και καταλόγου 2 δρχ. (02.03.1906). *Ημερήσιο βιβλίο εξόδων ετών 1900-1908*).

ντισμένη. Προαγορά εισιτηρίων στα αναμαρμαρωμένα εδώλια, προμήθεια σκιαδίων για τις γυναίκες και ράψιμο ενδυμασίας για όλη την οικογένεια.

Συνεπαρμένη από το επικρατούν αθλητικό κλίμα, η οικογένεια παρακολουθεί πάντα καθήμενη σε εξέδρα τις ποδηλατοδρομίες¹⁷¹ (να σημειωθεί ότι τα νεαρά αγόρια της διαθέτουν δικά τους δίτροχα)¹⁷², και τις ιπποδρομίες¹⁷³, πληρώνοντας 15 δρχ. είσοδο¹⁷⁴.

Άλλοτε πάλι επισκέπτεται τον πρώτο ζωολογικό κήπο στο Παλαιό Φάληρο¹⁷⁵, και το τσίρκο¹⁷⁶ που είναι μάλλον διερχόμενο.

Πολύ συχνά επισκέπτονται κάθε είδος από φιλόπτωχες αγορές ή Bazaar, (Ζάπειον Bazaar 20 δρχ. 1894, 15.05) και τις εκθέσεις στο Ζάπειο. Για παράδειγμα από την έκθεση ζωγραφικής του 1896¹⁷⁷ θα αγοράσει μια υδατογραφία του Γιαλινά¹⁷⁸ του οποίου «αι εικόνες του αρέσκουσιν εις το πλήθος και αγοράζονται υπό των πλουσίων, είναι ακούραστος ως κάμηλος και γονιμώτερος κονίκλου»¹⁷⁹. Πηγαίνουν στην ανθοκομική έκθεση (10 δρχ. 03.05.1899) και βεβαίως επισκέπτονται τη διεθνή έκθεση των Αθηνών του 1903.

Ενώ στην κοσμική κίνηση ή τις ιδιωτικές συναθροίσεις συμμετέχει ολόκληρη η οικογένεια ή εκπροσωπείται από κάποια μέλη της αδιακρίτως

171 Που συστηματικά πλέον διοργανώνονται στα ποδηλατοδρόμια Κηφισιάς από το 1893 και Ν.Φαλήρου από το 1896. Βλ. Γ.Καιροφύλλας ό.π., σ. 159.

172 Αγορασμένα έναντι 700 και 550 δρχ. έκαστο, πληρώνοντας μάλιστα τέλη κυκλοφορίας 27 δρχ. το χρόνο. Βλ. βιβλίο ημερησίων εξόδων των 1900-1905.

173 Η πρόοδος των οποίων οφείλεται στην «Φίλιππον κοινωνία», η οποία διοργανώνει και τους αγώνες (αυτοί στου Ποδονόφτη το 1902, συγκέντρωσαν 15.000 δρχ.). Βλ. Γ.Καιροφύλλας ό.π. σ. 159.

174 Βιβλίο ημερησίων εξόδων 1903-28.04.

175 Ιδρύθηκε στα 1900 από το ζωολόγο Ν.Γερμανό, με ζώα που είχαν δωρήσει οι ομογενείς της διασποράς από την Αίγυπτο, Ινδία. Ο ζωολογικός κήπος καταστράφηκε το 1916 με τον αποκλεισμό των Αγγλογάλλων όταν τα ζώα ψόφησαν από την πείνα.

176 Τιμή εισιτηρίων 15,80 δρχ. (21.06.1900). Βλ. βιβλίο ημερησίων εξόδων ετών 1900-1905.

177 Βλ. Εμ.Ροίδης, *Η εν Ελλάδι ζωγραφική (1896) – Περιήγησις εις την έκθεσιν*, ό.π., σ. 137-147.

178 Βλ. Εμ.Ροίδης, *Η εν Ελλάδι ζωγραφική (1896) – Περιήγησις εις την έκθεσιν*, ό.π., σ. 137-147.

179 Βλ. Εμ. Ροίδης, ό.π., σ. 145.

φύλου, υπάρχει πλευρά της κοινωνικής ζωής στην οποία η πρόσβαση των γυναικών είναι μη επιτρεπτή και αποκλειστικά απευθύνεται στη συμμετοχή των ανδρών.

Στο νεοσύστατο κράτος¹⁸⁰ σχετικά σύντομα οργανώθηκαν και ευδοκίμησαν οι κλειστές λέσχες – κατά τα αγγλικά πρότυπα – οι οποίες αποτέλεσαν τους κατ' εξοχήν χώρους κοινωνικών συναθροίσεων των ηγετικών ομάδων. Η είσοδος στη Λέσχη ήταν ελεγχόμενη, προϋπέθετε άριστες συστάσεις για έγκριση της ιδιότητας του μέλους και αποδοχή των καταστατικών αρχών.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης αν και εγκατεστημένος στην Αθήνα επιζητεί την ατμόσφαιρα των αγγλικών club, οι ψυχαγωγικές συνήθειες που αποκόμισε από τη ζωή του στην Αγγλία θα ξαναβρούν τον ειρμό τους μέσα από την ένταξή του στην Αθηναϊκή Λέσχη¹⁸¹ που έχει συσταθεί το 1875 κατά το πρότυπο των αγγλικών από 20 επίλεκτα μέλη της αθηναϊκής κοινωνίας. Ανάμεσα στα ιδρυτικά μέλη συγκαταλέγονται οι Μάρκος Ρενιέρης, Ε. Κεχαγιάς, Γ. Βασιλείου, Π. Καλλιγιάς, Ι. Βούρος.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης εγγράφεται μέλος της Αθηναϊκής Λέσχης το 1897 – ύστερα από πρόταση που έκανε ο Ι. Βούρος ένα από τα ιδρυτικά μέλη. Μεταγενέστερα με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου¹⁸² της Αθηναϊκής Λέσχης γίνονται μέλη της Λέσχης οι δύο γιοί του, ο μεν Εμμανουήλ το 1901 ο δε Γεώργιος το 1908¹⁸³, εισφέροντας 100 δρχ. ετήσια συνδρο-

180 Στη Σύρο το 1836 δημιουργήθηκε η Λέσχη «Ερμής» όπου σύμφωνα με τον κανονισμό, «σκοπός της Λέσχης είναι να προμηθεύει εις πολιτισμένους άνδρας μίαν καθημερινήν, ευάρεστον και ωφέλιμον διασκέδασιν, συνισταμένην εις εμπορικής πληροφορίας, πολιτικές ειδήσεις, χορούς κατά προσδιορισμένας εποχάς, συγκεχωρημένα παιγνίδια και μουσικάς αρμονίας». Βλ. σχετικά Β.Καρδάσης, *Σύρος* ό.π., σ. 301-302. Συμπληρωματικά βλ. Α.Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 62-68.

181 Βλ. *Η Αθηναϊκή Λέσχη 1875-1975*, Αθήνα 1976. Πανηγυρική έκδοση για τα 100 χρόνια, περιέχονται πληροφορίες για την ίδρυση, λειτουργία, κατάλογος μελών κ.τ.λ.

182 Βλ. *Η Αθηναϊκή Λέσχη*, ό.π., σ. 13 και πίνακας μελών.

183 Βλ. *Η Αθηναϊκή Λέσχη*, ό.π., σ. 13 και πίνακας μελών.

μή¹⁸⁴. Μάλιστα η είσοδος του Γεωργίου γίνεται μαζί με εκείνη του Παύλου Κουντουριώτη, με τον οποίο συνδέονται και συγγενικά. Στη Λέσχη, όπου ισχύει το «άβατον» για τις γυναίκες μια κλειστή κοινωνική κατηγορία απολαμβάνει αναψυχή και ψυχαγωγία προσαρμοσμένη στο επίπεδο της δικής της ζωής¹⁸⁵, επιδίδεται στην ξιφασκία, παίζει στα εντευκτήρια μπριτζ και ε-καρτέ, εισέρχεται στο φλυαρητήριο, παρακολουθεί διαλέξεις πάνω σε επιλεγμένα θέματα.

Η καθημερινότητα της οικογένειας άλλοτε στην ιδιωτική άλλοτε στη δημόσια εκδοχή της, οργανώνεται πάντα στους ρυθμούς που επιβάλλει ο αστικός βίος, προσαρμόζεται στις κυρίαρχες νοοτροπίες και συνιστά ένα ακόμη πρότυπο συμπεριφοράς που εγγράφεται στον δεδομένο κοινωνικό περίγυρο.

184 Βλ. *Βιβλίο εξόδων ετών 1898-1908*.

185 Στα κατάστιχα δεν σημειώνεται καμία δαπάνη αναφερόμενη σε καφεενία. Το δυτικότερο περιβάλλον και χαρακτήρας των περί την πλατεία Συντάγματος καφεενείων (δημόσιοι χώροι συγκέντρωσης ανώτερων και μεσαίων στρωμάτων) απάδει των ενδιαφερόντων του και του τρόπου ζωής. Η άρχουσα τάξη δεν κατέρχεται σε χώρους ρηχής δυτικοποίησης και έντονων οσμών από την ανατολική παράδοση.

Θέατρο

Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα φέρνει την πρόοδο και στο θέατρο, μέσα από το οποίο περνούν όλα τα ρεύματα των κοινωνικών διεργασιών.

Η περίπτωση του ελληνικού¹⁸⁶ ακολουθεί την τροχιά των συνολικών ιδιομορφιών της εγχώριας ανάπτυξης. Ωστόσο κάθε κοινωνικό μόρφωμα, βασισμένο στα δικά του ιδεολογικά εφόδια επιζητεί και διαμορφώνει το χαρακτήρα του θεάματος, στο οποίο αυτό αναδεικνύεται προβάλλοντας και τη φυσιογνωμία εποχής¹⁸⁷.

Η οικογένεια στην οποία αναφερόμαστε εκφράζεται συντηρητικά ως προς την άποψη των καλλιτεχνικών επιλογών. Οι ανάγκες που συνδέονται με το βαθμό την ωριμότητα και την ευαισθησία του πολιτισμικού της επιπέδου τροφοδοτούνται από τα παρεχόμενα ερεθίσματα που εκπέμπει το κοινωνικό της περιβάλλον, κρατώντας στάση από επιφυλακτική ως στείρα αρνητική για τις έφηβες ζυμώσεις που παρατηρούνται στους χώρους της εγχώριας πνευματικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Από τη συχνότητα και τα χρηματικά ποσά που η οικογένεια ειδικά καταβάλλει, εξάγεται με βεβαιότητα ότι μαγνητίζεται από τη γοητεία του θεάτρου, μέσω του οποίου επιδιώκει την ηθική και αισθητική καλλιέργεια και την ενίσχυση ενός συμπλόκου ιδεών που προσδιορίζουν και διαφυλάσσουν το υφιστάμενο status.

186 Βλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Το Κωμειδύλιο και το θέατρο της αστικής πνευματικής αναγέννησης του 19ου αιώνα*, Αθήνα, 1983.

187 Στ. Θ. Ξένος, «Θέατρα, θεάματα και διασκεδάσεις». Άρθρα στην εφημερίδα *Νέας Ιωνίας*, 1883, 07.09.1883.

Απέχει από τις ώριμες απόπειρες του νεοελληνικού θεάτρου διότι η θεματολογία³ του εισχωρεί βαθειά στην ουσία των επίκαιρων και μεγάλων πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων, τα συλλαμβάνει και τα στιγματίζει ή τα διακωμωδεί, ενώ η κουλτούρα της οικογένειας αλλά και η πρακτική της είναι εντελώς ξένα με το περιεχόμενο, το ήθος και τη γλώσσα του.

Η εξοικείωση και η συμπάθεια προς το αστικό δράμα του ευρωπαϊκού ρεπερτορίου, το μελόδραμα (Ιταλικές Γαλλικές, Γερμανικές όπερες) και γενικότερα προς την αγγλική και γαλλική ιστορική-κοινωνική μυθιστορία, οδηγούν την οικογένεια Φραγκιάδη με το απρόσιτο για το ευρύ λαϊκό κοινό εισιτήριο άλλοτε στο Φαληρικό θέατρο, άλλοτε στο Βασιλικό (η είσοδος στο οποίο μέχρι το 1908 γίνεται μόνο με πρόσκληση της αυλής), στα θέατρα του Τατοίου και της Κηφισιάς σε ιδιωτικές αίθουσες ιδρυμάτων που προορίζονται μόνο για να τέρψουν και να ψυχαγωγήσουν την «καλή κοινωνία», σε μορφές καθαρευουσιάνικες και ρομαντικές.

Από τις δυσπρόσιτες -από κάθε άποψη- θεατρικές σκηνές οι Φραγκιάδη παρακολουθούν αξεπέραστες παραστάσεις, ερμηνείες θριαμβευτικές και επευφημούν τους μεγαλύτερους ηθοποιούς της εποχής τους. Τα κατάστιχα μας πληροφορούν για ορισμένες τιμές εισιτηρίων θεάτρου της περιόδου 1898-1908.

Συγκεκριμένα:

- τα εισιτήρια για την «Έντα Γκάμπλερ» του Ίψεν με ερμηνεύτρια την Ελεονώρα Ντούζε¹⁸⁸, κοστίζουν 11 δραχμές το καθένα και αγοράστηκαν 3 εισιτήρια (23.01.1898)¹⁸⁹,

- για το «Φάουστ» του Σαρλ Γκουνό 6 δρχ. το καθένα (11.02.1900)¹⁹⁰,

3 Ενδεικτική πλην όμως χαρακτηριστική αναφορά στα έργα: «Οι Χρυσοκάνθαροι», του Στ. Ξένου, «Ο Γενικός Γραμματέας» του Ηλία Καπετανάκη, «Μις Άννα Κουξλεύ» του Γ. Καμπύση.

188 Βλ. Olga Signorelli, *Ελεονώρα Ντούζε*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1980. Η περιοδεία από 20.01-10.02.1899.

189 *Βιβλίο εξόδων έτους 1899*.

190 *Βιβλίο εξόδων έτους 1900*.

- για το έργο «Η κυρία δε με μέλει» -Madame Sans Gene- του Σαρδού με ερμηνεύτρια τη γαλλίδα Rejane, 22 δρχ. το εισιτήριο και για το «Ζαζά» των Σιμόν και Βερτάν με την ίδια ηθοποιό στον ομώνυμο ρόλο 18 δρχ. αντίστοιχα (4 και 9.11.1901)¹⁹¹,

- για το «Συρανό δε Βερζεράν» του Ροστάν και την ερμηνεία του Conquelin, 29 δρχ. (2.02.1903)¹⁹²,

- για τον «Έμπορο της Βενετίας» του Σαίξπηρ και με ερμηνευτή τον Novelli, 35 δρχ. (27.02.1903)¹⁹³,

- για τη Σάρα Μπερνάρ – Bernart - 55 δρχ. (27.11.1904)¹⁹⁴ και

- για τον Μουννέ Σουλλύ (Mounet Sully) (Άμλετ) 54 δρχ. (3.03.1907)¹⁹⁵.

Ας σημειωθεί ότι οι παραπάνω τιμές αφορούν τις επί πληρωμή προσκλήσεις του βασιλικού θεάτρου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η είσοδος σε άλλες αίθουσες είναι προσιτή και οι τιμές που αναφέρονται στα κατάστιχα είναι 5-10 δρχ. το άτομο¹⁹⁶, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται στα ποσά αυτά τα έξοδα της άμαξας.

Κάτι παρόμοιο ισχύει για τις λεγόμενες «ευεργετικές» παραστάσεις που δίνονται σε αίθουσες όπως π.χ. αυτή του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασός υπό την προστασία μελών της βασιλικής οικογένειας για λόγους φιλανθρωπικούς.

191 Βιβλίο εξόδων έτους 1901.

192 Βιβλίο εξόδων έτους 1903.

193 Βιβλίο εξόδων έτους 1904.

194 Βιβλίο εξόδων έτους 1904.

195 Βιβλίο εξόδων έτους 1907.

196 Καθολικό ετών 1898-1908.

Μουσική

Το φιλόμουσο πνεύμα, καθώς και η μουσική παιδεία - καλλιέργεια της Δέσποινας Φραγκιάδη είναι που προσανατολίζουν και διεγείρουν τα μουσικά ενδιαφέροντα της οικογένειας. Μέσα από την ακρόαση και την ερασιτεχνική εκτέλεση «εμποτίζονται» τις επιδράσεις της δυτικής μουσικής αντίληψης, όπως διαμορφώνεται στην Ευρώπη. Η μουσική για πιάνο – της οποίας η εξέλιξη είναι αποτέλεσμα της ανόδου της αστικής τάξης και της αύξησης των ερασιτεχνών μουσικών – έργα για βιολί, συμφωνικά έργα των Μότσαρτ, Μπετόβεν, Βάγκνερ, άριες και παιανισμοί μάλιστα συνεχούν και αντιπροσωπεύουν τα μουσικά ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις τους.

Η οικογένεια όχι μόνο ενημερώνεται για την εξέλιξη και την κίνηση της μουσικής μέσω του τύπου («Revue Musicale»), αλλά παρακολουθεί και τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στην Αθήνα. Γράφεται μέλος (στο όνομα της Δέσποινας και του Στέφανου οι εγγραφές) στους υπάρχοντες μουσικούς συλλόγους ή εταιρείες¹⁹⁷ των οποίων τα διοικητικά συμβούλια και στήλες μελών βρύθουν από τα ονόματα των ομογενών και παρακολου-

197 Στο Ωδείο, για παράδειγμα, το οποίο αποτελεί παράρτημα του Μουσικού Δραματικού Συλλόγου (1871), πληρώνει 20 δρχ. ετήσια συνδρομή (κατάστιχα ετών 1891-1894), στην Φιλαρμονική Εταιρεία Αθηνών (1888), η οποία σκοπό έχει «την διάδοσιν της μουσικής και πῆξιν του ἔτει εν υδαρεί καταστάσει ευρισκομένου ελληνικού ιδιώματος (style)...» Βλ. *Καταστατικό της Φιλαρμονικής Εταιρείας Αθηνών*, 12 δραχμές (1892-1900) στη Μουσική Εταιρεία «Απόλλων» 25 δραχμές (1900).

θεί ανελλιπώς τις δραστηριότητες (που κι αυτές τίθενται υπό την αιγίδα των μελών της βασιλικής οικογένειας) οι οποίες μορφοποιούνται σε δημόσιες συναυλίες που συνήθως δίνονται στην κυκλική στοά του Ζαπείου Μεγάρου, στο Ποικίλο Θέατρο, στο Δημοτικό και αργότερα στο Οντεόν έναντι εισιτηρίου του οποίου η τιμή ουδέποτε περιέρχεται κάτω από το ποσό των 3 δρχ. το άτομο¹⁹⁸.

Συχνά παρακολουθούν την εκτέλεση μουσικών έργων από την ορχήστρα ερασιτεχνών του καλλιτεχνικού τμήματος του «Παρνασσού»¹⁹⁹. Για τη συναυλία που πραγματοποιήθηκε στις 1/12/1900 η Δέσποινα Φραγκιάδη μνημονεύει αποσπάσματα: «πρόλογος του Φάουστ του Γκουνώ, η εορτή Πομπαδούρ του Γουβλιέρ, απάνθισμα εκ των μουσικοδιδασκάλων της Νυρεμβέργης του Βάγγνερ, ο πρόλογος της Μεσσαλίνας του Μαντζινέλι και φαντασία εκ του βίου Βοημών του Πουτσίνι»²⁰⁰, και τιμή 6 δρχ. το άτομο για εισιτήρια²⁰¹.

Με αφορμή τους χριστιανικούς πανηγυρισμούς διαφόρων επετείων στους χώρους του «Παρνασσού» όπου συγκεντρώνεται η «καλή κοινωνία» για να απολαύσει τον Άραμι²⁰², ψάλλοντας εθνικές μελωδίες

198 Στα κατάστιχα συχνά καταγράφονται διάφορες δαπάνες για τη μουσική. Εδώ συγκεντρώνονται μόνο οι τιμές που μπορούν να συστήσουν ένα ενδεικτικό υπόδειγμα:

Κονσέρτο	05.01.1894	6	δρχ./άτομο
«	01.12.1898	5	« «
«	02.01.1899	10,50	« «
Όπερα	27.03.1900	17,60	« «
Κονσέρτο	04.04.1900	21	« «
«	03.03.1901	8	« «
«	18.03.1903	50	« «
«	01.04.1903	32	« «
«	02.05.1904	10	« «
«	1905	20	« «
«	03.03.1907	6	« «

199 Χρονικό «Παρνασσού», ό.π., σ. 252-253.

200 Χρονικό «Παρνασσού», ό.π., σ. 320.

201 Ημερήσιο βιβλίο εξόδων 4.12.1900.

202 Καλλιτεχνικό ψευδώνυμο του Περικλή Αραβαντινού.

(καλλιτεχνική εσπερίδα 04.01.1903)²⁰³, η οικογένεια Φραγκιάδη επί τούτου θα δαπανήσει 18,20 δρχ. + 3 δρχ. οδοιπορικά (20.01.1903), ή την με συνοδεία μουσικής απαγγελία από το διαπρεπή Νοβέλλη της 33^{ης} ωδής από την κόλαση του Δάντη, (28.03.1903) πληρώνοντας είσοδο 30 δρχ.²⁰⁴, για δύο άτομα.

Το ενδιαφέρον, η προσήλωση και η εξοικείωση της οικογένειας σε ορισμένα είδη «υψηλής «τέχνης (θέατρο, μουσική), σε συνδυασμό άλλων εκδηλώσεων (υιοθετημένος τρόπος ζωής, άρθρωση καθημερινότητας, στάσεις, συμπεριφορές), περιγράφουν τις επιδιώξεις ένταξης και συμμετοχής στο πολιτιστικό σύστημα²⁰⁵, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η διαμόρφωση της προσωπικότητας ατόμων - μελών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, προάγονται οι ανθρώπινες σχέσεις, αποκαθίσταται η επικοινωνία του ατόμου με την ομάδα καθώς επίσης της ομάδας στην οποία ανήκει προς μια άλλη.

Στις εκδηλώσεις όπου συμμετέχουν αλλά χωρίς να δημιουργούν, εκτός από την επιζητούμενη τέρψη, καλλιέργεια, αισθητική απόλαυση, προβάλλεται διαρκώς η αντιδιαστολή ανάμεσα στον αστικό από το λαϊκό συμβολικό τύπο που παράγεται στην κοινωνία²⁰⁶, ειδικότερα στην κοινωνική πραγματικότητα της Αθήνας του λήγοντος 19^{ου} αρχών του 20ου αιώνα.

Μέσα από αυτές / σε αυτές, διαπιστώνονται και επαληθεύονται κοινωνικοί, ψυχολογικοί, ατομικοί προσδιορισμοί, συντηρούνται οι διαφοροποιήσεις που εκφράζουν και περιγράφουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της οικογένειας και του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο αυτή αναφέρεται.

203 Χρονικό « Παρνασσού», ό.π., σ. 256.

204 Βιβλίο ημερησίων εξόδων 1903.

205 Βλέπε ειδικότερα την κοινωνική προσεγγίση και τις θεωρητικές απόψεις που παραθέτει ο Γρηγ. Γκιζέλης, *Το Πολιτισμικό σύστημα. Ο σημειωτικός επικοινωνιακός χαρακτήρας του*, Αθήνα 1980.

206 Για τη διχοτόμηση του πολιτιστικού συστήματος και τις σχέσεις του με την κοινωνία συνολικά βλ. τη μελέτη του Herbert J. Gans, *Popular Culture and High Culture: An analysis and evaluation of taste*, New York : Basic Books , 1974. Ειδικά την εισαγωγή σ. 3 – 14 και σελ. 52 – 62.

Φιλαγνωσία : Τύπος και βιβλία

Οι προορισμένες για εφημερίδες και περιοδικά δαπάνες σκιαγραφούν υποθέσεις που άπτονται των λειτουργιών και του ρόλου που διαδραματίζει ο τύπος στην πορεία αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας²⁰⁷.

Η προτίμηση της οικογενείας (αν αυτή εκληφθεί σαν αναγνωστικός πυρήνας) στρέφεται σ' εκείνες τις κατηγορίες εντύπων που εγγίζουν προβληματισμούς, εγείρουν τα ενδιαφέροντα και ανταποκρίνονται στο πνεύμα της εποχής το συμβαδίζον και με το ατομικό της. Εδώ υπεισέρχεται η ισχυρή παρέμβαση του ηγεμονεύοντα καθ' όλα περίγυρου των ομογενών.

Ο τύπος, ημερήσιος ή περιοδικός, του οποίου παραλήπτες είναι αυτή η οικογένεια - καθόλου περιστασιακά ή τυχαία, αντίθετα εκπληκτική είναι η τελειότητα της οργάνωσης για τη μεθοδική και έγκαιρη εγγραφή ή ανανέωση όλων των συνδρομών και των μελών υποχρεώσεων - χαρακτηρίζεται από ευρύτητα περιεχομένου και θεματολογική ποικιλία.

Τα στοιχεία αυτά δεν αποτελούν μόνο στατιστική της αναγνωστικής τάσης μιας ομάδας ατόμων, εκλογικεύουν την ορμή και την δίψα για συστηματική ενημέρωση, για «διάβασμα» της επικαιρότητας και των αξόνων που τη συστήνουν, δηλαδή θέματα γενικού ή ειδικού ενδιαφέροντος (πολιτικά, οικονομικά, τραπεζοχρηματιστικά, κοινωνικά, επιμορφωτικά, ψυχαγωγικά) που αναφέρονται τόσο στον ελληνικό όσο και στο διεθνή χώρο.

207 Βλ. Β. Φίλια, *Κοινωνία και εξουσία*, ό.π., σ. 151

Φυσικά η πρόσβαση ευνοείται από τη γνώση ευρωπαϊκών γλωσσών. Η ταξιθέτηση των σχετιζομένων προς τον τύπο στοιχείων – που με τη σειρά τους εμπλουτίζουν την ατμόσφαιρα των κοινωνικών εκδηλώσεων - βελτιώνει κατά πολύ την ορατότητα και διευκολύνει τη διείσδυση σε περιοχές που καλλιεργούνται οι ιδεολογικές εκφράσεις του μεταπρατισμού.

Η προτίμηση σε μερίδα του αθηναϊκού ημερησίου τύπου, «Ακρόπολις»²⁰⁸, «Άστυ»²⁰⁹, «Εστία»²¹⁰, η οποία σταθερά προβιβάζεται στη δημόσια εμπιστοσύνη, επιτρέπει κρίσεις και για πολιτικούς προσανατολισμούς - προσλήψεις της οικογενείας, λαμβάνοντας υπόψιν τα υφιστάμενα δομικά, λειτουργικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά που πλαισιώνουν τα ελληνικά πολιτικά κόμματα όλης αυτής της περιόδου.

Η παραλαβή κυρίως περιοδικών ποικίλου περιεχομένου διευκρινίζει τη στροφή που την εποχή αυτή επιχειρείται ανήσυχα στους τομείς των γραμμάτων και τεχνών, ειδικότερα η Εστία, ο Παρνασσός, η Πινακοθήκη, τα Παναθήναια αποδίδουν το στίγμα των εξάρσεων του ελληνικού Παρνασσισμού.

Η επαφή όλων σχεδόν των μελών της οικογένειας με το βιβλίο είναι συστηματική. Εκτός των επιβαλλομένων για τα σχολεία και την ελληνική γλωσσική εξάσκηση αναγνωστικών ή άλλων βοηθημάτων, σημειώνονται τακτικότητα αγορές βιβλίων λογοτεχνικού και εγκυκλοπαιδικού – επιμορφωτικού περιεχομένου. Δεδομένου ότι ολόκληρος το 19^{ος} αιώνα θεωρείται η χρυσή εποχή του μυθιστορήματος, μέσα στην ατμόσφαιρα των bildungsroman θα γαλουχηθούν γενιές ολόκληρες. Φιλαναγνώστες κυρίως της αγ-

208 Ακρόπολις. Πολιτιστική ημερησία αθηναϊκή εφημερίδα – Ιδρυτής διευθυντής Βλάσσης Γαβριηλίδης, εκδίδεται από το 1883. Αντιπαλαιοκομματική, φιλοτρίκουπική. Τιμή φύλλου 10 λεπτά.

- από το 1888 εκδίδεται η Φιλολογική Ακρόπολις

- από το 1890 ο Πανελλήνιος Σύντροφος βλ. Κ. Μάγερ, *Η ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 187 - 209 .

209 Άστυ. Πολιτιστική ημερησία αθηναϊκή εφημερίδα – Ιδρυτής Μπάμπης Άννινος. Εκδίδεται από το 1885 σαν «Σατυρικό Άστυ» και από το 1890 καθημερινά. Τιμή φύλλου 10 λεπτά.

210 Απογευματινή ημερησία αθηναϊκή εφημερίδα η οποία επήγαγε από το ομώνυμο περιοδικό. Εκδίδεται από το 1894. Τιμή φύλλου 5 λεπτά.

γλικής λογοτεχνίας – συνεπαρμένοι από το ευφύες σκώμμα και την κωμική επίνοια του Καρόλου Δίκενς²¹¹, τη χιουμοριστική ιδιοφυΐα του Θέκκε-
ραι²¹²,

τη ζωηρή φαντασία και περιγραφικότητα του Σκωτ²¹³, αλλά και κάθε αξιοπρόσεκτου γαλλικού, γερμανικού κυρίως βιβλίου. Συνήθως τα ξενό-
γλωσσα βιβλία (καθώς και τις πληρωμές των συνδρομών για κάθε ξενό-
γλωσσο έντυπο) τα παραγγέλνει στο βιβλιοπωλείο του Vilberg.

Ειδικά ο Στέφανος Φραγκιάδης στο βιβλιοπωλείο αυτό συντηρεί λογα-
ριασμό, προμηθεύεται βιβλία των οποίων η θεματική στρέφεται γύρω από
την κίνηση του αθλητισμού, τα ταξίδια, τις εφευρέσεις και τις αποκαλύψεις.

Το ελληνικό βιβλίο δεν αιχμαλωτίζει την οικογένεια, οι αναγνωστικές
προτιμήσεις περιφέρονται από την αχλύ του ρομαντισμού στον κλασικισμό
και από εκεί στη στομφώδη τόνωση των πατριωτικών αισθημάτων²¹⁴.

Σε γενικές γραμμές για όλα τα παραπάνω οι δαπάνες αντιπροσωπεύο-
νται σε ποσοστό κατά μέσο όρο από 8,33% σ' αυτό περιλαμβάνονται και τα
αφορώντα την αλληλογραφία υλικά²¹⁵.

211 Στα κατάστιχα φαίνονται να αγοράζονται: «Ο Ολιβέρος Τουίστ, Δαυίδ Κόπ-
περφιλδ, Δομβέι και υιός, Διηγήματα Χριστουγέννων».

212 «Πανηγύρι ματαιοτήτων, Ο Χορός της Κυρίας Πέρκιν».

213 «Παραμύθια του παππού, Η ωραία κόρη του Περθ».

214 Από τα κατάστιχα πληροφορούμαστε την αγορά ποιημάτων του Αχιλλέα Πα-
ράσχου (10 δρχ. 1893), του Διονυσίου Σολωμού (2,5 δρχ. 17.09.1901), τη συλ-
λογή διηγημάτων του Ιωάννη Δαμβέργη «Οι κρήτες μου» (1861 – 1897), περί
ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων του Νικόλαου Καζάζη (μάλιστα το αγο-
ράζουν σε γαλλική γλώσσα).

215 Βλέπε πίνακες ετησίων δαπανών.

Αξίζει να ειπωθεί ότι ειδικά για τις γυναίκες του σπιτιού αυτού, η ιδιωτικής φύσης
αλληλογραφία αποτελεί ουσιαστική δραστηριότητα, ζωτική λειτουργία, ανάγκη
και επικοινωνία, δηλ. στοιχεία που ερμηνεύουν πλευρές της κοινωνικής τους
ζωής αλλά και της ατομικής συμπεριφοράς και ψυχολογίας.

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

(1891 1908)

Τίτλος	Έτος ίδρυσης	Περίοδος συνδρομής	Τιμή ετήσιας συνδρομής	Παρατηρήσεις
Αιών ²¹⁶	1900		42 δρχ.	Ελληνόγλωσσος του Παρισίων
Αναμορφώσεις ²¹⁷	1904	1904 – 1908		
Ακρόπολις		1891 – 1908	18 δρχ.	
Άστυ	1890	1892 – 1908		
Εστία	1894	1894 – 1908		
Κήρυξ		1901	15 δρχ.	15νθήμερη των Παρισίων, ελλη- νόγλωσσος, εκδ. υπό : Ι Κομνηνού.
Ερμής ²¹⁸	1900	1900 – 1901	12 δρχ.	Εβδομαδιαία οικονομική υπό : Π. Κωνσταντοπούλου

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

(1891 – 1908)

Τίτλος	Έτος ίδρυσης	Περίοδος συνδρομής	Τιμή ετήσια συνδρομής	Παρατηρήσεις
Times weekly		1892	97δρχ.	2.2.1892 ή 2,12, λίρες Αγγλ.
Daily Cronicle	1876	1900	82 δρχ.	Αγγλική εφημερίδα φιλελευθέ- ρων αρχών
Financial News		1900	90 δρχ.	Λονδίνο
Standard Evening		1902 -1904	109,45δρχ. 01.01.1902 & 104 δρχ το	Λονδίνιος ανήκουσα στον λόρ- δο Βήρβερουκ.

216 Κ. Μάγερ ό. π., τ. 3 , σ. 309

217 Κ. Μάγερ ό. π., τ. 3 , σ. 355

218 Κ. Μάγερ ό.π., τ.3, σ. 360

			1903	
Time the	1875	1902 - 1908	35δρχ. το 1902	Από τις αρχαιότερες ημερήσιες αγγλικές εφημερίδες υπό Ι. Ούμλτερ, συντηρητικών απο- κλίσεων.
Times weekly		1892	97δρχ.	ή 2,12, λίρες Αγγλ (2.2.1892)

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ (1891 – 1908)

Τίτλος	Έτος ίδρυσης	Περίοδος συνδρομής	Τιμή ετήσια συνδρομής	Παρατηρήσεις
Αναμόρφωσις Βύρων ²¹⁹	1874	1904	5 δρχ.	Μουσικό περιοδικό του ομώνυμου συνλόγου.
Δίαπλασις των παιδων	1879 – 1892	1900	8δρχ.	
Εικονογραφημένη επιθεώρησις	1904	1904 –1908	12 δρχ	
Ερρανίς	1901			
Εστία	1876-1895	1891		Αρχικά φιλολογικό εγκυκλοπαιδικό περιοδικό από το 1894 → Καθημερινή εφημερίδα, ως εικονογραφημένη, ε- βδομαδιαία Εστία μοιράζεται δωρεάν στους συνδρομητές.
Κυβέλη		1906	25 δρχ.	
Μελέτη	1907-1912	1907	10δρχ.	Του συνλόγου ωφέλιμων βιβλίων
Ναυτική Ελλάς		1901	12 δρχ.	Μηνιαίο περιοδικό ποικίλης ύλης
Οικονομική Ελλάς	1902	1902 - 1908	10δρχ.	Εισφορά 100δρχ. εκδίδεται από τον Ι. Μινέτα μετά του Γ. Κατσελίδη.
Παναθήναια	1900-1915	1900	25δρχ.	Λογοτεχνικό, θεατρικό περιοδικό 15νθήμερο εικονογραφημένο αφιερω- μένο στον βασιλόπαιδα Νικόλαο, υπό: Κίμωνος Μιχαηλίδη.
Παρνασσός	1877-1896	1894		Περιοδικό σύγγραμμα του εν Αθήναις ομώνυμου συνλόγου.
Πατρία	1896-1906	1900	12 δρχ.	Υπό : Ι. Δαμβέρη & Κ. Μητσόπουλος, Σ. Βουτυράς
Πινακοθήκη	1901-1926	1901	12 δρχ.	Περιοδικό καλλιτεχνικόν φιλολογικόν, ιδρυθέν υπό : Δ. Ι. Καλογεροπούλου.
Σωτήρ		1906	25 δρχ	
Φιλόκαλος Πηνελόπη	1872	1901- 1908		15νθήμερο περιοδικό υπό : Α. Σεβερλή ²²⁰

219 Κ. Μάγερ ό.π., 1, σ. 297

220 Κ. Μάγερ ό.π., 1, σ.297

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

(1891 – 1908)

Τίτλος	Έτος ίδρυσης	Περίοδος συνδρομής	Τιμή ετήσια συνδρομής	Παρατηρήσεις
Annales		1901	14 δρχ.	Εφηβικό
Economist	1843	1893		Αγγλικό οικονομικό περιοδικό
Monituer		1893- 1902		
Rundschan		1901	17,50 δρχ	
Petite echo		1902		
Petite revue		1902		
Graphic				Εικονογραφημένο Αγγλικό περιοδικό
Fashion		1906	13.80	Μόδας
Truth		1905	4,36 λίρες	3.01.1907-1,116=118δρχ. (1908)
French jour		1904	65 δρχ.	Μόδας – Οικογενειακής συμπεριφοράς
Innocente		1906	5 δρχ.	

ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ :Το εφελτήριο προς την οικονομική και κοινωνική κυριαρχία

Ο ευεργετισμός, ατομικός ή συλλογικός μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα μιας τάσης που διακρίνει άτομα ή ομάδες να πραγματοποιούν τις δυνατότητες τους, να εκφράζουν τις ανωτερότητες και να καθιερώνονται σε πρόσωπα δημοσίου / κοινού οφέλους, υποβάλλοντας αυτόματα το κοινωνικό σώμα σε διαδικασίες και μηχανισμούς διαιώνισης των αρετών τους.

Μέσα από τις διάφορες κλίμακες και κριτήρια άσκησης και πρακτικής του «δίνειν» επιλέγονται οι ρόλοι και οι ισορροπίες ανάμεσα στην αυταρέσκεια και στη με λογικό τρόπο επιμέλεια - διασφάλιση των ατομικών - συλλογικών συμφερόντων. Η γενναιοδωρία, είτε διανέμεται σε έργα αγαθοεργίας, είτε σε άλλα είδη ευποίας, υποκρύπτει ένα ουσιώδες μέσον έκφρασης, ατομικής / ομαδικής επιβεβαίωσης / κοινωνικής αποδοχής της θέσης των υποκειμένων, θέτοντας σε ενέργεια μια στάση αυθεντικά αριστοκρατική που επιβάλλεται στο κοινωνικό σώμα περίπου σαν καθήκον ηθικό, αφοπλίζοντας το φθόνο, την κοινωνική απόσταση, μειώνοντας την ένταση των κραδασμών.

Ο ρόλος του ευεργέτη απαιτεί μια αριστοτεχνική λεπτή ισορροπία μεταξύ του συμφέροντος του ατόμου που δεν αποστερείται, δεν εξαντλείται οικονομικά σε δωρεές, διαθέτει υπερασπιζόμενος την ιδιωτική του περιουσία για την στρατηγική της αξία, ενώ ταυτόχρονα κατευθύνει την κοινωνία στην ευαρέσκεια αποδοχής των δοσιμάτων τα οποία έχουν μεταλλαχθεί πλέον σε συλλογικά αγαθά. Έτσι προκύπτουν τα αντισταθμίσματα στην άνιση διανομή πλούτου και εξουσίας.

Αν ο ευεργετισμός σαν σύστημα και συμβολισμός έχει για ανταμοιβή την τιμή, τότε στα αντισταθμίσματα συγκαταλέγονται οι και πολλαπλές διακρίσεις υπεροχής (ταξικές, κοινωνικές, ηθικές – αξιακές) που εξασφαλίζει ο ευεργέτης στο διηνεκές, από τις οποίες προνομιακά επωφελούνται τόσο η κοινωνική κατηγορία όσο το στενότερο περιβάλλον στο οποίο ανήκει, ενισχύοντας μιμητικές συμπεριφορές που υπηρετούν σε διαφορετικά επίπεδα τη συνέχεια των ρόλων τους²²¹.

Παρά το γεγονός ότι στη βιβλιογραφία του 19^{ου} – 20ου αιώνα συναντώνται διάσπαρτα αποσπασματικές πληροφορίες και διαπραγματεύσεις όψεων και πλευρών του φαινομένου της ευεργεσίας²²² εν τούτοις απουσιάζει η σφαιρική προσέγγιση και συνθετική ερμηνεία του, τόσο στη χρονολογική και γεωγραφική έκταση της Ελληνικής Διασπόρας, των εστιών παροικιακής συγκρότησης (18^{ος} – 19^{ος} αιώνας)²²³, όσο και στο πλαίσιο της Ελληνικής κοινωνίας και κράτους (19^{ος} – έναρξη 20ου αιώνα)²²⁴.

221 Γενική άποψη για τη γένεση, τις αρχές του φαινομένου της ευεργεσίας, το οποίο χρονικά τοποθετείται στον ελληνιστικό – ρωμαϊκό κόσμο, τόσο στην ελληνιστική ανατολή όσο και στη λατινική δύση αποκομίζουμε από την ιστορικής κοινωνιολογίας μελέτη του Paul Veyne, *L' évergétisme grec*, 1976, Editions du Seuil.

222 Στη σύγχρονή βιβλιογραφία, ενδεικτικά βλ. Γ. Β. Δερτιλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880 – 1909)*, ειδικότερα οι σελίδες σ, 14 – 18, 22 – 39, 164 – 167, όπου και σχετική επιχειρηματολογία που εισαγάγει στο γενικό πλαίσιο του προβλήματος, στις οικονομικές πολιτικές λειτουργίες και ιδεολογική κυριαρχία της επανακάμπτουσας διασποράς. Του ιδίου, *Το ζήτημα των τραπεζών (1871 – 1873)* ό.π., ειδικά τις σελίδες 63 – 67. Του ιδίου, *Ο Ελληνισμός της Διασποράς: στροφή προς την Ελλάδα (1868 – 1873)*, ανέκδοτη εργασία, 1979.

Για τις πολυσχιδείς οικονομικές δραστηριότητες των κεφαλαιούχων βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, ό.π., σ. 240 – 245, του ιδίου, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1981, σελίδες 178 – 258. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας* σ. 246 κ.ε. Κ. Παπαθανασόπουλος, *Εταιρεία Ελληνικής ατμοπλοΐας (1855 – 1872) Τα αδιέξοδα τον προστατευτισμού*, ΜΙΕΤ 1988. Βλ. το κεφ. Α, Το χρονικό της ίδρυσης σ. 21 – 63, το κεφ Β. Η εταιρεία, το κράτος και η Εθνική σ. 63 – 102.

223 Βλ. Ολυμπία Σελέκου «Ελληνικές Δωρεές και κληροδοτήματα υπέρ του Ρωσικού κράτους : Αντιπροσφορά στα προνόμια και ευεργετήματα που παρείχε η Ρωσία στους μετοικήσαντες Έλληνες 1780 – 1820» Ανακοίνωση στο Ελληνορωσικό Συμπόσιο (Μόσχα, 1-7 Οκτ. 1985).

Τούτο απαιτεί την συνοδευτική συνδρομή της ιστορίας, ιστορικής κοινωνιολογίας, σε διαφορετικά επίπεδα ώστε να αναζητηθούν εκείνοι οι προσδιοριστικοί εσωγενείς / εξωγενείς παράγοντες.

Τα οικονομικά, κοινωνικά, ψυχογραφικό ατομικά είτε συλλογικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τη στάση και τις επιλογές απέναντι στην ευεργεσία.

Στις υποθέσεις εργασίας της παρούσας μελέτης με θέα τη διερεύνηση των στάσεων που υιοθετούν τα ανθρώπινα περιβάλλοντα της διασποράς, τα οποία εγκολπώνονται την ιδεολογία και πρακτική της ευεργεσίας, εμφιλόχωρησαν προβληματισμοί που διαπιστώνουν ποιοτικές και ποσοτικές διαφοροποιήσεις / ιδιαιτερότητες στην απεικόνιση και ανάγνωση της εικόνας που παράγει ο απόδημος ή ομογενής ευεργέτης. Μια εικόνα με αντιθετικούς εγχρωματισμούς ανάμεσα στο απόλυτο της προσφοράς και στη συμβατική χειρονομία, ανάμεσα στα κριτήρια, τα κίνητρα, τους τομείς και το τίμημα ευεργετικής παρέμβασης πριν και μετά την ίδρυση του κράτους.

Από την μια πλευρά, διαπιστώνεται η εικόνα που παράγει ο απόδημος ευεργέτης του 18^{ου} – 19^{ου} αιώνα, ο οποίος ενώ δηλώνει απουσία από άποψη φυσικής εγκατάστασης ή τοποθέτησης συμφερόντων στην ιδιαίτερη πατρίδα και τον Ελλαδικό χώρο, μέσω δωρεών «εν ζωή» και μεταθανάτιων κληροδοτημάτων, παρίσταται ουσιαστικά, συμβάλλει αποτελεσματικά στη θεραπεία των παιδευσιακών, κοινωνικών αναγκών του γένους/ έθνους, αναγορεύοντας την ευποιΐα σε πράξη ζωής, στην οποία και αφιερώνονται αποκλειστικά.

Επίσης βλ. Όλγα Κατσιαρδή – Hering, *Η ελληνική παροικία*, ό.π., τ. 1 ειδικά τα αναφερόμενα στις κοινοτικές ευεργεσίες, φιλανθρωπικά ιδρύματα, κληροδοτήματα σ. 172 – 249.

224 Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα στη βάση συγκεκριμένης χρονικής γεωγραφικής οικονομικό επαγγελματικής κατανομής και τοπικής προέλευσης των ευεργετών πραγματεύεται η Βάσω Θεοδώρου, *Oevres et bienfaisance 1870 – 1920. Profil et attitudes des donateurs*, Paris 1987, (διδ. διατριβή) βλ. και άρθρο της ίδιας, «Ευεργετισμός και όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870 – 1920) *Τα ιστορικά*, 7(1987), σ. 119 – 154.

Στην περίπτωση αυτή, απεικονίζονται εκείνα τα υποκείμενα των οποίων η πράξη γενναιόδωρης παραχώρησης περιουσιακών στοιχείων παρέρπει στην έλλειψη εφοδίων στο επαγγελματικό ξεκίνημα, στο αυτοδημιούργητο, τις δυσκολίες κοινωνικής ενσωμάτωσης στον τόπο υποδοχής, που υπερτονίζονται από την ανυπαρξία οικογενειακού πλαισίου, τις μακρόχρονες και επίμοχθες προσπάθειες για τη δημιουργία περιουσιακής κατάστασης, το πνεύμα αυστηρής οικονομίας και εντατικής εργασίας, την αγαμία ή ακληρία και τον «εγκόσμιο ασκητισμό», την προσήλωση στις επιβιώσεις παραδοσιακών νοοτροπιών και θεσμών που έλκουν την καταγωγή από το αγροτικό χώρο.

Όλες αυτές οι κοινωνικές – ψυχολογικές συνιστώσες προσδιορίζουν την προσήλωση των μοναχικών ατόμων στο ιδεώδες της ευεργεσίας, μέσω του οποίου – δικαίως- εξασφαλίζεται η διαιώνιση της μνημόνευσης και η κοινωνική αναγνώριση της προσφοράς.

Στην άλλη πλευρά διακρίνεται αντιπαραθετικά η αμφίσημη, σύνθετη εικόνα του κεφαλαιούχου ομογενή ευεργέτη (19^{ος} – πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα), που παρά τα ανομοιογενή οικονομικά, κοινωνικά, πολιτιστικά, χαρακτηριστικά, ιδιότητες και βλέψεις εφορμά στο ελληνικό οικονομικό – κοινωνικό προσκήνιο. Τοποθετείται απέναντι στην ευεργεσία ορθολογικά βασιζόμενος σε καταβολές και επιλογές που υπαγορεύουν αντίστοιχες πρακτικές και στάσεις, κυμαινόμενες εκ διαμέτρου από την ασήμαντη, ανώδυνη παραχώρηση δωρεών εν ζωή, την καταβολή τακτικών χρηματικών εισφορών σύμφωνα με τις προσιτές οικονομικές απαιτήσεις που ορίζουν σύλλογοι, εταιρίες ιδρύματα και κοινότητες, τη συμβατική χειρονομία της τμηματικής, περιορισμένης διάθεσης περιουσιακών στοιχείων με την προϋπόθεση της καθολικής εξασφάλισης των κληρονόμων, μέχρι την μεταθανάτια γενναιόδωρη -χρηματοδότηση- κληροδοσία – κοινωφελών έργων και αναγκών του κράτους.

Στην περίπτωση αυτή απεικονίζονται ομαδοποιήσεις ευεργετών που η σχέση τους με την ευεργεσία, η προτίμηση σε κλίμακες και τομείς ευεργε-

τικής παρέμβασης (δωρεές, εισφορές, κληροδοτήματα με εξειδίκευση είτε την ανέγερση, ανακαίνιση, εξοπλισμού κοινωφελών ιδρυμάτων, είτε τη συντήρηση εκκλησιαστικών – πνευματικών καθιδρυμάτων, είτε την υποβοήθηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης, των θεσμών κοινωνικής πρόνοιας, περίθαλψης, καταστολής είτε την αθλοθέτηση διαγωνισμών βραβείων, υποτροφιών) αποτελεί απότοκο της παράδοσης και επάρκειας οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου.

Εννοούνται εκείνα τα παραδείγματα ομογενών, των οποίων το ατομικό, οικογενειακό και οικονομικό προφίλ διαμορφώθηκε και παγιώθηκε ενωρίτερα στις παροικιακές εστίες των κομβικών σημείων συνάντησης Ανατολής – Δύσης (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Αίγυπτος, Ρωσία, Κεντρική - Δυτική Ευρώπη).

Στα προϋπάρχοντα, υπάρχοντα είτε διευρυνόμενα οικογενειακά – ομογενειακά επιχειρηματικά δίκτυα, με τη συνεπαγόμενη θέση και κύρος που κατείχαν τόσο στον παροικιακό μικρόκοσμό, όσο και στα υπέρτερα, κυρίαρχα περιβάλλοντα υποδοχής, τις τοπικές κοινωνίες ανάλογα με τους βαθμούς κοινωνικής ένταξης και πολιτιστικής ενσωμάτωσης.

Στον στέρεα δομημένο, θαλερό οικογενειακό περίγυρο, τις υποχρεώσεις και τα μελήματα που αυτός συνεπιφέρει για τις κοινωνικές στρατηγικές, στο υψηλό μορφωτικό, κοινωνικό επίπεδο, την κοινωνικότητα και τη ροπή προς νεωτερικά πρότυπα και κοσμοπολίτικη συμπεριφορά.

Αυτές οι συνιστώσες είναι οι προικοδοτήσεις που εξασφαλίζουν προνομιακή θέση στην κοινωνική ελίτ και η πρακτική της ευεργεσίας αποτελεί μέσο και τρόπο νομιμοποίησης, μεταφοράς, μεταβίβασης και διαιώνισης κοινωνικού κύρους, ευαρέσκειας και υστεροφημίας σε πρόσωπα, οικογένειες ομοιογενείς, ομάδες(συνήθως χωρίς περιουσιακές απώλειες για τους απογόνους). Είναι εξαίρετος και αποτελεσματικός τρόπος αναπαραγωγής

ρόλων σε διαφορετικά επίπεδα και εφελτήριο για την οικονομική – κοινωνική κατίσχυση²²⁵.

225 Οι δύο αντιθετικές εικόνες με τις διαφοροποιές σκιάσεις τους, υποστηρίζονται από το πλούσιο πρωτογενές και δευτερογενές υλικό το οποίο εναπόκειται σε αρχεία ή βιβλιοθήκες της Ελλάδας / εξωτερικού. Βλ. ενδεικτικά

Α δημοσιεύτες πηγές:

Αρχείο Υπουργείου Οικονομικών, Διεύθυνση Κληροδοτημάτων (αταξινόμητο)

Αρχείο Πρωτοδικείου Αθηνών, Τμήμα Διαθηκών (αταξινόμητο)

Κρατικό Αρχείο πόλεων (Μόσχας, Πετρούπολης. Οδησός Ροστόφ επι του Ντόν, Χαρκόβου), τμήματα εσωτερικών οικονομικών υποθέσεων, Διαχειρίσεων Δωρεών – Κληροδοτημάτων, Αρχείων Ελληνικών Κοινοτήτων, Νοταριακών εγγράφων.

Δημοσιευμένες πηγές :

Διαθήκαι των αιμνήστων ευεργετών των Ιωαννίνων, Αθήνησιν 1887

Ιωάννου Λαμπρίδου, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*, τα 1-2, Αθήναι 1880.

Χρήστου Χρηστοβασίλη «Οι εν Ρωσία ευεργέται» περ. *Ελληνισμός*, τ. 8 (1905).

Κ. Ζαβιτσιάννου, *Αρχεία Εθνικών Ευεργετών*, Αθήνα τ. Α-Στ', 1929 – 1930.

Σωκρ. Ζερβού, *Εθνικά Κληροδοτήματα και δωρεές*, τ. Α - Β Αθήναι 1925.

Μητρώον κληροδοτημάτων των εις την άμεσον διαχείρισιν και των εις την εποπτείαν του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων υπαγορευμένων κληροδοτημάτων, Αθήναι 1929. Α. Παπαχριστοπούλου, *Κληροδοτήματα*, Αθήναι 1914 (υπ. Οικονομικών). Επίσης τα ημερολόγια – περιοδικά: *Ημερολόγιον των εθνικών φιλανθρωπικών καταστημάτων*, Κων/πολη 1904 – 1908. *Ο φάρος της Ανατολής*, Κων/πολη 1901, *Ημερολόγιον της Ανατολής*, Κων/πολη 1887, *Μέλισσα - Ημερολόγιον* Οδησός 1914, *Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιον* (Ι.Α. Βρεττού), Αθήναι 1907, *Αιγυπτιακόν Ημερολόγιον*, Αλεξάνδρεια 1904- 1908, *Ηπειρωτικά χρονικά*, 1927- 1931.

Προεκτάσεις της ευεργεσίας στην περίπτωση της οικογένειας Φραγκιάδη

Η οικογένεια Φραγκιάδη, μέλος συστατικό της ομογένειας και ειδικότερα της πανίσχυρης ομάδας των από την Χίο καταγόμενων, παρά την υφιστάμενη ανομοιογένεια και εσωτερικές διαφοροποιήσεις αντιφάσεις, ενστερνίζεται και προσαρμόζει στα δικά της μεγέθη την ιδεολογία του ελεοθέτη.

Οι μηχανισμοί αυτής της ιδεολογίας διαπλέκονται με τις λειτουργίες, τις θεσμικές διοργανώσεις που επιχειρούνται στη στροφή του 19^{ου} αιώνα και που αποσκοπούν στην ενδυνάμωση της, κοινωνικό οικονομικής ηγεμονίας.

Η θέσπιση της κοινωνικής πρόνοιας για την ελληνική πραγματικότητα της αστικής ανάπτυξης βρίσκεται σε εμβρυακή κατάσταση. Η προς αυτήν σχετιζόμενη αντίληψη εκλαμβάνεται και αναμεταδίδεται ως αρετή και καθήκον ηθικό των ανωτέρων προς τις κατώτερες τάξεις. Δεν υπάρχει δικαιο των φτωχών, έλεγε ο Thiers υπάρχει μόνον ένα ηθικό καθήκον που έχουν οι πλούσιοι : να κάνουν ελεημοσύνη.

Ο συγκερασμός της φιλοπατρίας με την φιλανθρωπία διασφαλίζει και εξασφαλίζει με τον καλλίτερο δυνατό τρόπο συνεκτικότητα κοινωνική και αποτρέπει τις ακρότητες. Η συμμετοχή μελών της οικογένειας είτε σαν απλοί συνδρομητές είτε ενεργοποιημένοι σε διοικητικά όργανα διαφόρων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, συλλόγων και εταιριών ηθοπλαστικού - επιμορφωτικού προορισμού, εθνοφελούς προβολής και προπαγάνδας των στόχων

της Μεγάλης Ιδέας, είναι μια συνηθέστατη, για αυτή την χρυσή του ευεργετισμού εποχή πράξη, στην οποία επενδύει δημοσιότητα και προβολή προς τα έξω, αυτοεγκωμιασμό και αυτοεπιβεβαίωση για την διατήριση των κοινωνικών αξιών στο εσωτερικό της ομάδας στην οποία αναφέρονται.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση προβάλλεται η αναγκαιότητα μιας αδιάλειπτης παρουσίας στο κοινωνικό προσκήνιο και παρασκήνιο όπου όμως δεν θα υπάρχει διασταγμός να μεταβάλλονται σε «ακροβάτες της αγάπης προς τον θεό και τον πλησίον» και συνάμα οι χειρονομίες να μην θέτουν σε επισφαλή συνθήκη την περιουσιακή τους κατάσταση.

Ο ευεργετισμός συχνά εξαντλείται στα αγαθοποιά «δοσίματα» που επιβάλλει το φορτισμένο συναισθηματικά κλίμα των θρησκευτικών εορτών²²⁶ στην τακτική και συνάμα πανηγυρική πληρωμή των εισφορών σε συλλόγους εταιρίες, στην προσφορά χρηματικών ποσών ή παράθεση αφιερωμάτων, άλλοτε στα παρεκκλήσια των νοσοκομείων και των φιλανθρωπικών καταστημάτων (νοσοκομείο των Παίδων, Αμαλείο ορφανοτροφείο, Άσυλο ανιάτων, Δρομοκαΐτειο), άλλοτε για να «συμπαρασταθούν στα δεινές περιστάσεις που κάθε φορά περιέρχεται η πατρίς», όπως το 1897 που η Δέσποινα Φραγκιάδη προσφέρει το ποσόν των 40 δρχ. για ράψιμο ασπροούχων του στρατού, αρκούντων για το δικαίωμα αναγραφής του ονοματεπωνύμου στις στήλες των δωρητών και της αναγόρευσης σε ευεργέτη.

Στο παράδειγμα των Φραγκιάδη απεικονίζεται η συνηθέστερη διάσταση που λαμβάνουν οι δραστηριότητες οι απορρέουσες από την ουσία και τους τύπους αυτής της ιδεολογίας.

Η συλλογή των πληροφοριών από τα κατάστιχα αποδίδει το σύνολο των κατά κατηγορία και προσανατολισμό ιδρυμάτων, με τα οποία σχετίζεται η οικογένεια και τα ποσά τα οποία καταβάλλει.

226 Σαν μέλος – η οικοδέσποινα- της επιτροπής οικονομικού συσσιτίου (1899) που εισάγεται, ύπο την υψηλή προστασία της Σοφίας, στην σχολή απόρων παιδων του Παρνασσού, συμμετέχει στη νύχτα του Πάσχα» όπου η κοσμητεία διένειμε τα πασχαλινά ωά και τους άρτους περί ων έλαβε και πάλι πρόνοιαν η εν Γαλάζιω ευγενής Δέσποινα Ελένη Γεωργαντοπούλου ...» Χρονικό Παρνασσού ό.π. σ. 230. Επίσης βλ. Ημερήσιο βιβλίο εξόδων ετών 1898 – 1902.

Φιλανθρωπικά Ευαγή καταστήματα

Αμαλιείον Ορφανοτροφείο, ετήσια συνδρομή 25 δραχμών (1900 – 1909)² «Φιλόπτωχος Αδελφότης» Πειραιά, δωρεά 1.000δραχμών (1898)³

«Άγιος Γεώργιος» Ορφανοτροφείο Πειραιά ετήσια συνδρομή 25 δραχμών (1900 – 1907).¹

Άσυλο Ανιάτων, Ετήσια συνδρομή 25 δραχμών (1904 - 1908)²²⁷

Δημοτικό Βρεφοκομείο, Ετήσια συνδρομή 25 δραχμών (1905 – 1908)²²⁸

Εργαστήριο των Απόρων γυναικών του συλλόγου των κύριών, ετήσια συνδρομή 10 δραχμών (1905 – 1908)²²⁹

2 Όπως προκύπτει από τους αλφαβητικούς πίνακες των μελών της εταιρείας Αμαλιείον Ορφανοτροφείο των κορασίδων και από τις ετήσιες λογοδοσίες των ετών 1900 – 1909, η Δέσποινα Φραγκιάδη και η πρωτότοκη κόρη Μαριγώ Φραγκιάδη – Μινέττα καταβάλουν στη διάρκεια αυτών των χρόνων συστηματικά την ετήσια συνδρομή τους η οποία ανέρχεται στο ποσό των 25 δραχμών το άτομο. Βλ. Λογοδοσίες της Εταιρείας του Αμαλιείου Ορφανοτροφείου, Αθήναι έτη 1900 – 1909. Επίσης Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 – 1902 και 1902 – 1908. Εκτός από την συνδρομή, η Δέσποινα Φραγκιάδη παραμονές των Χριστουγέννων των ετών 1898, 1899, 1900 καταβάλλει έκτακτη χρηματική δωρεά 300 αντίστοιχα, ποσό ικανό ώστε να συγκαταλέγεται μεταξύ των δωρητών του ιδρύματος. Βλ. Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 – 1902. Συνολικά τα καταβαλλόμενα σε όλα αυτά τα χρόνια χρηματικά ποσά προς το ίδρυμα (σ. 300 δραχμές) κρίνονται υπεραρκετά για την αναγωγή της οικογένειας τους Ευεργέτες!

3 Βλ. «Περί τωνεν Πειραιεί συλλόγων και ιδρυμάτων» Αρχείο Δήμου Πειραιώς, φάκελλος 1889 Α. Επίσης Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 – 1902.

1 Βλ. «Περί των Πειραιεί ...»ό.π. και Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 – 1902 και 1902 – 1908. Οι αγαθοεργίες χειρονομίες προς τα Πειραιϊκά ιδρύματα, όπως είδαμε έχουν προϊστορία, υπενθυμίζει συναισθηματικά και κοινωνικά την παραμονή και δραστηριοποίηση μελών της οικογένειας στην πόλη.

227 Βλ. Καταστατικών και κανονισμός λειτουργίας του Ασύλου Ανιάτων Αθήναι 1892, Ετήσια εκθέσεις πεπραγμένων του Ασύλου Ανιάτων, Αθήναι 1905, 1906, 1907, 1908, όπου και οι κατά αλφαβητική σειρά πίνακες ευεργετών – Δωρητών με τα αντιστοίχως καταβαλλόμενα ποσά. Επίσης Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1902 – 1908.

Ερυθρός Σταυρός, Ετήσια συνδρομή 25 δραχμών (1905 – 1908)²³⁰

Οφθαλμιατρείων ή Νοσοκομείο των οφθαλμιώντων, Χρηματική δωρεά του Στέφανου Φραγκιάδη ύψους 3.000 δραχμών υπέρ της συντήρησης του ιδρύματος (1890).²³¹

Νοσοκομείο Παίδων «Σωτηρία» Ετήσια συνδρομή 50 δραχμών (1905 - 1908)²³²

Φρενοκομείο Ζωρζή και Ταρσής Δρομοκαϊτου, Ετήσια συνδρομή 15 δραχμών (1893 - 1908), Συνεισφορές σε εξοπλισμό (αγορά λινοσκεπασμάτων αξίας 100 δρχ. το 1897), χρηματική δωρεά 600 δραχμών (1906)²³³

228 Βλ. Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1902 – 1908.

229 ό.π.

230 ό.π.

231 Βλ. Έκθεσις Έκτη των πεπραγμένων υπο της επιτροπής του εν Αθηναίς Οφθαλμιατρείου 1881 – 1890. Εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου των αδελφών Περρή 1891. Επίσης βλ. καθολικό εξόδων έτους 1891. Η δωρεά του Στέφανου Φραγκιάδη προς το Οφθαλμιατρείο σηματοδοτεί χειρονομία αποδοχής και δικαίωσης της πατρικής συμπεριφοράς (ο Εμμανουήλ Φραγκιάδης από το Λονδίνο είχε προσφέρει ενίσχυση υπέρ του Ιδρύματος), ωστόσο συμπίπτει χρονικά με την μετοικεσία του στην Αθήνα γεγονός που υποδηλώνει πρόθεση εγγραφής σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, εντός του οποίου προτίθεται να εγκαταστήσει την ατομική και οικογενειακή θέση. Η ανακήρυξη σε Ευεργέτη είναι μια δυναμική αφετηρία και επιταχύνει την αδιαμφισβήτητη εισδοχή σε ομότροπα κοινωνικά περιβάλλοντα.

232 Η Δέσποινα Φραγκιάδη συνεπικουρούμενη από την πρωτότοκη κόρη της, συμμετέχει στη επιτροπή Φιλάνθρωπων κυριών, η οποία τελεί υπό την υψηλή προστασία της Πριγκίπισσας Μαρίας και στις εορτές Χριστουγέννων, Πάσχα επισκέπτεται και διανέμει δώρα στους μικρούς ασθενείς του Νοσοκομείου (βλ. Ημερολόγιο Μαριγώς Φραγκιάδη ό.π.) Επίσης βλ. Ημερήσια βιβλία εξόδων 1902 - 1908.

233 Η Δέσποινα Φραγκιάδη εκτός των χρηματικών συνδρομών, εισφορών, δραστηριοποιείται στην υπέρ της ιματιοθήκης ερανικής επιτροπής για σειρά ετών και από το 1896 συγκαταλέγεται στον κατάλογο Δωρητών του ιδρύματος. Βλ. Λογοδοσία και Στατιστική του υπό την προστασία της Α.Μ. του Βασιλέως, φρενοκομείο Ζωρζή και Ταρσής Δρομοκαϊτου έτη 1893 -1910 Εν Αθήναις, εκ του βασιλικού τυπογραφείου Α.Γ. Ιγγλέση. Επίσης βιβλία εξόδων ετών 1902 - 1908.

Στο ίδρυμα εμπλέκεται και ο σύζυγος Στέφανος Φραγκιάδης. Το 1896, εισέρχεται στο τετραμελές Δ.Σ., εκλέγεται στη θέση του ταμία την οποία θα διατηρήσει μέχρι το 1906, από το 1906 μέχρι το 1915 αναλαμβάνει αντιπρόεδρος και στην επόμενη περίοδο μέχρι το 1922 διατηρή τη θέση του Προέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου. Για τη διεύθυνση του καθιδρύματος, τον τρόπο εκλογής μεταξύ του Δ.Σ. των θέσεων Προέδρου, Αντιπροέδρου, Ταμία και Γραμματέα,

Εταιρείες και Σύλλογοι

Βιομηχανικής και εμπορική Ακαδημία²³⁴ «υπό την προστασίαν της Α.Μ. του Βασιλέως» Έτος ίδρυσης 1894.

Ίδρυμα ανώτερης τεχνικής εκπαίδευσης.

Ετήσια συνδρομή εταίρου 100 δρχ. Το 1904 ο Στέφανος Φραγκιάδης παρέχει χρηματική δωρεά 1.000 δρχ. και με απόφαση του Δ.Σ. της Ακαδημίας καταχωρείται στον κατάλογο δωρητών²³⁵.

Ελληνική Βιοτεχνική Εταιρεία²³⁶ : «υπό την προστασίαν της Α.Μ. Βασιλέως. Έτος ίδρυσης 1892, με κεφάλαια του Χιώτη Σεβαστοπούλου Κωνσταντίνου από Αγγλία.

Ίδρυμα για την παραγωγή και ανάπτυξη τις τεχνικής διδασκαλίας. Ετήσια συνδρομή εταίρου : 25 δραχμές²³⁷.

2

βλ. Αντίγραφον μυστικής Διαθήκης του αοιδί μου Ζωρζή Δρομοκαΐου ή Πάφουλα. Αρχείο Δρομοκαΐτειου Θεραπευτηρίου και Β.Δ. 16 Απριλίου 1882 (εφ. Κυβερ. Αριθ. 82, σ. 447) περί συστάσεως και Διοικήσεως εν Αθήναις φιλανθρωπικού καθιδρύματος υπό την επωνυμίαν «Φρενοκομείο Ζωρζή και Ταρσής Δρομοκαΐτου».

234 Βλ. Δελτίο εμπορικής και Βιομηχανικής Ακαδημίας τόμος 2, τεύχος 4, 1902

235 Για τις συνδρομές : Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 - 1902 και 1902 - 1908.

236 Βλ. καταστατικόν της Ελληνικής Βιοτεχνικής Εταιρείας, 1892 εν Αθήναις. Για το ίδιο : Εκθεσις περιληπτική περί των έργων της εταιρείας κατά την πρώτην αυτής δεκαετίαν, 1892 - 1902, Αθηνησίν, εκ των τυπογραφειών του κράτους 1903.

237 Βλ. Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 - 1902 και 1902 - 1908. Στα κατάστιχα συμπληρώνεται η οικογενειακή επίσκεψη στην έκθεση Ανθέων που διοργάνωσε η εταιρεία (βλ. κανονισμό της Εκθέσεως Ανθέων).

Εθνική Ιστορική Εταιρεία της Ελλάδος :

Έτος ίδρυσης 1883, με σκοπό «την περισυναγωγή και διαφύλαξη αντικειμένων της μέσης και νεώτερης ιστορίας, της τέχνης και του βίου εν γένει των Ελλήνων». Εκδίδει το δελτίο της ιστορικής και εθνολογικής εταιρείας της Ελλάδος. Ετήσια συνδρομή εταίρου 25 δρχ. από το 1900²³⁸.

Εθνικός Γυμναστικός σύλλογος :

Ετήσιες συνδρομές ετών 1904 - 1908, 120 δραχμές, στο όνομα των αγοριών της οικογενείας²³⁹

Ένωσις Ελληνική : 1900 – 1902 : 15δρχ. ετήσια συνδρομή²⁴⁰

Εταιρεία «Ελληνισμός» : υπό την προεδρία του Ν. Καζάζη. Ετήσια συνδρομή 12 δρχ.

Έκδοση από το 1898 του ομώνυμου περιοδικού. Μηνιαία συνδρομή 1 δρχ., τα μέλη της εταιρείας πληρώνουν 4 δρχ. μηνιαία συνδρομή²⁴¹

Εταιρεία των φίλων του Λαού. Έτος ίδρυσης 1866, σκοπός «η ηθική μόρφωσις του λαού η διανόησις εις τας εργατικάς τάξεις των επιστημονικών γνώσεων αιτίνας σήμερον καταντώσιν αναπόφευκτοι σχεδόν εις πάντα τεχνήτην.

Ετήσια συνδρομή 12 δρχ.²⁴²

Μουσική Εταιρεία

Έτος ίδρυσης 1899, προήλθε από τη σύζευξη του ομίλου Φιλόμουσων με τη φιλαρμονική Εταιρεία.

Ετήσια συνδρομή 12 δρχ. Δικαίωμα Εγγραφής 6δρχ. Χρηματική ενίσχυση 30 δρχ. (20.10.1898)²⁴³

Μουσική εταιρεία ή Σύλλογος «Απόλλων».

238 Βλ. ειδικότερα Σπ. Π. Λάμπρου, «Τιμολέων Φιλήμων. Σκιαγραφία» περ. Εθνικής Αγωγής, Τ.Α. / 1898 σελ. 33 - 42.

239 Βλ. ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1902 -1908.

240 Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 1898 –1902.

241 Βλ. βιβλίο καθολικό των ετών 1900 – 1905.

242 Βλ. βιβλίο καθολικό των ετών 1900 - 1905

243 Βλ. βιβλίο καθολικό των ετών 1900 – 1905.

Έτος ίδρυσης 1903.

Ετήσια συνδρομή 25 δρχ.(1906)²⁴⁴. Εκδίδει ομώνυμο περιοδικό.

Σιροτροφική Εταιρεία.

Έτος ίδρυσης 1906.

Ετήσια συνδρομή 10 δρχ. (1906)²⁴⁵.

Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.

Έτος ίδρυσης 1889. Με διοικητικό συμβούλιο απαρτιζόμενο από τους Α Ραγκάβη πρόεδρο και μέλη τους Α. Ρενιέρη, Α.Γ. Πασπάτη, Παντιά Ράλλη κλπ. Με σκοπό «εθνικό», δηλαδή την προαγωγή των ελληνικών γραμμάτων στα σχολεία των ιδιαιτέρων πατρίδων των ιδρυτών μελών την ενίσχυση της εθνικής παιδείας και γλώσσας.

Οι φιλοπατρίδες είς τοιούτο Δε το σωματείον επιτελούν τον προορισμόν των, οίτε φιλοπατρίδες ομογενείς οι κηδομένοι της εθνικής ενότητος οφείλουσι να συνεισφέρωσι των όβολον αυτών...» (βλ. Καταστατικό (1889).

Στο σωματείο αυτό γράφονται μέλη το ζεύγος Φραγκιάδη και τα ενήλικα παιδιά τους, καταβάλουν από το 1898 μέχρι το 1908 την τακτική ετήσια συνδρομή (200 δραχμές το ζεύγος και από 50 δραχμές τα τρία νεαρά μέλη της οικογένειας²⁴⁶), ενώ συχνά παρακολουθούν και τις δημόσιες εκδηλώσεις τους

Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων.

Έτος ίδρυσης 1899, υπό την Προεδρία της Α.Μ.Υ Πριγκίπισσης Σοφίας «σκοπός συτού η διάσποσις ωφέλιμων γνώσεων παρά τω λαοίδια δια της δημοσιεύσεως βιβλιαρίων ευώνων, ευλήπτων²⁴⁷»

Στο σύλλογο εγγράφονται μέλη και υποστηρίζουν τη δραστηριότητα του μεταξύ πολλών άλλων της Διασποράς²⁴⁸ οι Στέφανος και Δέσποινα

244 Ημερήσιο βιβλίο εξόδων ετών 1900 – 1903.

245 Βλ. καθολικό έτος 1900 – 1908.

246 Βλ. Ημερήσιο βιβλίο εξόδων των ετών 1898 – 1902 και 1902 – 1908.

247 Καταστατικόν Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων. Αθήναι 1900.

Φραγκιάδη, συνεισφέροντας εκτός της οριζόμενης από το καταστατικό ετήσιας συνδρομής των 20 δραχμών και έκτακτες ενισχύσεις / δωρεές ύψους από 100 μέχρι 1.000 δραχμές²⁴⁹.

Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός»²⁵⁰»

Από το 1898 ο Στέφανος Φραγκιάδης με την ιδιότητα του έκτακτου μέλους του Συλλόγου³ καταβάλλει την ετήσια 12 δραχμών συνδρομή²⁵¹ και η Δέσποινα Φραγκιάδη από το 1900 συνεισφέρει στη Σχολή απόρων παι-

248 Στο σύλλογο τον οποίο ίδρυσε και κατευθύνει ο Δ. Βικέλας «επιζητώντας τρόπους επούλωσης των πληγών της πατρίδος και ανάκτησης της Εθνικής Τιμής» αναπαράγονται ευρύτατου χαρακτήρα σχέσεις (μεταξύ ατόμων ομάδων) έξω επαγγελματικές δραστηριότητες που στο σύνολο τους κατατείνουν σ' όλα τα επίπεδα κοινωνικής διαφοροποίησης.

249 Όπως ορίζει το Καταστατικό λόγω του ύψους των εισφορών, το ζεύγος Φραγκιάδη συγκαταλέγεται στους Δωρητές και ευεργέτες του Συλλόγου. Βλ. Καταστατικόν ό.π. ειδικά το κεφάλαιο Β' άρθρα 10, 11, 12 όπου ρυθμίζονται τα σχετικά με εταίρους, δωρητές ευεργέτες. Επίσης, πρακτικά (χειρόγραφα) του Συμβουλίου του Συλλόγου προς διάδοσιν Ωφέλιμων βιβλίων ημερομηνίες 02/05/1899, 08/05/1899, όπου οι πρώτοι ονομαστικοί κατάλογοι εταίρων επί ετήσια συνδρομή και έκτακτη εισφορά.

Στο Σύλλογο η οικογένεια Φραγκιάδη πληρώνει τακτική ετήσια συνδρομή μέχρι το 1908. (βλ. βιβλία των παιδιών εγγράφεται (1899) συνδρομή μιας 12άδας βιβλίων (30 Λεπτά το ένα), την οποία πληρώνει (3 δρχ). Βλ. κατάλογο εκδόσεων, τίτλων και συγγραφέων έτους 1900 πρακτικά Συμβουλίου, 14/11/1899.

250 Στον «εθνικώτερο των Ελληνικών Συλλόγων» τον κατ' εξοχή διάκονο της μεγάλης ιδέας, το ζεύγος Φραγκιάδη όπως ήδη έχει περιγραφεί προσέρχεται είτε ως ακροατής στα αναγνώσματα ή τις δημόσιες συζητήσεις είτε συμμετέχοντας στις εορταστικές εθνικές – θρησκευτικές εκδηλώσεις, όχι γαίτι μόνο συνεγείρεται από την επικρατούσα ατμόσφαιρα των εθνικών προσανατολισμών, όσο γιατί αρέσκεται να διασταυρώνεται με τους διακεκριμένους του δημοσίου βίου, προσδίδοντας στις προσωπικές στοχεύσεις στις φιλικές και οικογενειακές παισιώσεις στίγμα για το δημόσιας δράσης. Βλ. ειδικότερα για την ιστορική πορεία και πολυσχιδή δραστηριότητα του Συλλόγου Κων. Α. Βοβολίνη, Το χρονικό του «Παρνασσού» (1865 – 1950) Αθήναι 1951.

3 Κανονισμός του Εν Αθήναις Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσού». Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου των αδελφών Περρή, 1875 ειδικά το κεφ. Β' περι μελών σ. 4 – 8, άρθρο 6 (Έκτακτα μέλη εκλέγονται έμποροι, βιομήχανοι, κτηματίαι και καλλιτέχναι) και άρθρο 17 (Τα έκτακτα δικαιούνται να παρίστανται εν ταις συνεδριάσεις του Συλλόγου, να ομιλώσει εν αυταίς και να εισάγωσι προτάσεις. Αλλά δεν έχουν δικαίωμα ψήφου, πλήν κατά περίπτωσιν του άρθρου 66. (Οι περιπτώσεις αφορούν θέματα προς συζήτηση που δεν σχετίζονται με το εμπόριο, βιομηχανία, οικονομία). Συνεισφέρουσι σε 12 δρχ. κατ' έτος.

251 Ημερήσια βιβλία εξόδων ετών 18.

διών του Συλλόγου²⁵² εκτός της ετήσιας συνδρομής (24 δραχμές)²⁵³, δωρεά ύψους 1.000δρχ. (1901)²⁵⁴.

Ευεργετισμός

Η τυπολογία των χώρων και τομέων ευεργετικής παρέμβασης όπου οι «έμπορο της φιλογένειας» αναπτύσσουν τη δραστηριότητα τους, αναπαριστά τα όρια των διαθεσιμοτήτων, το ιδεολογικό πλαίσιο, τις στάσεις και προσκολλήσεις απέναντι σε παραδοσιακές συμπεριφορές (δωρεές συνεισφορές σε ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας) άλλοτε τον ενστερνισμό νεωτερικών συνειθειών (εισφορές- ενισχύσεις σε σωματεία εθνικού πολιτικού, παιδευτικού στίγματος).

Οι δραστηριότητες αυτές εγγράφονται στην τελευταία τρικονταετία του 19^{ου} αιώνα – έναρξη 20ου, όπου στον ελληνικό κοινωνικό – οικονομικό χώρο και κάτω από την επίδραση εξωγενών κυρίως επιδράσεων έχουν σημειωθεί θεμελιακές διαφοροποιήσεις και στο πεδίο των νοοτροπιών έχουν επισυμβεί η δρομολογηθεί μετατοπίσεις λιγότερο ή περισσότερο εμφανείς και αποδεκτές από του συλλογικό σώμα, είτε τμηματικά είτε συνολικά.

Οι ισχυρές οικονομικό – κοινωνικά ομάδες των ομογενών έχοντας επιβάλλει την παρουσία τους(παρά τις ενδο αντιθέσεις και διαφοροποιή-

252 Βλ. κανονισμός ό.π. κεφάλαιο ΙΒ' περί Σχολίων απόρων παιδών σ. 28 – 32 σπός των σχολών ήταν η ηθική μόρφωση και διανοητική ανάπτυξη των απόρων, η εισαγωγή δηλαδή στα εγκύκλια γράμματα και την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση. Για την θεμελίωση και τους στόχους της Σχολής των απόρων παιδιών βλ. Έκθεσις του εφόρου Α. Μανσόλα (15/9/1873), δημοσιεύεται στο Κ. Βοβολίνη, ό.π. σ. 72 – 78.

253 Ημερήσια βιβλία εξόδων.

254 «Κύριοι ελεήσατε και οικτείρατε τα εγκαταλελειμμένα, διότι τέλος εν τω κόσμω τούτω η τύχη κοινή και άδηλος». Στην πορκήρυξη που απευθύνει η Εφορεία της σχολής «τοις ευπλούτοις Ελλήσι και πάση φιλανθρώπω καρδιά» κ. Δ. Φραγκιάδη ανταποκρινόμενη με το ποσό αυτό ίσως ξορκίζει το φόβο.

σεις), εμφυτεύουν ή εφευρίσκουν ιδιοποιούνται ή αναπαράγουν πρότυπα συμπεριφορών και αξίες, μέσω των οποίων νομιμοποιούν, επικυρώνουν πλέον ως σύνολο τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία, δηλώνουν την κατάρτιση τους, εκτρέφουν και τονώνουν την αυταρέσκεια και το εγώ τους.

Εισελαύνουν και παρεμβαίνουν πολυσχιδώς σε όλους τους τομείς του διάτρητου εθνικού, οικονομικού – κοινωνικού βίου, εδραιώνονται αυτοχρηζόμενοι συνεχιστές και τρόφιμοι αποθέματος μιας παράδοσης που δημιούργησαν με την ανεξάντλητη γυποστήριξη θεσμών – μηχανισμών), του νεοσύστατου ελεύθερου κράτους. ενναιοδωρία και ανιδιοτελή αφοσίωση οι προεπαναστατικοί εθνικοί Ευεργέτες²⁵⁵ του 19^{ου} αιώνα οι οποίοι με τις υψηλές ιδιωτικές χορηγίες (Δωρεές – κληροδοτήματα), συνέβαλαν αποφασιστικά στη χρηματοδότηση και θεμελίωση των δημοσίων λειτουργιών / αναγκών (κτιριακός – τεχνικός εξοπλισμός, υποστήριξη θεσμών – μηχανισμών), του νεοσύστατου ελεύθερου κράτους²⁵⁶.

Μεταξύ ωστόσο των εθνικών Ευεργετών και του συνόλου των μεγάλων και μικρών δωροθετών της εισβάλουσας Διασποράς στο ελληνικό κράτος (1870 - 1900), εγείρεται βαθύ - ποιοτικό χάσμα, επισημαίνεται αντιδιαστολή ανόμοιων κριτηρίων περιστάσεων και επιδιώξεων²⁵⁷.

255 Στοιχεία για την γεωγραφική προέλευση, των προεπαναστατικών ευεργετών και σκιαγράφησι βίων παραθέτει ο Π. Μ. Κοντογιάννης, Εθνικοί Ευεργέται. Σύλλογος προς διάδοιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1900.

256 Για την οικονομική συμβολή και το γενικότερο βαθύπλουτων Ελλήνων της διασποράς, από την ίδρυση του κράτους, μέχρι το 1870, στη διάρκεια οικοδόμησης, συντήρησης και λειτουργίας ευαγών, εκπαιδευτικών – πολιτιστικών ιδρυμάτων και οργανισμών, τη χρηματική αποτίμηση και συγκρισιμότητα με τα μεγέθη των κρατικών δυνατοτήτων, βλ. τις επισημάνσεις του Κ. Τσουκαλά, Ε-κάρτηση και ανπαραγωγή, όπ. σ. 485- 495 και σχετική βιβλιογραφία επίσης Κ. Τσουκαλά Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος ό.π. σ. 67 – 68.

257 «Βεβαίως ουδείς πλουσίων ομογενών της σήμερον δύναται ν' αντιμετωπίσει τους της παρελθούσης και προπαραελθούσης γενιάς πλούσιους. Ουδείς εφάμιλλος εις θυσιάς ανεδείχθη μέχρι ουδε προς τους Ζωσιάδας, τους Καπλανάς, τους Βαρβάκας, τους Πλατυγένας τους Αρσακάς, τους Ριζάρας, τους Βερναδάκας και τόσους άλλους, είτινες ουχί κατά δεκάδας, αλλά καθ' εκαυτοτάδας χιλιάδας και καθ' εκατομμύρια προσήνεγκαν βοθηείας προς την πατρίδα, μήδε λεπτού παροσδωκόντες ωφέλειαν ή κέρδος (...), οίτινες θυσιά και θυσία μόνον υπήρξαν» - Αιών, 27.9.1873- Το απόσπασμα παραθέτει η Έλλη Σκοπετέα, Το

Το Φάσμα των ελληνικών εθνικών προβλημάτων και στοχεύσεων, οι εξάρσεις του αλυτρωτισμού, η ανυπαρξία ή η ελλειμματική κατάσταση θεσμών κρατικής παρέμβασης - πρόνοιας²⁵⁸ εκτρέφουν παχυλά και συντηρούν τους μύθους της φιλοπατρίας, πατριωτισμού, της Ευεργεσίας - φιλανθρωπίας των ομογενών, καλλιεργώντας την αντίληψη εγγενους ηθικής ανωτερότητας και μέριμνας για τα κοινά. Και παρά τις εκδηλωμένες σποραδικά ή συχνότερα αντίθετες κρίσεις και ερμηνείες (σατιρικές μέχρι κατηγορητήριες) επί των προσθέσεων και των απώτερων στόχων της πρακτικής τους²⁵⁹.

Ο ιδιωτικός και δημόσιος «κοσμικός», περίγυρος, συνήθως υπό την υψηλή προστασία της Αυλής, ο τύπος ημερήσιος είτε περιοδικός²⁶⁰ διαμορφώνουν ένα ισχυρό σύστημα προβολής - αναμόρφωσης της εικόνας των ομογενών.

Όπως προκύπτει από την επεξεργασία του τεκμηριωτικού υλικού, η οικογένεια Φραγκιάδη δειγματίζει την απεικόνιση του πιο διαδεδομένου και μαζικά εκδηλωμένου τρόπου ως προς τις κατηγορίες και το περιεχόμενο χώρων και τομέων ιδιωτικής ευεργετικής παρέμβασης, που σημειώνεται αυτή την περίοδο.

Η παρέμβαση χαρακτηρίζει ευρείας κλίμακας πρακτικές, οι οποίες διενεργούνται όχι χάρη στην ατομική πρωτοβουλία, αλλά σχεδόν μιμητικά και υπαγορευτικά από την κατεστημένη ιδεολογία, το πνεύμα της εποχής και η συγκυρία. Οι πληροφορίες που αντλούνται από τα οικογενειακά κατάστιχα, αποδίδουν παραστατικά το μέγεθος και την ποικιλία των χρηματι-

«πρότυπο» Βασίλειο και η μεγάλη Ιδέα. "Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 - 1880), Αθήνα 1988, σ. 79.

258 Βλ. Ι. Δ. Μαστογιάννη, Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεώτερης Ελλάδος (1821 - 1960). Αθήνα 1960.

259 Περιστασιακά αναφέρονται τα αναγραφόμενα κατά καιρούς στα έντυπα του Αριστοτέλη Οικονόμου, εφημερίδα «Νέα ιδέα» (1878 - 1884), περιοδικό «Οικονομική επιθεώρησης» (1873 - 1886).

260 Εκτός από τις ετήσιες λογοδοσίες των ιδρυμάτων, ή ατομική ή συλλογική φιλανθρωπική κίνηση, μόνιμα σχεδόν φιλοξενείται σε Ημερολόγια, Λευκώματα κτλ. Βλ. Ενδεικτικά : Αττικόν Ημερολόγιον, Εθνικόν Ημερολόγιον, Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιο Ι Βρεττού, Πειραιϊκόν Λεύκωμα «Η Μέλισσα».

κών εισφορών - δωρεών που στη διάρκεια των ετών 1892 - 1908 καταβάλλει η οικογένεια, ενώ συνάμα παραπέμπουν σε προσεγγίσεις και αναγνώσεις του συμβολικού - ψυχολογικού συστήματος λειτουργίας της.

Με δεδομένη την ευάριθμη και ισχυρή οικογενειακή παιδεία (συνείδηση οικογενειακής παράδοσης/ καταγωγής, ύπαρξη παιδιών /δυνάμει κληρονόμων, οικονομικό - κοινωνική ένταξη), το ζεύγος Στέφανου και Δέσποινας Φραγκιάδη, προσφεύγει σε ανώδυνες χειρονομίες συμβατικής οικονομικής συμμετοχής που απολύτως συμπίπτουν με τις τυπικές καταστατικές απαιτήσεις των διαφόρων ιδρυμάτων ευποΐας²⁶¹ και συλλόγων²⁶², που ήδη από τα τελευταία τριάντα χρόνια του 19^{ου} αιώνα καταγιγαστικά εμφανίζονται και δραστηροποιούνται στην ελληνική κοινωνία.

Μέσω αυτών και χωρίς να απισχνάζουν τα οικονομικά, παρέχεται η δυνατότητα εγγραφής σε στρατηγικές οι οποίες εμπεδώνουν τη θέση της οικογένειας στην κοινωνική ιεραρχία.

Τα απολύτως ευπρόσιτο για τις οικονομικές δυνατότητες του οικογενειακού προϋπολογισμού, αντίτιμο της συνδρομής που ορίζουν τα παραπάνω καταγραφέντα και σωματεία, μαζί με τις κατά βούληση, λόγω διαφόρων

261 Εκτός από τα καταστατικά οργανισμούς, ετήσιες λογοδοσίες χρονικά και επετειακά λευκώματα των διαφόρων ιδρυμάτων, διασποράς πληροφορίες σχετικά με την κτηριολογική περιγραφή, χωροθέτηση, λειτουργία και δραστηριότητα εντοπίζονται - ενδεικτικά - στα έργα :

- Gaston Deschamps, *Le Grece d' aujourd' hui* (1890 - 1893), Paris 1897.

Μ. Γρηγορόπουλος, *Η Ελλάς : περιγραφή των σημαντικότερων της πόλεως από γεωγραφικής, ιστορικής, αρχαιολογικής, κοινωνικής και στατιστικής απόψεως*. Αθήναι 1888.

- Δ. Σκουζές, «Η Αθήνα που έφυγε» περ. *Αθηναϊκά*, 17/1960.

- Επ. Στασινόπουλος *Η Αθήνα του περασμένου αιώνα*. Αθήναι 1963.

- K. Biriw, *La socite d' Athens au temps du roi Georges I* στο «*Hellenisme Contemporain*» 1950.

- Σολ. Κυδωνιάτης *Αθήναι : Παρελθόν - Μέλλον τ. 2*. Αθήναι 1985.

262 Για την υπόθεση των συλλόγων της ζωής του εσω /έξω ελληνισμού και την ανατπόκριση τους στα ζητούμενα της εθνικής πολιτικής βλ. Κ. Θ. Δημαράς *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 1892, όπου και εκτεταμένη βιβλιόγραφια. Του ίδιου Κ. Παπαρηγόπουλος, *ΜΙΕΤ*, Αθήνα 1986, σ. 235 - 243. Συμπληρωματικά, βλ. Pierre A. Moraitinis, *La Grece qu' elle est*, Paris 1877.σ. 173 - 176. Πρακτικά του εν Αθήναις Συνεδρίου των απανταχού Ελληνικών Συλλόγων, Εταιρειών και Αδελφοτήτων. Αθήναι 1879.

περιστάσεων (θάνατοι / μνημόσυνα συγγενικών προσώπων, θρησκευτικές ή ονομαστικές γιορτές, γάμος της κόρης) έκτακτες δωρεές, καθιστούν εφικτή την αναγραφή του επώνυμου στους πίνακες δωρητών - ευεργετών, την έντυπη δημοσιοποίηση του σε ετήσιες λογοδοσίες και την εκφώνηση του σε επετειακές συνεστιάσεις.

Με τις διασαλπίσεις αυτές επιτυγχάνεται δημόσια προβολή, καταξίωση στους ομογενειακούς κύκλους, διάκριση και υπερτόνιση ηθικής ανωτερότητας στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

Προβιβάζεται το κύρος του οικογενειακού ονόματος, το οποίο μεταβιβάζεται και «προικοδοτεί» τα νεώτερα μέλη, εφόδιο ενισχυτικό στην έναρξη της επαγγελματικής - κοινωνικής τους σταδιοδρομίας.

**«Ελεημοσύναις και πίστεσιν αποκαθαίρονται αμαρτίαι»
(παροιμ, 15,27^α)**

Το ισχύον οικογενειακό πλαίσιο, οι λειτουργίες και τα καθήκοντα (ρόλοι) που προσδιορίζουν το κάθε φύλο, υπαγορεύουν τις διατυπώσεις κατανομής, προσανατολισμού κοινωνικής προσφοράς με τρόπο πού να εναρμονίζεται στους κώδικες και τα στερεότυπα οργάνωσης στον κοινωνικό χώρο.

Η Δέσποινα Φραγκιάδη ενστερνίζεται την φιλανθρωπική πρακτική, την οποία αντιλαμβάνεται σαν θρησκευτικό - ηθικό καθήκον²⁶³, αξία κοινωνικά αποδεκτή, κανόνα ιδιωτικής και δημόσιας διαγωγής με προσαρμοστικότητα ιδιαίτερη προς τη γυναικεία ιδιοσυγκρασία. Το υποκείμενο από λόγους θρησκευτικούς ή κοινωνικούς χρέος που σαν εύπορος πολίτης οφείλει να εκπληρώνει απέναντι στους πενεστέρους, εκτός του ότι τακτοποιεί / καθησυχάζει συνειδησιακές εκκρεμότητες, εσχατολογικές προσδο-

263 Για τις χριστιανικές αρχές και εμπεδώσεις της κοινωνικής και ιδιωτικής φιλανθρωπίας και ελεημοσύνης βλ. Dem. Konstantelos, *Poverty, Society and Philanthropy in the mediaeval Greek World*. New York

κίες²⁶⁴, άλλοτε για λογαριασμό ολόκληρης της οικογένειας (ο ελεών πτωχόν, δανείζει Θεω), προσλαμβάνει παιδαγωγικό - ηθικοπλαστικό χαρακτήρα, διοχετευόμενο ως αντίληψη και πρακτική στα νεώτερα μέλη της οικογενείας.

Προωθείται ένα γονεϊκό - μητρικό πρότυπο που καλούνται να μιμηθούν και να διαιωνίσουν όταν ενηλικιωθούν.

Η οικονομική βάση, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και οι στρατηγικές της οικογένειας, καθιστούν επιλέξιμη την πρακτική της τυπικής ιδρυματικής προσφοράς²⁶⁵, όχι τόσο για να εξωτερικευτούν ευαισθησίες είτε προσωπικά συναισθήματα - άλλωστε αυτό περιτεύει, εφόσον η συλλογική δυστυχία αντιμετωπίζεται χωρίς την ανάγκη σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ αναξιοπαθόντος και ελεήμονος-, όσο για να περιβληθεί η γυναικεία δραστηριότητα με διάκριση και αναγνώριση, και να επενδύσει στην ευαρέσκεια της δημόσιας ευγνωμοσύνης, της προβολής και του σεβασμού.

Η οικοδέσποινα μαζί με την πρωτότοκη κόρη, παρευρίσκονται σε κοινωνικούς χώρους όπου προωθούνται αγαθοεργοί σκοποί, υποστηρίζουν και συμμετέχουν σε συναφείς δημόσιες εκδηλώσεις κατοχυρώνοντας ένα πεδίο εξωεστιακής δράσης αναφοράς. Αυτή η δραστηριοποίηση διαμορφώνει ένα πλέγμα ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων περιγράφει τα όρια καταμερισμού,

264 Η σωτηρία της ψυχής και ο φόβος μπροστά στην επικείμενη ημέρα της κρίσης εξαναγκάζει πολύ συχνά τα μέλη της άρχουσας τάξης, σε «επιστροφή» μέρους των κερδών με προσφορές σε ευαγή ιδρύματα ή άλλα φιλανθρωπικά έργα. Στο πεδίο των νοοτροπιών, τις συμπεριφορές κοινωνικών ομάδων και τις στάσεις, σε οριακά θέματα π.χ. ο θάνατος στο Μεσογειακό χώρο συγκριτικά ανάμεσα σε Έλληνες, Εβραίους κινούνται οι παρατηρήσεις και διαπιστώσεις του D. Goiten, *A Mediterranean Society II : The Community*. Berkley (1971), σ. 72 - 103. Βλ. επίσης Jacques Le Goff, *Marchands et Banquiers du Moyen Age Paris* 1980.

265 Αξιοπαρατήρητο το ότι στα κατάστιχα συναντώνται αθρόες καταχωρήσεις των εκάστοτε ποσών που διατέθηκαν για αγαθοέργους σκοπούς με συγκεκριμένους ιδρυματικούς αποδέκτες ενώ απουσιάζει έστω και αθροιστική νύξη για ποσά που θα μπορούσαν να υπονοήσουν προσήλωση στις ευαγγελικές παροτρύνσεις φιλαλληλίας, αθόρυβα και κρυπτά, απόμακρα των βλεμμάτων και των κοινοποιήσεων

το περιεχόμενο ρόλων και αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνουν και που τους επιτρέπει να μην παραμένουν κοινωνικά αθέατες.

Ωστόσο τα προκύπτοντα των ενεργειών τους δεν υπονοούν χειραφέτηση, ούτε χρεώνονται στην ανεξαρτησία τους, αλλά επανέρχονται σαν ενίσχυση στο κύρος της οικογένειας μονάδας, την οποία μέσω της συγκεκριμένης πρακτικής εκπροσώπου στον κοινωνικό περίγυρο, όχι βέβαια αποκλειστικά και αυτόβουλα, αλλά χάρη στην ήδη κραταία δομημένη μεσολάβηση (οικονομική, επωνυμιακή) των αρρένων μελών της.

Οι άρρενες της οικογένειας, ο πατέρας και οι μεγαλύτεροι γιοι προβάλλουν στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων υπακούοντας στις συμβάσεις της δικής τους, κοινωνικής ομάδας ακολουθώντας τις γενικές αρχές που διέπουν τους θεσμούς και τις συμπεριφορές της. Όπως μαρτυρούν τα οικογενειακά κατάστιχα στο όνομα ή για λογαριασμό του Στέφανου Φραγκιάδη οι καταγραφές εισφορών σε φιλανθρωπικά καταστήματα είναι περιορισμένες. Προφανώς ο τομέας αυτό έχει εναποτεθεί στη φροντίδα της συζύγου που με ικανοποιητικό τρόπο επιμελείται την προβολή του οικογενειακού ονόματος.

Προσωπικά ο ίδιος, όσος φορές παραχωρεί οικονομική ενίσχυση σε ιδρύματα ευποιΐας, (η συχνότητα, τα ποσά με ευκρίνει απομονώθηκαν στον πίνακα τομέων ευεργετικής παρέμβασης της οικογένειας) είναι ορατό ότι, τα ελατήρια παραλλάσσονται, άλλοτε υποκρύπτοντας δεσμευτική συνέχιση απέναντι σε κατεστημένη οικογενειακή παράδοση, η οποία διαμορφώθηκε σε διαφορετικά γεωγραφικά / κοινωνικά περιβάλλοντα²⁶⁶, άλλοτε δικαιολογώντας συσχετίσεις με την ανάληψη διοικητικών καθηκόντων σε ορισμένα από αυτά²⁶⁷ άμισθες και τιμητικές θέσεις με πρόδηλες κοινωνικές εξαργυρώσεις.

266 Αναφορά στα κίνητρα της προσφοράς του πατέρα του Εμμανουήλ Φραγκιάδη, βλ. παραπάνω, σ.

267 Συγκεκριμένα παραδείγματα στον πίνακα τομέων ευεργετικής παρέμβασης, βλ. παραπάνω.

Στις περιπτώσεις αυτές καταβάλλει σημαντικά χρηματικά ποσά, αισθητά διαφοροποιούμενα ως προς το ύψος τους από τα τυπικά καταστατικά αλλά και εφάμμιλα των, ποσών που συνηθίζουν να διαθέτουν όσοι από τους χιώτες της Διασποράς πλαισιώνονται από πολυμελείς οικογένειες. Στην ουσία προκειται για τήρηση κάποιων κανόνων δημόσιας διαγωγής που καθορίζουν όχι τόσο τις σχέσεις των ανθρώπων αυτών με θρησκευτικές δεσμεύσεις και θέματα κοινωνικής ηθικής, όσο με τις μεταξύ τους σχέσεις και τις ευαίσθητες ισορροπίες.

Οι ορθολογικές γενναιοδωρίες εξασφαλίζουν τον τίτλο του «Ευεργέτη», οποίος νοηματοδοτεί δηλωτικά σημείο κοινωνικής ταξινομίας, κάποτε δεν αντιπροβάλλεται -

σαν ατομική πράξη- στον καθολικό αρνητικό χαρακτηρισμό (τα δυσεξάλειπτα προσωνύμια) που αποδίδονται στους επανακάμπτοντες κεφαλαιούχους της διασποράς.

Ο Στέφανος Φραγκιάδης, με προϊστορία στα χρόνια της νεότητας σε κλειστά πολιτιστικά υποσύνολα, δημιουργήματα του δυτικοευρωπαϊκού αστισμού, αντιλαμβάνεται ότι η οικονομική πολιτική και ο περιορισμένος βηματισμός, η χωροκοινωνική διακίνηση στον ομογενειακό περίγυρο βραδύνουν και καθυστερούν τις διαδικασίες ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία. Αντίθετα η πρόσβαση στα μη οικονομικά του δημοσίου βίου, εκεί όπου αντικατοπτρίζονται οι κατανομές στη νομή και άσκηση της εξουσίας στη βάση της νέας οικονομικής πραγματικότητας, αποκαθιστά ατομικές μονιμότητες και παγιώνει συλλογικές κρυσταλλώσεις. Η ανάμειξη και παρουσία σε φορείς όπου μέσω των αρχών και των δραστηριοτήτων που ασκούν προβάλλονται τα οράματα εθνικής ολοκλήρωσης και οικονομικής ανόρθωσης, υποδουλώνει επιδιώξεις οργανικής σύνδεσης με το μητροπολιτικό κέντρο και τα επιφαινόμενα του, εντοπίζει τα πράγματα και τις προσαρμοστικότητες που εξασφαλίζουν την «προσάρτηση» στην εθνική - κοινωνική πραγματικότητα.

Ασφαλώς, οι επιδιώξεις αυτές συναρτώνται με τις κατευθύνσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας, συμπίπτουν με τους γενικότερους προσανατολισμούς και στόχους των ομογενών, οι οποίοι χρησιμοποιούν τους υπάρχοντες Συλλόγους / Εταιρίες σαν όχημα όπου έποχούνται ανάλαφρα για να επιβληθούν στην ελληνική κοινωνικά, εκβιάζοντας σε μετρίασμό ή άρση των δύσπιστων που ποικιλόμορφα εκφράζονται αναφορικά με τις προθέσεις τους. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που αποδεσμεύουν τα οικογενειακά κατάστιχα, ο Στέφανος Φραγκιάδης ευθύς αμέσως με την έλευση και εγκατάσταση στην Αθήνα, εισέρχεται στην ατμόσφαιρα των σωματείων²⁶⁸. Εγγράφεται μέλος στα επικρατέστερα, παραλαμβάνει ως συνδρομητής τα έντυπα διαφόρων συλλόγων και εταιρειών, ανακηρύσσεται εταίρος καταβάλλοντας τις τακτικές οριζόμενες συνδρομές, είτε έκτακτες ενισχύσεις, ενώ συχνά παρακολουθεί μαζί με τη σύζυγο, ενίοτε και με τα παιδιά εκδηλώσεις [κοινωνικό - φιланθρωπικού χαρακτήρα, αναγνώσματα και επιστημονικές ανακοινώσεις, ομιλίες εθνικού θρησκευτικού, πολιτιστικού στίγματος], τις οποίες διοργανώνουν και προωθούν οι φορείς αυτοί.

268 Επισημαίνονται η έγκαιρη φροντίδα και δαπάνες που έγιναν για την συμμετοχή και εμφάνιση του ζεύγους στις εκδηλώσεις του επίσημου εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδας του Παρνασσού. Οι δαπάνες, αφορούν στην προετοιμασία της Ενδυμασίας (η οποία με το πρόγραμμα, «για τους μεν κυρίους απαιτούσε στολή, για τις κυρίες, περιβολή συναυλίας», πληρωμή συμμετοχής στις εκδηλώσεις : συνολικό κόστος ενδυμασίας 1050 δρχ. Menu Συμποσίου 10 δραχμές κατ' άτομο, εκδρομή στο Λαύριο 4 δρχ. κατ' άτομο (βλ. Ημερήσιο βιβλίο εξόδων 1892). Φαίνεται ότι ο Παρνασσός αποτελούσε όχι μόνο το δημόσιο βήμα, «εφ' ου εκ περιτροπής αντιπαρέρχονται οι αριστείς του λόγου και οι επίλεπτοι της ελληνικής διάνοιας και καρδίας», αλλά και κοινωνικό χώρο συνάθροισης πολλών ευπόρων ομογενών, συγκαταλεγμένων και των Φραγκιάδη, οι οποίοι με ζήλο επιδιώκουν να δηλώνουν την παρουσία τους όπου παρευρίσκονται «η Βασιλεία δια του Άνακτος, Ανάσσης και των θαλερών του θρόνου βλαστών, η πολιτεία, δια των επισήμων αντιπροσώπων, τα Γράμματα δια του Εθνικού Πανεπιστημίου», προσβλέποντας στην αποδοχή τους από το πλέγμα της πολιτικής, κοινωνικής - πνευματικής ιεραρχίας, συνεπώς στην οριοθέτηση της δικής τους θέσης σ' αυτή. Το ζεύγος Φραγκιάδη στη γιορτή του Πάρνασσού, συνευρίσκεται με πρόσωπα και φορείς της οικονομικής και πολιτικής ξουσίας, συντρώγοντας από «petites bouchees a la reine, poisson sauce genevoise, roastbeef a l' anglaise garni, charlotte a la russe» ... μέχρι Agneau de Liakoura a la pallikare (sic!)!, βλ. ημερήσιο βιβλίο εξόδων 1892, και Κ. Βοβολίνη. Το χρονικό του Παρνασσού, ό.π. σ. 196

Η παρουσία του Στέφανου Φραγκιάδη στις δραστηριότητες των συλλόγων και εταιρειών, ανταποκρίνονται σε αναγκαιότητες κοινωνικής ενεργοποίησης που υποβοηθούνται από τον συρμό και την ιδεολογία της εποχής.

Δεν προσβλέπει μόνο στο κατανοήσει και να εγγράφει στις καινούργιες πραγματικότητες, ενδιαφέρεται να διαμορφώσει μια αποδεκτή εξατομικευμένη εικόνα, προβάλλοντας την στον αντίποδα της γενικευμένης αποστροφής και απόρριψης των ομογενών.

Εξασφαλίζει προσωπική - οικογενειακή προβολή και πρόσβαση στο ισχυρό επικοινωνιακό σύστημα το οποίο εξακτινώνεται σε ολόκληρο το πλέγμα της οικονομικό - πολιτικής εξουσίας.

Μέσω των φορέων αυτών, παρακολουθεί το πολιτικό παρασκήνιο και μεεπωφελέστερο τρόπο διεισδύει στους μηχανισμούς προσέγγισης των Κέντρων ισχύος, γεγονός που ερμηνεύει την «απροθυμία» για ενεργή πολιτική ανάμιξη και έκθεση στις φθοροποιές κομματικές διενέξεις.

Η «συλλογοποίησης της ελληνικής ζωής εκτός από φαινόμενο, χαρακτηρίζει και περιγράφει χώρους κοινωνικών συναθροίσεων, όπου διαπλέκονται δίκτυα και προωθούνται σχέσεις κοινών συμφερόντων - συναλλαγών μεταξύ των παραγόντων του δημοσίου βίου, εγχώριας είτε ομογενειακής προέλευσης (κάτι που ταιριάζει σαν μια οργάνωση πελατείας).

Στους χώρους αυτούς παρελαύνουν οι ανήκοντες στα ισχυρότερα στρώματα της αθηναϊκής κοινωνίας που κάτω από τα προβαλλόμενα οράματα της εθνικής ολοκλήρωσης και ανόρθωσης, και με δεδομένη την οικονομική τους πολυπραγμοσύνη, ισχυροποιούν την κυριαρχία τους στο πολιτικό, κοινωνικό - ιδεολογικό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού.

Πηγές
Βιβλιογραφία

1. Αδημοσίευτες πηγές

Αρχείο Οικογένειας Φραγκιάδη¹ (Αδημοσίευτο)

Το Αρχείο καλύπτει την περίοδο 1875 - 1922 και περιλαμβάνει υλικό (ιδιωτικά και δημόσια έγγραφα, ποικίλα έντυπα και αποκόμματα τύπου, χειρόγραφα ημερολόγια και κατάστιχα, αλληλογραφία, φωτογραφίες) μέσω και του οποίου ιχνηλατείται η πορεία της οικογένειας. Συγκεκριμένα τα αρχειακά τεκμήρια αφορούν στους :

- *Εμμανουήλ Γ. Φραγκιάδη.*

(εγγραφή στο Δημοτολόγιο Πειραιώς, πιστοποιητικό του Χρηματιστηρίου Αθηνών, αλληλογραφία με τις οικογένειες του Ιωάννη Σκαραμαγκά στο Ροστόβ της νοτίου Ρωσίας και του Στέφανου Φραγκιάδη στο Λονδίνο).

- *Στέφανος Εμ. Φραγκιάδη,*

(πιστοποιητικό γέννησης και βάπτισης, διαβατήρια αγγλικό και ρωσικό, αλληλογραφία με την οικογένεια του Ιωάννη Σκαραμαγκά και τους αδελφούς Φραγκιάδη, δικαιοπρακτικά, λογιστικά, συμβολαιογραφικά έγγραφα, πιστοποιητικά διαφόρων υποθέσεων – ασφαλιστήρια, τιμολόγια, διαθήκες ιδιόχειρες διαφόρων ετών).

- *Δέσποινα Σκαραμαγκά – Φραγκιάδη*

(αλληλογραφία με την οικογένεια Σκαραμαγκά από και προς τους κλάδους Αγγλίας – Ρωσίας. Πιστοποιητικά γέννησης και ενδεικτικά φοίτησης των παιδιών της οικογένειας. Κατάστιχα (ημερήσια και καθολικά βιβλία εξόδων) .

Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, (ΙΑΕΤΕ)

¹ Το κυρίως σώμα βρίσκεται στην κατοχή του κ. Ιωάννη Ευστρ. Φραγκιάδη, διάφορα άλλα έγγραφα και τεκμήρια αφορώντα την οικογένεια αυτή ανήκουν στους κκ. Στ. Φραγκιάδη και Μαρία Καρβέλα.

Σειρά: Λαχειοφόρα δάνεια ΕΤΕ φακ.3 δάνειο των 60.000.000 ΦΡ.

Σειρά: Εταιρείες. «Η Εθνική» αν. ελληνική ετ. γενικών Ασφαλειών, φακ. 1, 12, 13.

Σειρά: Οργανισμοί-ιδρύματα-σωματεία. Αθηναϊκή Λέσχη, φακ. 1. Εταιρεία της υπέρ των πατρίων αμύνης, φακ.1. Νοσοκομείον παιδων, φακ. 1.

Αρχείο Χρηματιστηρίου Αθηνών,

Μητρώον Μελών Χρηματιστηρίου 1900-1909.

Ατομικά Μητρώα – καρτέλλες Χρηματιστών.

Αρχείο Διαθηκών Πρωτοδικείου Αθηνών,

Ονομαστικό ευρετήριο διαθηκών, 1843 - 1971.(χειρόγραφο)

Διαθήκη Στ. Φραγκιάδη (Πράξη καταχώρησης 1698/1922. Χειρόγραφη)

Αρχείο Οφθαλμιατρείου Αθηνών,

Βιβλίο δωρητών των ετών 1842-1851 του Νοσοκομείου των Οφθαλμιώντων
(χειρόγραφο - φυλάσσεται στη διεύθυνση του Νοσοκομείου.

*Ανέκδοτο Ημερολόγιο, της Μαριγώς Φραγκιάδη, Αθήνα 1896. χειρόγραφο
στην Αγγλική γλώσσα - στην κατοχή της κ. Μ. Καρβέλα.*

Gosoudarvstevanii arxiv

Rostovkooi oblastii (ΓΑΡΟ) Φ 579 - Ετήσιοι Απολογισμοί της πολιταρχίας και διοίκησης της πόλεως Ταγκανρόγκ (1803 - 1884) [Άλλοεθνείς πληθυσμοί, εκπαίδευση, ανοικοδόμηση, έργα ευποιίας.

Καποδιστριακόν Αρχείον Κερκύρας,

Φακ 338 Επιστολή και «Οργανισμός» [=καταστατικό] του Ιωάννη Καποδίστρια για την αναδιοργάνωση της ελληνικής αδελφότητας της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Σπυρίδωνος του Αγκώνα και για την ίδρυση Σχολείου.

2. Δημοσιευμένες πηγές

Τύπος Εποχής

Εφημερίς της Κυβερνήσεως 1902, αριθμ.9.

1901, αριθμ.273.

1918, αριθμ.247.

Περιοδικά,

Ανατολή, Αθήνα, 1899.

Επιστημονική ηχώ, Αθήνα, 1908.

Οικονομική επιθεώρησης, Αθήνα 1880.

Παρθενών, Αθήνα, 1874.

Ημερολόγια ,

Πανελλήνιος σύντροφος, Ημερολόγιον δημογραφικόν, οικονομικόν και στατιστικόν, 1981.

Ημερολόγιον εγκυκλοπαιδικόν (Βρετού) 1901.

Λευκώματα,

Πανελλήνιον λεύκωμα εθνικής εκατονταετηρίδος 1821-1921.

Λογοδοσίες Ιδρυμάτων

Αμαλείον Ορφανοτροφείον,

Ετήσιες λογοδοσίες των ετών 1900-1909 της εταιρείας του Αμαλείου
Ορφανοτροφείου.

Βιομηχανική Εταιρεία,

Έκθεσις περιληπτική περί των έργων της εταιρείας κατά την πρώτην αυτής
δεκαετίαν. 1892-1902. Αθήνισιν, εκ των τυπογραφείων του κράτους,
1903.

Καταστατικόν της ελληνικής βιομηχανικής εταιρείας, εν Αθήναις 1892.

Δελτίον, της Εμπορικής και βιομηχανικής ακαδημίας, τ.Ζ. τευχ.4.
Αθήναι, 1902.

Οφθαλμιατρείον,

Έκθεσις έκτη των πεπραγμένων υπό της επιτροπής του εν Αθήναις
Οφθαλμιατρείου, 1881-1890. Εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου των
αφών Περρή, 1891.

Τράπεζα Αθηνών,

Απολογισμοί των ετών 1894 μέχρι 1907, τυπ. αφών Περρή (βιβλιοθήκη
ΙΑΕΤΕ).

Καταστατικόν της Τραπέζης Αθηνών. Αθήνησιν εκ του τυπ. αφών Περρή,
1893 (βιβλιοθήκη ΙΑΕΤΕ).

Φιλαρμονική Εταιρεία Αθηνών, Καταστατικόν, Αθήναι 1888.

Φρενοκομείον, Λογοδοσία και στατιστική του υπό την προστασία της ΑΜ
του βασιλέως, φρενοκομείου Ζωρζή και Ταρσής Δρομοκαϊτη ετών
1893-1910.

Χατζή – Κώνστα Ορφανοτροφείον,

Ετήσια λογοδοσία ιδρύματος του ορφανοτροφείου Χατζή-Κώνστα,
προϋπολογισμός εξόδων έτους 1905. Αθήναι 1905.

3. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, Ε. – Τσουκλίδου-Πεννά, Δ., *Μητρώον Α' Νεκροταφείου Αθηνών*, Αθήναι, 1972.
- Αλατσή, Δέσποινα, *Ένα αρχοντικό των Αθηνών του περασμένου αιώνα*, Αθήνα 1979.
- Αλεξανδρόπουλος Μήτσος, *Περισσότερη Ελευθερία. Ο Τσέχωφ* Αθήνα 1981.
- Άμαντος Κ., *Το εμπόριο των Χίων προ του 1881*, ΔΙΕΕ. 12. (1957-1958).
- Άρθρα και Λόγοι*, Αθήνα 1953.
- Ανάλυτικό Πρόγραμμα των μαθημάτων των πλήρων Παρθεναγωγείων και των Διδασκαλείων των Θηλέων*, Αθήνα 1893
- Αναστασόπουλος, Γ.Α., *Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας, 1840-1940*, 3 τόμοι, Αθήνα, 1947.
- Arion Jean Paul, *Η κουζίνα ένα εδεσματολόγιο του 19^{ου} αιώνα*, βλ. στο συλλογικό. Το έργο της Ιστορίας των Ζακ Λε Γκοφ, Πιερ Νόρα. Αθήνα 1975.
- Ασδραχάς Σπύρος, *Ζητήματα ιστορίας*, Ιστορική βιβλιοθήκη, θεμέλιο. Αθήνα, 1983.
- του ιδίου, *Ελληνική Κοινωνία και οικονομία*, Αθήνα 1982.
- του ιδίου, *Ιστορική έρευνα και Ιστορική Παιδεία*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Μνημών, Αθήνα 1982.
- του ιδίου, *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1993.
- του ιδίου, *Ιστορικά Απεικάσματα*. Θεμέλιο Αθήνα 1995
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμοι Γ, Δ. Θεσσαλονίκη 1964.
- Βαλαωρίτης, Ι.Α., *Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1842-1902*, αναστατική έκδοση, 1980.

- Βαλλιάνος Κάρολος, Οδυσ., *Εμποροβιομηχανικός οδηγός της Ελλάδος, 1901-1902.*
- Βαρίκα Ελένη, *Η εξέγερση των κυριών, Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, 1833-1907, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας, της Ελληνικής Τράπεζας Ελλάδας, Αθήνα 1987.*
- Βικέλας Δημ., *Η ζωή μου. Παιδικαί Αναμνήσεις - Νεανικοί χρόνοι, Αθήναι, 1908.*
- Βοβολίνης, Κ.Α., *Το χρονικόν του Παρνασσού, 1865-1950, Αθήναι, 1951.*
- Βουτυράς Σ.Ι. – Καρύδης Γ., *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας. Εν Κων/πολει 1881-1890, τ. 6^{ος} 1888.*
- Braudel F., *Υλικός πολιτισμός. Οικονομία και καπιταλισμός, 15^{ος}-18^{ος} αιώνας, τ. Α, Οι δομές της καθημερινής ζωής. Το δυνατό και το αδύνατο, τ. Β, μτφρ. Αικ. Ασδραχά, ΜΙΑΤ, Αθήνα 1995*
- Γ.Π., «*Οδοιπορικά αναμνήσεις από Ταϊγάνιον δια της Κριμαίας κατά το 1860*», περ. *Πανδώρα*, τόμος ΙΓ/1862, σελ. 287-290 και 323-326.
- Γέροντας, Δ.Α., *Το χρονικό της ύδρευσης των Αθηνών, Αθήναι, 1963.*
- Γερουλάνος Μαρίνος, *Αναμνήσεις, 1867 – 1957. Σελίδες από την ιστορία της Νεώτερης ιατρικής στην Ελλάδα, Αθήνα 1995.*
- Γρηγορόπουλος Μιχαήλ, *Η Ελλάς Περιγραφή των σημαντικότερων πόλεων της, από γεωγραφικής, ιστορικής, αρχαιολογικής, κοινωνικής, και στατιστικής απόψεως, Αθήναι 1888.*
- Δαμβέργης Αναστάσιος, *Τα νέα φάρμακα, Αθήναι 1899.*
- Δέλτα Πηνελόπη, *Πρώτες ενθυμήσεις, (επιμ. Π. Ζάννας), Αθήνα 1981.*
- Δένδιας Μιχαήλ, *Αι Ελληνικαί παροικίαι ανά τον κόσμον, Αθήναι, 1919.*
- Δερτιλής Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880-1909. Αθήνα, εξάντας, 1977.*
- του ιδίου, *Το ζήτημα των τραπεζών (1871 - 1873).*
- Δημαράς, Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, α-β τομ. Αθήνα, 1973-1974.*

- του ιδίου, «Εκπαίδευση 1882-1913», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΔ.
 Δημητριάδης Δ.Α., *Απάνθισμα βιογραφικών των από της Συστάσεως του
 Ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων τον βίον καθηγητών αυτού 1837 -
 1916*, Αθήνα 1917.
- Δουρούτης Γ. Αθανάσιος, «Ο Κυβερνήτης της Ελλάδος εν Αγκώνι τω 1827»,
Αττικόν Ημερολόγιον 1887.
- Ζιώγου - Καραστεργίου, Σιδηρούλα, *Φρονίμους δεσποινίδας και αρίστας
 μητέρας*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Ιστορικότητα της Παιδικής
 ηλικίας και νεότητας*. Ι.Α.Ε.Ν. - Γ.Γ. Ν. Γ. τ. Β. Αθήνα 1986.
- Ζολώτας, Γεώργιος, *Ιστορία της Χίου, Ιστορική τοπογραφία και γενεαλογία*,
 συνταχθείσα επιμέλεια της θυγατρός αυτού Αιμ. Κ. Σάρου, εν Αθήναις,
 τύποις Σακκελαρίου, 1921-1928, τ. Α-Β.
- Η Αθηναϊκή λέσχη, 1875-1975. Αθήναι, 1976.
- Θεοδώρου Βάσω, *Oevres et bienfaisance 1870 – 1920. Profil et attitudes des
 donateurs*, Paris 1987 (διδ. διατριβή) βλ. και άρθρο της ίδιας,
 «Ευεργετισμός και όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες
 (1870 – 1920) *Τα ιστορικά*, 7/ 1987 σ. 119 – 154.
- Θεοτόκης Σ, *Η εκπαίδευση στην Επτάνησο*, Κέρυρα 1956. Σ. 112 - 114.
- Ισηγόνη, Ελένη - Ισηγόνη, Μαργαρίτα, *Η οικογένεια Μιχαλάκη Ισηγόνη της
 Σμύρνης*, (Σμύρνη, Αθήνα, Αίγυπτος, Ινδίες, Λονδίνο, Αθήνα 1831 -
 1935) Αθήνα 1995.
- Καιροφύλλας Γιάννης, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι, 1835-1934*. Αθήνα, 1978.
- Καλβοκορέσης, Λ, *Ο οίκος των αδελφών Ράλλη Χίος* 1953.
- Καμπούρογλου Παντολέων, *Ιστορία του Πειραιώς από του 1833-1882 έτους*,
 εν Αθήναις 1883.
- Κανδύλης Γιώργος, *Ζωή και Έργο*. Αθήνα, Ερμής, 1985.
- του ιδίου, *Τρεις οικογένειες της μεγάλης διασποράς Χίος - Πόντος - Ρωσία
 1822 – 1924*, Αθήνα 1994.

- Καποδίστριας Ιωάννης, *Επιστολαί* μτφ. Κ. Σχοινά Αθήναι 1841.
- Κατάλογος Ευεργετών, του εν Οδησσώ σχολείου των Γραικών*, Οδησός 1867.
- Κατσιαρδή – Hering Όλγα, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης*, 1986 Αθήνα.
- Κοντογιάννης Π.Μ., *Εθνικοί Ευεργέται*. Σύλλογος προς Διάδοσιν Οφέλιμων Βιβλίων, Αθήναι 1900.
- Κορδάτος Γιάννης, *Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Ελληνικής κεφαλαιοκρατίας*, Αθήνα, 1977.
- Κουρής Ευθ. Ηλίας, *Πανελλήνιον Ιστορικόν Εγκόλπιον Ιστορία των ονομασιών των οδών Αθηνών-Πειραιώς*, Αθήνα, 1912.
- Κουσουλίνος Σ., *Οδηγός Αθηνών Πειραιώς και των κυριοτέρων πόλεων της Ελλάδος*, Αθήναι, 1990.
- Κρουσουλούδης Νικόλαος, *Ο βίος και το έργον του εθνομάρτυρος Μητροπολίτου Χίου Πλάτωνος Φραγκιάδη*, Θεσσαλονίκη, 1981.
- Κυδωνιάτης Σόλων, *Παρελθόν – Μέλλον*, τ. 2, Αθήναι 1985.
- Κωνσταντινίδης, Μ., *Ο Εν Λονδίνω Ελληνικός Ορθόδοξος Ναός*, Οξφόρδη 1933.
- Λιάτα, Ευτυχία, *Τιμές και αγαθά στην Αθήνα, 1839-1846*, ΜΠΕΤ, Αθήνα, 1984.
- Λούκος Χρήστος - Σαμίου Δήμητρα, *Οικονομικές Συμπεριφορές, Ψυχολογία και βιοτικό επίπεδο ενός Συριανού τοκιστή, Στέφανος Δ. Ρήγας. Ε.Μ.Ν. - Μνήμων*, Αθήνα 1991.
- Λούκος Χρήστος, «Επίπεδο Ζωής ενός Καθηγητή Πανεπιστημίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, Αλέξιος Πάλλης», στο *συλλογικό τόμο Πανεπιστήμιο, Ιδεολογία και παιδεία , ιστορική διάσταση και προοπτικές*. Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1989
- Μάγερ, Κώστας, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*. Τόμοι 3. Αθήνα, 1957, 1959, 1960.

- Μαγκριώτης Δημήτρης, «Η δημογραφική ιστορία της ελληνικής εμπορικής παροικίας του Λονδίνου. 1837-1881», *Τα ιστορικά*, 6/1986, σελ. 349-368.
- Μακρυμίχαλος Στέφανος, «Το σπίτι του Σκουλούδη στην πλατεία Συντάγματος», *Αθηναϊκά*, 18/1961.
- Μάμουκας Ανδρέας, *Αδαμάντιος Κοραΐς. Βίος και έργα Αθήναι 1881*.
- Μητσόπουλος Κ., *Τα πόσιμα ύδατα των Αθηνών*, Αθήναι, 1899.
- Μοσκόφ Κ., *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, 1979.
- του ιδίου, *Η διοργάνωση του επαναστατικού μας ονείρου*. Αθήνα, 1987.
- Μουλάκης Χρήστος, *Ο οίκος των Αφών Ράλλη* Αθήνα 1964.
- Μπίρης Κώστας, *Αι Αθήναι από του 19^{ου} εις τον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, 1977.
- Νικολαΐδης Ν.Γ., *Χρηματιστική κλεις η εν των χρηματιστηρίω Αθηνών διαπραγματευόμεναι αξίαι*.
- Norbert, Ellias, *Η διαδικασία του πολιτισμού. Η Ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη δύση*, ελληνική μτφ., Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1966.
- Νουχάκης Ιωάν. Εμμανουήλ, *Ελληνική χωρογραφία, Γεωγραφία, ιστορία, στατιστική πληθυσμών και αποστάσεων*, Αθήναι 1901.
- Ξένος, Θ. Στέφανος, «Θέατρα, θεάματα και διασκεδάσεις», εφημ. *Νέαι Ιδέαι* 1883.
- Παλαιολόγος, Κ.Α., «Ο εν νοτίω ρωσία ελληνισμός». *Παρνασσός*, τομ. Ε. του ιδίου, «Ρωσικά έγγραφα περί Ελλάδος», *Παρνασσός* Τ.Θ. 1885.
- Πάλλης Α.Α., *Ξενιτεμένοι έλληνες*. Αθήνα, 1954.
- Παπαγεωργίου Γ, «Συμβολή στην Ιστορία της Ελληνικής παροικίας της Αγκώνας», *Δωδώνη* 4. (1975).
- του ιδίου, *Ο εκσυγχρονισμός του έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, Τέλη 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αιώνα*

- Παπαγεωργίου Στεφ.- Πεπελάση-Μίνογλου Ιωαν., *Τιμές και αγαθά (1834). Η κοινωνική και οικονομική συμπεριφορά της οικογένειας Μαυροβουνιώτη. Τιμές και αγαθά στην Αθήνα του 1834*. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.
- Παπαγιαννάκης Λευτέρης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι 1882-1910. Γεωπολιτικές οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1985.
- Παπαδόπουλος Ι. Θωμάς, «Δομήνικου Μαυρικού, της Συντροφιάς του Ιησού, έκθεση περί των Ιησουΐτων της Χίου» *Σύγχρονα Βήματα*. Τ. 77-78/1991.
- Παπαθανασόπουλος Κων/νος, *Ελληνική εμπορική ναυτιλία 1833-1856*. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1985.
- Παπαϊωάννου Μ.Μ., *Το κωμειδύλιο και το θέατρο της αστικής πνευματικής αναγέννησης του 19ου αιώνα*. Αθήνα, 1983.
- Παυλίνης Ε., *Ιστορία της γυμναστικής*. Αθήνα, 1924.
- Πιζάνιας Πέτρος, *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα 1842-1923. Το παράδειγμα των υπαλλήλων της ΕΤΕ*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1985.
- Πλατανόπουλος Μιχ., *Ιστορία του χρηματιστηρίου αξιών Αθηνών, 1876-1976, εκατονταετηρίς, εκδ. χ.α.*
- Ρηγίνος Μ., *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1900 - 1936. Βιομηχανία - Βιοτεχνία* Αθήνα 1987.
- Ροδοκανάκης Δημ., *Ελλάς*, Αθήναι 1872.
- του ιδίου, *Ιουστινιάναι - Χίος. 1346-1884*, εν Σύρω, 1900.
- Ροΐδης, Εμ., *Αι - εξοχαί των Αθηνών*.
- του ιδίου, *Η εν Ελλάδι ζωγραφική*.
- του ιδίου, *Η έκθεσις*.
- του ιδίου , *Τι τρώγουν οι Αθηναίοι. Άπαντα, τόμος Ε. φιλ. επιμ. Άλκη Αγγέλου. Εστία*, Αθήνα, 1978

- Σαβίνιο, Αλμπέρτο, *Η παιδική ηλικία του Νιβάζιο Ντολτσεμάρε*. Αθήνα, 1988.
- Σελέκου Ολυμπία, *Ελληνικές Δωρεές και κληροδοτήματα υπέρ του Ρωσικού Κράτους : Αντιπροσφορά στα προνόμοιά και ευεργετήματα που παρείχε η Ρωσία στους μετοικήσαντες Έλληνες 1780 - 1820*. Ελληνορωσικό Συμπόσιο (Μόσχα 1- 7 Οκτ. 1985)
- Sennett R., *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997
- Shorter Ed., *Σεξουαλικότητα, έρωτας και οικογένεια στη νεώτερη Ευρώπη*, Αθήνα, Νεφέλη 1987
- Σινιορέλλι, Όλγα, *Ελεωνόρα Ντουζε*. Αθήνα, 1980.
- Σκιαδάς Ελευθέριος, *Λεύκωμα για τα 100 χρόνια του ομίλου Αντισφαίρισης Αθηνών*, Αθήνα 1995.
- Σκαλτσά Μ.Χ., *Κοινωνική Ζωή και Δημοσίοι Χώροι Κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα*. Θεσ/νική 1983.
- Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο» Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα .Οψεις του Εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 - 1880)* Αθήνα 1988.
- Σκουζές Παναγής, *Απομνημονεύματα, η τυραννία του Χατζή Αλή Χασέκη*. Αθήνα 1975.
- Τσάεπκινα Αικατερίνη, *επίτομος Ιστορία της Ρωσίας. Βιβλιοθήκη Μαρασλή*. Αθήνα 1907.
- Στασινόπουλος, Επ. : *Η Αθήνα του περασμένου αιώνα* Αθήναι 1963.
- Στογιάνοβιτς Ι., *Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος (μεταφ.) στο με επιμ. Σ. Ασδραχά έργο: Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών 15^{ος} - 19^{ος} Μέλισσα* 1979.
- Συγγρός, Ανδρέας, *Απομνημονεύματα. Τόμοι, 3*. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1908.

- Ταρλέ, Ε.Β., *Σύντομη επίτομη της νεώτερης ιστορίας της Ευρώπης. 1814-1919*. Αθήνα, 1971.
- Τρουαγιά, Ανρί :(μτφ. Θωμά Σκάσση) *Τσέχωφ Άντων*. Αθήνα 1986.
- Τζουμελέας, Σ.Γ.- Παναγόπουλος, Π.Δ., *Η εκπαίδευση μας στα τελευταία 100 χρόνια*. Αθήνα, 1933.
- Τρουάγια, Ανρι, *Τσέχωφ*, μεταφ. Θωμά Σκάσση. LIBRO, Αθήνα.
- Τσοκόπουλος, Βάσιος, *Πειραιάς 1835-1870*. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ. Αθήνα, 1984.
- Τσουκαλάς, Κων/νος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, 1830-1922*. Ιστορική βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, γ. εκδ. Αθήνα, 1982.
- Τσουκαλάς, Κων/νος, *Η εξέλιξη των ημερομισθίων στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, περ. *Ο Πολίτης*, τεύχος 31/1979, σελ. 22-30.
- Φίλιας, Βασίλης Ι., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. 1800-1864*, σύγχρονα κείμενα. Αθήνα, 1974.
- Φίλιας, Βασίλης Ι., *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*. Σ.Ε. Αθήνα, 1983.
- Φούγιας, Μεθόδιος, Αρχιεπίσκοπος Θυατείρων, *Σύντομη Ιστορία των πρώτων ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στην Ευρώπη (Λονδίνο, Λιβερπούλ, Μάντσεστερ, Κάρδιφ)*. Αθήναι 1984.
- Χαριτάκης, Γ., *Η ελληνική βιομηχανία*, εν Αθήνας, 1927.
- Χουλιαράκης, Μιχαήλ, *Στατιστικές πληροφορίες και εξέλιξη της σύγχρονης Αθήνας*. Εγκυκλ. Υδρία, τ.3. λήμμα Αθήνα.
- Χρυσοβελώνης, Φίλιππος, *Χίος και Χίος*. 1930.
- Ψυρούκης, Νίκος, *Νεοελληνική εξωτερική πολιτική. Ιστορική επισκόπηση*. Αθήνα, 1981.
- Ψυρούκης, Νίκος, *Το νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*. β. εκδ. Αθήνα, 1975.

Ψυχογιός Δημ., *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην Αγροτική Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987.

Βιβλιογραφία ξενόγλωσση

Argenti, Philip – Kyriakides S., *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγηταίς από του ογδόου μέχρι του 20ου αιώνα*. Αθήνα 1964.

Argenti, Philip P., *Chios vincta. 1566/1912*. Cambridge 1941.

Argenti, Philip P., *Libro d' oro de la hoblesse de Chio*. London, oxf. Univ. press. 1955. T 1-2.

Argenti, Philip P., *The occupation of Chios by thw Genoesse and their administration of the island (1346-1566)*. Cambridge 1958.

Aries,Philippe, *L' Enfant et la vie Familiale sous l' Ancien Regine*, Ed du Seuil, coll «UH», 1973.

Arsh G., *Gretseskaja emigratsia V Russiju V Kontse 18 – natsala 19 V. Sovetskaja etnographia* N.3.1969.

Atlas D. , *Staraja Odessa*, Οδησσός 1911.

Barthe Roland, «Pour une psychosociologie de l' alimentation contemporaine» στο συλλογικό τόμο : Jean - Jacques Hémardinquer, Pour une historie de l' alimentation, *Cahiers des Annles*, 28, Paris A.Colin, 1970.

- Barthe Roland, *Systeme de la mode*. Paris 1967.
- Belobrova, Anna, *Obsestvo I Lioudi Rostovo, 1850-1900*, Ροστόβ, 1914.
- Biris K., *La Societe d' Athenes au temps du roi Georges I*, «Hellenisme Contemporain 1950».
- Boucher, F., *Histoire du costume*, Paris 1965.
- Cunnington, Ph. Buck, An., *Children's costume in England 1300-1900*. London 1965.
- De Ribas, Alexander, *Staraja Odessa*, Οδησσός
- Deschamps Gaston , *Le Grece d' aujourd hui (1890 - 1893)*Peris 1897.
- Deslandres Yvonne, *Le Costume Image de l' homme*, Paris 1975.
- Dowling, T and Fletcher E.W., *Hellenism in England. London 1915. Faith Press*.
- Hareven k. Tamara, «The history of the family as an interdisciplinary field» στο συλλογικό *The family in history interdisciplinary Essays*. Επιμ. Theodore K. Rabb and Robert I. Rotberg, London 1973 p. 217 – 227.
- Fletcher, *Hellenism in England*, Λονδίνο 1915.
- Fourastié, Jean et Jacqueline, *Pouvoir d' achat. Prix et Salaires*. Paris 1977.
- Gans Herbert J., *Popular Culture and High Culture: An analysis and evaluation of taste*, New York : Basic Books , 1974.
- Gavriil, Archiepiskop Xerchonskii u Tavritseskii: *Pereselenije grekov 12 Krima Azovskuju gubernijn. Zapiskii odeskovo opsestva istoriji I drevnostei*, Οδησσός 1884.
- Goiten D., *A. Mediterranean Society II The community*. Berkley 1971.
- Griffiths, M.D., *Travels in Europe, Asia Minor and Arabia*. London 1930.
- Grunwald, Constantin, *Societe et civilisation russes au XIX siecle*. 1987, Sevil.
- Hansen Henny Harald, *Histoire du Costume (traduit du danois par Jaqueline Puissant)*Paris 1956.

- Kibalova, L. Gerbonova, O. Lamarova M., *Encyclopedia Modi, izgatelstvo «Artia», Praha, 1966.*
- Köning Rene, *Sociologie de la mode*. Paris 1969.
- Konstantellos Dem., *Poverty, Society and Philantropy in the mediaeval Greek Word*. N.York 1992.
- Le Goff Jacques, *Marchands et Banquiers du Moyen Age* . Paris 1980.
- Leloir, M, *Dictionnaire du costume*, Paris 1957.
- Lermontova, Julia, *Recollections of Sophia Kovalevsky*. Milano 1895.
- Moraitinis Pierre, *La Grece qu ' elle est*. Paris 1877.
- Neugarten,B. L, «Time, age and the Life cycle», *American journal of psychiatry*, 13617, 1979.
- Nifodov A.S., *Obrazovanije classon burzuaznono obsestna V ruskon gorade V II polovine XIX V. Μόσχα* 1960.
- Plessis Regeuts Alain et gouverneurs de la Bangu de France, Geneve 1985.
- Rack Ph., *Culture and mental disorde*. London 1982.
- Rimbaud, Alfred, *Histoire de la Russie Paris*, Hachette. 1900.
- Rivosh Jakob, *Vremia I vesi*, Μόσχα, 15kystvo 1990.
- Sennett R., *The conscience of the eye. The design and social life of cities*, Σικάγο, 1990
- Svetlov V.J., *Gorog Taganrog*. NIVA t.9/ Αγία Πετρούπολη. 1902.
- Toudouze, G.G., *Le Costume francais*, Paris 1945. J.
- Veblen, T, *The theory of the Leisure class* Λονδίνο 1970. σ.
- Veyne Paul, *L' èvergetisme grec*. 1976, Edition du Seuil.
- Vorontsova, L.A., *Zhanna Evreinova* Μόσχα 1957.
- Wilhelm, J., *Histoire de la mode*, Paris 1955.
- Zagorovski E.A., *Vojenaja Kolonizacija novorosii pri Potemkine*, Οδησσός 1913.